

Előszó

Az olvasó figyelmébe

A Rendészeti Doktoranduszok Országos Egyesülete legutóbb 2013. november 21-én rendezte meg szokásos konferenciáját, a Rendészeti Ágazat Doktoranduszainak V. Országos Fórumát. Jelen számunkban az itt elhangzott előadások szerkesztett változatai olvashatók.

Az egyetem kiemelt figyelmet fordít a tudományos képzésre, utánpótlásra, és ebbe a körbe a szóban forgó rendezvény is kiválóan illeszkedik. Ennek jegyében köszöntőjében prof. dr. Ruzsonyi Péter dékán utalt rá, milyen nagy öröm a Rendészettudományi Karnak, hogy immár ötödik alkalommal adhatott otthont a konferenciának, s befogadhatta az egyesületet is.

A fórumon hat szekcióban ötvennégy előadás hangzott el, huszonhét szerző vállalkozott az előadása alapjául szolgáló tanulmány megírására, s ebből a Magyar Rendészet jelen számában végül tizennégy jelenhet meg. Nyolc anyagot a felelős szerkesztő nem fogadott el, további öt közlését pedig a felkért lektorok nem javasolták a tudományos színvonal nem elégséges volta miatt.

A szerkesztőbizottság elnöke ugyanis kérelmezte az MTA illetékeseitől a Magyar Rendészet tudományos besorolását, ehhez pedig a szerző kilétének ismerete nélküli, ún. „vaklektorálás” alkalmazása szükséges. A közlésre elfogadott tanulmányokban is egy sor hiányosságot, pontatlanságot, sőt szakmai tévedést is észrevételeztek a lektorok felkért tudósok, szakértők. Remélhetőleg szerzőink megértik ezt, sőt – noha pillanatnyilag nyilván kellemetlen – hasznosnak is értékelik, hiszen egyrészt munkájuk gazdagodik általa, másrészt a rangossá váló folyóiratban való megjelenés saját tudományos teljesítményük értékét is növelni fogja.

Németh Zsolt
felelős szerkesztő

HELYREIGAZÍTÁS

A 2014/1. számunkban megjelent Farkas Johanna: „A migráció aktuális pszichológiai perspektívái” című tanulmánya. Elmulasztottuk közölni, hogy a publikáció részlet a szerző idei évben megjelenő, „A migráció pszichológiája” című könyvének 3. fejezetéből. Az okozott kellemetlenségért elnézést kérünk az érintett kiadótól, olvasóinktól és a szerzőtől egyaránt!

Németh Zsolt
felelős szerkesztő

Hol a határ? A büntetendőség problematikája az Alkotmánybíróság határozatainak tükrében

AMBERG Erzsébet

Az 1978. évi Btk. vonatkozásában az Alkotmánybíróság számos alkalommal alakította a büntető anyagi jog normáit az alkotmányos büntetőjog biztosítása érdekében. Melyek e határozatok, és milyen általános tanulsággal szolgálnak a büntető jogalkotás mindenkor letéteményesei számára? A büntetendőség feltételrendszerének, a büntetőjog végső eszköz jellegének mely vetületei ismerhetők fel a taláros testület döntéseiben, s ezek mely absztrakt tartalmakat hordozva szolgálnak konstitucionális érdekeket a büntető jogalkotásban, jogszolgáltatásban? A büntető igazságszolgáltatás etikájának bástyáit magasabbá, szélesebbé teszik-e az alkotmánybírák iránymutatásai, vagy pusztán megszilárdítják azt? Befolyásolható-e a kriminálpolitika a testület véleménye útján? A tanulmány az AB büntetőjogi határozatainak olyan körét mutatja be, melyek iránymutatásul szolgálhatnak a fenti felvetések megválaszolására.

A fiatal magyar demokrácia büntetőpolitikai reformjában a legfontosabb mérce a jogállami és alkotmányos követelményeknek való megfelelés – vallja Gönczöl Katalin.¹ E gondolat napjaink büntetőpolitikájában is mérvadó. A büntetőjogban – mint az állampolgárok életébe a legerőteljesebb beavatkozást lehetővé tevő jogágban – a jogállami és alkotmányos követelmények érvényesítése, az állami önhatalom korlátozása, a megfelelő garanciarendszer kialakítása kiemelt jelentőséggel bír. A büntetőjogi szabályozás megfelelésségét 1990 óta alkotmánybíráink fóruma vizsgálja.

Jelen tanulmány egyik célja, hogy az Alkotmánybíróság szerepkörváltozásának időszakában rámutasson az AB huszonéves büntetőjogi normakontroll-tevékenységének jelentőségére. Mielőtt azonban a büntetendőség kérdéskörére gyakorolható alkotmánybírói ráhatás áttekintésébe kezdenénk, szükséges néhány sorban összegezni az alkotmányos büntetőjog kritériumait.

A demokratikus jogállam egyik feltétele a jogrendszer alkotmányos kialakítása, ennek részeként a büntetőjog alkotmányossága. A jogág alkotmányossági kereteinek meghatározásával számos, az alkotmányjog, illetve a büntetőjog területét képviselő szerző foglalkozott, foglalkozik írásaiban.² Chronowski Nóra az alkotmányos büntetőjog tartalmi kritériumaként nevesíti az alaptörvényben kifejtett büntetőjogi alapelvek és az emberi méltóságból következő alapelvek tiszteletben tartását, az állami büntető-

1 Gönczöl (2006)

2 Így például Vókó György, Szabó András vagy Wiener A. Imre.

hatalom korlátainak figyelembevételét, a büntetőjogi beavatkozás *ultima ratio* jellegét, a visszaható hatály tilalmát, az anyagi igazságosságnak a jogbiztonság keretén belül való érvényesítését, továbbá a büntetőigény érvényesítésével összefüggő állami kockázatviselést. Formai követelményként tekint a büntetőjogi diszpozíció világos, körülhatárolt és egyértelmű voltára, a törvényhozói akarat világosságára, a büntetőjogi beavatkozás okainak és feltételeinek világosságára, az önkényes jogértelmezés lehetőségének kizárására, illetve az értelmezhető és kiszámítható normatartalom követelményére, valamint a jogerő tiszteletére.³

Szemelvények a büntetőjogot befolyásoló alkotmánybíróági döntések köréből

Palánkai Tiborné az Alkotmánybíróság büntetőjogi tárgyú határozatainak vizsgálatával a büntetőjogi kodifikáció előkészületi időszakában foglalkozott. A döntvényeket csoportosította aszerint, hogy azok a büntetőjog mely aspektusára vannak hatással: döntések, melyek a büntető hatalomra vonatkozó általános tételeket fogalmaznak meg; alkotmányos kötöttségek és szabadságok a büntethetőségi feltételekben; a büntetési rendszer; a büntetés kiszabása; az egyes bűncselekmények alkotmányossági vizsgálatával kapcsolatos döntések.⁴ A tanulmány e döntvények közül a büntető hatalomra vonatkozó absztrakt tételeket megfogalmazó AB-határozatok csoportjával foglalkozik, melyek közt Palánkai szerint további alcsoportok képzelhetők el. Az igazságtételi folyamat alkotmányosságának kérdésére reflektáló határozat⁵ mellett a törvényhozás szabadságával és e szabadság alkotmányos határaival foglalkozó határozatok,⁶ valamint a büntető törvényhozás számára az AB által levezetett általános korlátokat tartalmazó, a büntetőjogi jogbiztonságról szóló döntések⁷ különböztethetők meg.

Hol a határ? A büntetendőség problematikája az AB határozatainak tükrében

A büntetendőség a bűncselekmény fogalmának formai elemeként jelenik meg a normatív büntetőjogban és a jogdogmatikában.⁸ Amennyiben a jogalkotó felismeri egy magatartástípus absztrakt társadalomra való veszélyességét, és úgy ítéli meg, hogy az büntetőjogi beavatkozást igénylő mértékű, úgy az állam normatív büntető hatalmának

3 Chronowski (2009) 104.

4 Palánkai (2002)

5 11/1992. (III. 5.) számú AB határozat (ún. elévülési határozat)

6 Így az állam büntetőpolitikai hatalmának terjedelméről állást foglaló 1214/B/90. számú AB határozat a különös és többszörös visszaesőkre vonatkozó rendelkezésekkel kapcsolatban; a 30/1992. (V. 26.) AB határozat, mely kijelölte a büntetendővé nyilvánítás alkotmánybíróági kontrolljának szempontjait, az alkotmányos büntetőjognak a büntetendővé nyilvánítással kapcsolatos tartalmi és formai követelményeit, valamint a 20/1999. (VI. 25.) AB határozat.

7 Ekként a súlyosabb visszaható hatályú jogalkotás tilalmának feltétlen érvényesülést hangsúlyozó 11/1992. (III. 5.) AB határozat; az előbbi kategóriában is szerepeltetett 30/1992. (V. 26.) AB határozat, mely e tárgykörben a büntetendő magatartások alkotmányosságának megítélésénél a jogbiztonság követelményének a szükségességi/arányossági teszt mellett szinte azonos súlyát vallja.

8 Vö.: Btk. 4. §.; Blaskó (2013) 143–149.

letéteményeseként dönt a büntetendővé nyilvánításáról. A tételes büntetőjog szabályainak beiktatását, változását azonban a háttérben számos tényező befolyásolja, melyek erőviszonyairól a későbbiekben lesz szó. Egy ilyen tényezőként tekinthetünk az Alkotmánybíróságra is. Az alábbi AB-határozatok meghatározzák a testület befolyásának fennállását és annak mértékét egyrészt általánosságban a büntetőpolitika, másrészt kifejezetten a büntetendővé nyilvánítás kapcsán.

A testület büntetőpolitikát befolyásoló szerepkörével kapcsolatban leszögezi,⁹ hogy nincs jogosítványa a büntetőpolitika által megfogalmazott szükségletek, követelmények és célok helyességéről, indokairól, azok célszerűségéről és hatékonyságáról dönteni, csak a normában testet öltött politikai akarat alkotmányosságának vonatkozásában határozhat. A büntetőpolitika alkotmányos korlátait tehát tartalmi oldalról nem befolyásolhatja, azonban az alapjogok védelme vagy az alkotmányos büntetőjogi garanciák érdekében egy-egy normát alkotmányellenessé nyilváníthat. A testület hangsúlyozza, hogy kriminálpolitikai megfontolások vonatkozásában a döntési kompetenciája akkor támad fel, ha e döntéseket pusztán célszerűségi megfontolásból úgy hasznosítják a büntetőjogi normákban, hogy azok alkotmányos büntetőjogi elveket sértenek.

Az AB büntetendővé nyilvánítással kapcsolatos döntési jogkörének terjedelmével kapcsolatban irányadó, hogy: „Az AB működésének első éveiben olyan esetekben foglalt állást valamely magatartás büntetendővé nyilvánításának alkotmányosságáról, amikor a magatartás büntetéssel tiltása alkotmányos alapjogok korlátozását jelentette. Ezeknél a döntéseknél fel sem merült az Alkotmánybíróság kompetenciájának hiánya vagy kivételessége a törvényhozó büntetőjogot érintő döntéseinek felülvizsgálatára.”¹⁰ Az 1990-es években az alkotmány ennek megfelelő jogi háttérrel biztosított, hisz kifejezetten az AB feladatkörévé tette a jogszabályok alkotmányosságának felülvizsgálatát.

A büntetendővé nyilvánítás alkotmányos kontrolljának szempontjait a testület 30/1992. (V. 26.) számú, a közösség tagja elleni izgatás tényállása kapcsán született határozatában jelölte ki. Az AB az alábbiak szerint nyilvánította ki a tényállás büntetendővé nyilvánítására vonatkozó tartalmi és formai követelményeket:

„– elkerülhetetlenül szükséges-e a véleménynyilvánítás és sajtószabadság korlátozása a tényállásban leírt magatartások esetén,

– a korlátozás megfelel-e az arányosság követelményeinek, azaz az elérni kívánt célhoz a büntetőjog eszközrendszere általában és ezen belül az adott büntető tényállás szükséges és megfelelő-e.”¹¹

Továbbmenve állást foglalt a büntetőjog a jogrendszerben (és a társadalomban) elfoglalt helyéről és szerepéről az alábbiak szerint: „A büntetőjog a jogi felelősségi rendszerben az ultima ratio. Társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen. A büntetőjogi szankció, a büntetés szerepe és rendeltetése a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartása akkor, amikor már más jogágak szankciói nem segítenek. [...] Valamely magatartás büntetendővé nyilvánításának szükségességét szigorú mércével kell meg-

9 A 1214/B/199. számú, a különös és többszörös visszaesőkre vonatkozó döntés.

10 Palánkai uo. 5.

11 Az Alkotmánybíróság 30/1992. (V. 26.) számú határozata.

ítélni: a különböző életviszonyok, erkölcsi és jogi normák védelmében az emberi jogokat és szabadságokat szükségképpen korlátozó büntetőjogi eszközrendszert csak a feltétlenül szükséges esetben és arányos mértékben indokolt igénybe venni, akkor, ha az alkotmányos vagy az Alkotmányra visszavezethető állami, társadalmi, gazdasági célok, értékek megóvása más módon nem lehetséges."¹²

Arra az esetre, ha a jogalkotó a büntetőjogi utat választja egy magatartástípus kezelésére, az AB kifejtette, hogy „a büntető jogszabály alkotmányosságának megítélése során vizsgálni kell, hogy a Btk. konkrét rendelkezése mértéktartó és megfelelő választ ad-e a veszélyesnek, nem kívánatosnak ítélt jelenségre, azaz az alkotmányos alapjogok korlátozása esetén irányadó követelménynek megfelelően a cél eléréséhez a lehetséges legszűkebb körre szorítkozik-e.”¹³

Figyelemmel arra, hogy a fent idézett álláspontját az AB számos büntetőjogi döntésében hivatkozta, látható, hogy a büntetendőség kérdéskörében ezen állítások generalizálása, univerzális büntető jogalkotási iránymutatássá emelése nem áll ellentétben a bírák akaratával.

Az AB-határozat a büntetendővé nyilvánítás vonatkozásában irányadó gondolatokat tartalmaz, tehát egyrészt a büntetőjogi eszközrendszer használatáról való döntés, másrészt e döntés esetén a büntetőjog által felállított jogkorlátozás, a büntetés mértékének megszabásához. Ez alapján a büntetőjog *ultima ratio* jellegéről büntetőjogon kívüli, valamint büntetőjogon belüli vonatkozásban is beszélhetünk.¹⁴ E gondolat az AB fenti döntésében szintén mint egy generalizálható tartalom vehető számba.

Az 1989-es rendszerváltást követő években – így a határozat megszületésekor, 1991-ben – a politikai átalakulás nyomán elképzelhető, érthető volt a bizonytalanság a büntetőjog jogrendszerbeli szerepével kapcsolatosan. A büntetőjog szankciós zárközszerpe azonban a büntető jogág területén túlmutató funkciót is jelöl, e szerepkör hangsúlyozásának indokoltságát mi sem mutatja jobban, minthogy azt az új Btk. általános miniszteri indokolása továbbra is szükségesnek tartja. Az indokolás nem nevesíti ugyan *expressis verbis* az *ultima ratio* kifejezést, csak annak paralel kifejezéspárját, a *büntetőjog záróközszerpét* hivatkozta, mint a jogág helyreállításra szoruló jellemzőjét.

Az Alkotmánybíróság szereprentása. A büntetőpolitikát meghatározó erőviszonyok újraelosztása?

A fentiekből látható, hogy az AB meghatározó szereplője a büntetőjogi szabályozás befolyásolásának. Érdeemes tehát egy rövid gondolatkísérlet keretében foglalkozni azzal a

¹² 30/1992. AB határozat, indokoló rész, IV. 4. pont

¹³ 30/1992. AB határozat

¹⁴ Vö.: Nagy Ferenc és Tokaji Géza nézete szerint az *ultima ratio* büntetőjogon kívüli aspektusban a büntetőjog és annak területén kívüli eszközrendszerek összevetésében áll, míg büntetőjogon belüli aspektusban a büntetőjogi eszközök alkalmasságának összehasonlítása és az enyhébb, alkalmas eszköz előnyben részesítését takarja. Lásd: Nagy-Tokaji (1998) 59–60.

kérdéssel, hogy az AB hatáskörének megnyirbálása¹⁵ milyen hatással lehet a büntetőjogra ható erőviszonyokra.

Annak feltérképezése, hogy egy adott ország aktuális társadalmi viszonyai között melyek a büntetőpolitikát befolyásoló ún. klasszikus tényezők, összetett és messzire vezető küldetés. Henry Tonry¹⁶ több olyan modellt ismertet, melyek alkalmasak lehetnek a bűnözési tendenciákat befolyásoló állami-társadalmi környezet bemutatására, a büntetőpolitikai vezérlők számbavételére, a nemzeti büntetőpolitikák összemérésére. Tonry nyomán a büntetőpolitikát befolyásoló tényezőként kiemelendőnek tartom (1) a jövedelmi egyenlőtlenség mértékét, (2) a kormányzati szervek legitimitásának állampolgári elismertségét, (3) az állampolgárok egymáshoz és a kormányzathoz fűződő bizalmának milyenségét, (4) a jóléti állam erejét és (5) a médiát.

A jövedelmi egyenlőtlenségek konfliktusos jogalkotási modellel való találkozása a szegénység kriminalizálásaként ismert problematikához vezet, melyre a hajléktalanság szabálysértésként szankcionálása¹⁷ jó példa lehet. A rendelkezést az AB¹⁸ a jogbiztonsággal és az emberi méltósággal is összeegyeztethetetlennek ítélte, rendészeti helyett szociálpolitikai úton történő megoldást javasolva. A hajléktalan életvitel tilalmazhatósága végül a negyedik alaptörvény-módosítással immár alaptörvényi rangra emelkedett szabályként¹⁹ reintegrálódott a jogrendszerbe.

Ahogy arra Hornyák Szabolcs doktori értekezésében²⁰ rávilágít, a jogalkotó a rendszerváltást követően megkísérelte ideológiailag semlegessé tenni a büntető törvénykönyvet, megszüntetve így az átpolitizáltság látszatát. Mégis, a 2012-es Btk. köznyugalom elleni bűncselekményeket tartalmazó fejezete fenntartotta olyan bűncselekmények üldözését, melyek büntetőjogi úton történő kezelése vitatható, így például a közösség elleni uszítás²¹ vagy az önkényuralmi jelkép használata²² bűncselekmények esetén. E tényállások mindegyike megmértetett az AB előtt, és a testület döntése nyomán módosításuk is szükségessé vált. A tényállások megfelelő kialakításával kapcsolatban a szakirodalomban ellentmondásos vélemények találhatók.

A korunk negyedik hatalmi ágaként aposztrofált média Sara Sun Beale kutatása nyomán²³ ténylegesen hiába nem tükrözi a bűnözés valós helyzetét, csupán bemutatja az aktuális bűncselekményeket a hírszolgáltatásban, a bűnügyi hírek eltorzultan magas

15 Az AB működésével kapcsolatban a negyedik alaptörvény-módosítással, 2013. március 25-i hatállyal beiktatott két legfontosabb változás a témánk szempontjából a bárki által kezdeményezhető utólagos normakontroll, az ún. *actio popularis* megszüntetése (az Alaptörvény 24. cikke, az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLII. törvény 24. és 24/A. §-a) és a korábbi AB-döntések hatályon kívül helyezése (az Alaptörvény záró rendelkezéseinek 5. pontja). Az utóbbi szabály ellen érvelők szerint ezután nem lesznek hivatkozhatóak az AB korábbi döntései. A szabály mellett állást foglalók szerint ez csupán megkönnyíti az AB dolgát, hiszen az megszünteti az egységes elvekhez való igazodás kényszerét az ítékezésben.

16 Tonry (2011)

17 A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény 186. §-a

18 Érintette a 38/2012. (XI. 14.) AB határozat

19 Alaptörvény XXI. cikk (3) bekezdés

20 Hornyák (2010)

21 Érintette a 12/1999. (V. 21.) AB határozat, a már hivatkozott 30/1992. (V. 26.), majd a 95/2008. (VII. 3.) AB határozat

22 Érintette a 4/2013. (II. 21.) AB határozat

23 Beale (2006)

arányának használatával mégis azt a képzetet keltheti, hogy Magyarország „a bűnözők paradicsoma”.²⁴

A 2012. évi C. törvény általános indokolása a törvényalkotó egyik fő célkitűzésének a bűnözés elleni szigorú fellépést jelöli meg. Szkeptikusnak tűnhet a kérdés: mely mutatók alapján tartja indokoltnak a keményebb büntetőjogi fellépést? A közvélemény számára feltehetőleg kevésbé ismertek a valóságos mutatók a média festette rémképhez képest, így a jogszabályi szigor támogatottságát a lakosság körében a bűnügyi hírektől hangos média bizonyosan alkalmas fokozni.²⁵

Egyes nemzetközi aspektusok²⁶ a fogvatartottak számát a bűnözés mértékének és a büntetőpolitika eredményességének mutatójaként használva látják igazoltnak az alábbiakat: a fogvatartottak alacsony száma a mérsékelt büntetőpolitikát folytató, a bizalom és legitimáció magas szintjét bíró, erős jóléti államokban tapasztalható, melyek politikai kultúrája konszenzusos, büntetőjogi rendszerei nem átpolitizáltak és állampolgárai között alacsony a jövedelemegyenlőtlenség. Amennyiben valósnak fogadjuk el a fenti összefüggéseket, felmerül a kérdés, hogy helyes döntés-e a bűnözés visszaszorításáért folytatott küzdelemben elsődlegesen a büntetőjog szigorára, a szigor fokozására támaszkodni.

Zárógondolatok

A jó büntetőjog kialakításának folyamatában kevésbé elfogadható, ha a büntetőpolitika nem elsősorban szakmai szempontok alapján kerül kialakításra, vagy szabályai nem tisztelik kellőképp az alkotmányos értékeket. Az AB – mint az alkotmányos büntetőjog fölött őröködő testület – egyfajta garanciát biztosított az elmúlt több mint húsz esztendőben, döntéseivel korrigálta a büntetőpolitikát befolyásoló fenti vezérlők eltúlzott vagy nem megfelelő büntetőjogi normát eredményező hatását.

Az alapkérdés: hol a határ? Mennyiben lehet befolyásoló tényező az alkotmánybíróság egy magatartástípus büntetendőségének körében? Az AB büntető hatalomra vonatkozó absztrakt döntései jó alapot biztosítanak a testületnek az alkotmányos kontrollra. Emellett a bíróságnak az alkotmányos büntetőjog kritériumait egyes magatartástípusok vonatkozásában egyedileg kell konkretizálnia. E folyamat kimenetele lehet egyrészt az, hogy nehézségekbe ütközünk a bűncselekmény tényállásával korlá-

24 Gondolhatunk itt a romákkal kapcsolatos, 2008–2009-es incidensekre, a romagyilkosság-sorozatra. Részint ennek a sajnálatos eseménysorozatnak a hatására módosította a jogalkotó a nemzetiségi, faji hovatartozás által motivált erőszakot szankcionáló közösség tagja elleni erőszak tényállását.

25 Nem mehetünk el Sara Sun Beale azon meglátása mellett, hogy a bűnözésnek ez a fajta figyelemfelhívó, elnagyolt mértékű kommunikációja végső soron win-win szituációt teremt. Azon felül, hogy eléri a médiumok számára előnyösen olcsó magas hírértéket, támaszul szolgál a politika az irányú törekvéseinek, hogy szigorúbb kriminálpolitikájának széles körű társadalmi támogatottságot biztosítson. Ilyen úton elfogadható a bűnözés elharapódzásától rettegő választóközönséggel a büntetési tételek felemelése, a jogos védelem kereteinek parttalaná tétele vagy a tizennégy éven aluliak büntethetővé nyilvánítása. Elméleti síkon az interakció fordított iránya is elképzelhető, amikor nem a politika lovagolja meg a média nézettségi stratégiáját, hanem épp a média érdeke a politikai akarat befolyásolása a közvélemény manipulálása útján.

26 Tonry uo.

tozott alapjogok lényeges tartalmának meghatározása²⁷ során. Ez a büntetőjog védelmi szintjének alul- vagy felülértékeléséhez vezethet. A másik lehetséges kimenetel, hogy a kérdés a fenti címben említett büntetőpolitikai vezérlők csatornáinak befolyásával dől el, hogy aztán újabb segélyhívás érkezzen az AB felé a büntetőpolitikai vezérlők alkotmányos büntetőjogot torzító dominanciájával szemben.

Egyes körülmények – különösen a megszilárdult demokratikus államok szemszögéből a demokratikus deficit jeleként értékelt, a közelmúltban meghozott magyarországi politikai intézkedések – arra engednek következtetni, hogy a büntetőjogi beavatkozás alkotmányos kereteinek észben tartása, egységes elvek mentén való továbbfejlesztése aktuális feladat.

Csatlakozom azokhoz a véleményekhez, amelyek nyomán az AB korábbi határozatai – ha nem is számuk alapján, hanem elvi szinten – továbbra is hivatkozhatók. A jogi érvelés egységességét jogszabályi úton nem lehet befolyásolni. Az AB fenti döntvényei tartalmi értelemben tehát, figyelembe véve azt is, hogy az AB működésére vonatkozó jogszabály-módosítással nem állnak ellentétben, továbbra is elvi alapjai lehetnek a testület munkásságának. A láthatatlan alkotmány továbbbéltetése különösen fontos, mind a büntető hatalomra vonatkozó általános tételek, mind az egyes bűncselekmények és egyéb büntetőjogi intézmények alkotmányosságának megítélése terén.

IRODALOMJEGYZÉK

- Beale, Sara Sun (2006): The News Media's Influence on Criminal Justice Policy: How Market-Driven News Promotes Punitiveness. In: *William & Mary Law Review*, Vol. 48. No. 2. 397.
- Blaskó Béla (2013): *Magyar Büntetőjog Általános Rész*. Budapest–Debrecen, Rejtjel Kiadó.
- Chronowski Nóra (2009): Uniós tagság és alkotmányos büntetőjog-alkotás. In: *Bűnügyi Szemle*, 2009/1. 99–108.
- Gönczöl Katalin (2006): Rendhagyó gondolatok a magyar büntetőpolitika új fejezetéről. In: *Börtönügyi Szemle*, 25. évf. 2. sz. 7–12. Forrás: www.bvop.hu/download/bsz0602-rendhagyó.pdf/bsz0602-rendhagyó.pdf (2013. 10. 21)
- Hornyák Szabolcs (2010): A köznyugalom elleni bűncselekmények. PhD-értekezés. Pécs, PTE ÁJK Doktori Iskola.
- Nagy Ferenc – Tokaji Géza (1998): *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest, Korona Kiadó.
- Paláncsai Tiborné (2002): *Az Alkotmánybíróság büntetőjogi tárgyú határozatai; a büntetőjog kodifikációjának alkotmányjogi összefüggései*. I. rész és II. rész. Forrás: http://ujbtk.hu/wp-content/uploads/PDF_EPUB/bjk_2002-3.pdf; <http://ujbtk.hu/buntetojog-kodifikacio-2002-4/> (2013. 11. 19.)
- Pozsár-Szentmiklósy Zoltán (2013): Megismerhető-e az alapjogok lényeges tartalma? In: *Magyar Jog*, 60. évf. 12. sz. 714–722.
- Tonry, Henry (2011): *A nemzeti büntetőpolitikák magyarázatai és ezek kelet-közép európai vonatkozásai*. Forrás: www.okri.hu/images/stories/OKRISzemle2009/OKRISzemle_2011/007_tonry.pdf (2013. 10. 22.)
- 11/1992. (III. 5.); 1214/B/1990.; 30/1992. (V. 26.); 20/1999. (VI. 25.); 12/1999. (V. 21.); 95/2008. (VII. 3.); 4/2013. (II. 21.); 38/2012. (XI. 14.) AB határozat
2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről

²⁷ Pozsár-Szentmiklósy (2013)

2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről

2011. évi CLI. törvény az Alkotmánybíróságról
Magyarország Alaptörvénye

SUMMARY

Where Is the limit? - The Question of Punishability in the Light of Constitutional Court Decisions

AMBERG Erzsébet

The decisions of the Constitutional Court have been moulding the normative roles of substantive criminal law in the Criminal Code of 1978. What are these decisions and what kind of general conclusions can criminal legislators draw from them? What aspects of the framework of conditions of punitiveness and of the last resort role of criminal law can be recognized in the decisions of the Constitutional Court and how can the content of these decisions serve and support constitutional interests within criminal legislation and enforcement? Do the decrees set by the justices of the Constitutional Court extend the bastions of ethics of criminal jurisdiction or do they merely reinforce them? Can criminal policy be influenced by the opinion of this body? The study focuses on a group of decisions made by the Constitutional Court, which can give us guidelines to answer the above mentioned questions.

Bűntelenség vagy büntetlenség? A jogi személlyel szembeni büntetőjogi intézkedések

KLOTZ Péter

A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvény 2004. május 1-jén, Magyarország európai uniós csatlakozásakor lépett hatályba. A törvény áttörte azt a sokáig tabunak számító elvet, amely a jogi személyekkel szemben nem engedte meg büntetőjogi szankciók alkalmazását. Bár a magyar szabályozás olyan messzire nem ment, hogy elismerje a jogi személyek bűnösségét, a törvény számos ponton jelentős újítást vezetett be. A tanulmányban bemutatott példák és a statisztikai adatok azonban arra utalnak, hogy a szabályozást a gyakorlatban alig alkalmazzák: évente alig néhány esetben születik bírósági döntés intézkedés alkalmazásáról, miközben a jogi személlyel szemben alkalmazott szankcióknak fontos szerepük lehet a gazdasági élet kifehérítésében. Jelen tanulmány kísérletet tesz e hiányosság okainak feltárására, valamint javaslatokat fogalmaz meg a hatékonyabb jogalkalmazásra vonatkozóan.

Az 1990-es évektől a határok nyitottabbá válásával és a technika fejlődésével jelentősen megnöttek a szervezett bűnözés lehetőségei és meghatározódott az így okozott gazdasági kár. A jelenség visszaszorítása érdekében az államok a szorosabb együttműködés érdekében egymás után kötötték meg a nemzetközi egyezményeket,¹ valamint figyelmüket az e tevékenységben érintett jogi személyek felé fordították. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a jogi személyek – elsősorban a gazdasági társaságok – sok esetben a bűnös tevékenységek egyfajta fedővallalkozásaként működtek. Tevékenységükkel sokkal nagyobb károkat képesek okozni, mint a természetes személyek körébe tartozó bűnelkövetők, ugyanakkor felelősségre vonhatóságuk korlátozott. Ebből következően a kontinentális országok is egyre nagyobb számban kezdték elfogadni az angolszász országok által követett, a jogi személyek büntetőjogi felelősségének megállapítását lehetővé tevő elvi megközelítést.²

Jogdogmatikai szempontból könnyen levezethető, hogy ha a jogi személy felelőssége kiterjedhet a polgári jogi és közigazgatási jogi viszonyokra, vagyis saját nevében hozhat olyan döntéseket, amelyek alapján kártérítési felelőssége vagy a jogszabályi követelmények megsértése miatt pénzbírság-fizetési kötelezettsége keletkezhet, úgy

1 Például a külföldi hivatalos személyek megvesztegetése elleni küzdelemről szóló 1997-es OECD-egyezményt, az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről szóló 1997-es egyezmény második jegyzőkönyvét vagy a határokon átnyúló szervezett bűnözés elleni 2000. évi ENSZ-egyezményt.

2 A magyar jogtörténet vonatkozó forrásairól lásd: Szikora (2001), a jogtudomány által elfoglalt nézetekről lásd: Kovács (1999) 92–110.

felelősségre lehet vonni ennél súlyosabb cselekedetek miatt is. A büntetőjog klasszikus rendszerébe illesztés során elsősorban ott merülhet fel kérdés, hogy elválasztható-e a jogi személyt irányító természetes személy bűnös szándéka a jogi személy saját akaratától. Vagy létezhet-e olyan fordított eset, hogy a jogi személy saját akaratából követ el bűncselekményt, miközben az őt irányító természetes személyeknek nem áll szándékában bűncselekményt elkövetni?

A hazai anyagi jogi szabályozás

A magyar jogi hagyomány nem ismeri el a jogi személy bűnösségét („societas delinquere non potest”) és büntetőjogi felelősségét, így a jogi személlyel szemben alkalmazható szankciókat a jogalkotó intézkedésként, a büntető törvénykönyvtől elkülönült, külön törvényben szabályozta. Magyarország az európai uniós csatlakozással összefüggő jogharmonizációs kötelezettségek végrehajtásaként fogadta el a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvényt (a továbbiakban: Jszbt.), amely 2004. május 1-jén lépett hatályba. A következőkben e törvény alapján – terjedelmi okok miatt – az intézkedés alkalmazásának anyagi jogi szabályait ismertetem. A törvény meghatározása szerint jogi személy alatt minden szervezetet és annak önálló képviseleti joggal rendelkező szervezeti egységét kell érteni, amelyet a jogszabály jogi személyként ismer el, valamint azt a szervezetet, amely a polgári jogi viszonyok önálló jogalanya lehet, és a tagoktól elkülönülő vagyonnal rendelkezik, ideértve a polgári törvénykönyv szerinti előtársaságokat is.³ A törvény azonban – összhangban a nemzetközi jog rendelkezéseivel – nem alkalmazható a magyar állammal, külföldi állammal, az alkotmányos szervekkel, illetve jogszabály alapján közhatalmi, államigazgatási és önkormányzati igazgatási feladatot ellátó szervekkel, valamint nemzetközi szerződéssel létrehozott nemzetközi szervezetekkel szemben.⁴

A törvény szerint a jogi személlyel szemben intézkedések csak szándékos bűncselekmény elkövetése esetén alkalmazhatók, ha a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára előny szerzését célozta vagy eredményezte, vagy a bűncselekményt a jogi személy felhasználásával követték el, és a bűncselekményt a jogi személy

- vezető tisztségviselője vagy a képviseletre feljogosított tagja, alkalmazottja, illetve tisztségviselője, cégvezetője, valamint felügyelőbizottságának tagja, illetve ezek megbízottja a jogi személy tevékenységi körében követte el;
- tagja vagy alkalmazottja a jogi személy tevékenységi körében követte el, és a vezető tisztségviselő, a cégvezető, illetve a felügyelőbizottság irányítási vagy ellenőrzési kötelezettségének teljesítése a bűncselekmény elkövetését megakadályozhatta volna.

Az előzőekben meghatározott eseteken kívül a törvényben meghatározott intézkedések alkalmazhatók akkor is, ha a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára előny szerzését eredményezte, vagy a bűncselekményt a jogi személy felhasználásával

³ Jszbt. 1. § (1) bek. 1. pont

⁴ Jszbt. 1. § (2) bek.

követték el, és a jogi személy vezető tisztségviselője vagy a képviselőre feljogosított tagja, alkalmazottja, illetve tisztségviselője, cégvezetője, valamint felügyelőbizottságának tagja a bűncselekmény elkövetéséről tudott.⁵

Amennyiben a bíróság az említett bűncselekmény elkövetőjével szemben büntetést szab ki, megrovást vagy próbára bocsátást alkalmaz, elkobzást vagy vagyonelkobzást rendel el, a jogi személlyel szemben intézkedésként a jogi személy megszüntetését, tevékenységének korlátozását, illetve pénzbírságot alkalmazhat. Bár a jogalkotó az intézkedések alkalmazásának eseteit időközben kiterjesztette azokra az esetekre is, amikor az elkövető felelősségre vonására valamilyen ok miatt nem kerülhetett sor (például azért, mert a nyomozást megszüntették, vagy mert az elkövető nem büntethető), ez nem változtatott azon az alapvető elven, hogy intézkedés alkalmazására csak járulékos jelleggel kerülhet sor. Ennek azonban számos feltétele van: egyrészt szükséges szándékos bűncselekmény elkövetése, másrészt e bűncselekménynek összefüggésben kell lennie a jogi személy tevékenységével. Az intézkedés alkalmazásának további feltétele, hogy a bíróság jogerős ítéletben állapítsa meg az elkövető felelősségét.

A törvény alkalmazásának gyakorlati tapasztalatai

A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvény foganatosításáról alig hallani a híradásokban, jóllehet a jogalkalmazó szervezetnek a törvény 2001-es elfogadása és 2004-es hatálybalépése között elég idejük volt a felkészülésre. A törvény alkalmazására első ízben a 2004-ben kirobbant ún. fűszerpaprikaügy kapcsán történt kísérlet. Az ügy lényege, hogy a Szegedi Paprika Zrt.-t ausztriai megrendelője 2004 májusában tájékoztatta, hogy az általa szállított húsz tonna paprikaőrlemény aflatoxintartalma meghaladja az egészségügyi határértéket. A minőségi kifogást a szegedi vállalkozás jogosnak találta, és a terméket visszáruként átvette. A fűszerpaprika-őrlemény egy részét a Szegedi Paprika Zrt. ezt követően csemegepaprikaként a magyar piacon hozta forgalomba, más részét pedig ötven százalékos keveréssel az osztrák megrendelő részére visszaszállította. Az ügyészség vádirata szerint a Szegedi Paprika Zrt. vezetői tudatában voltak annak, hogy az általuk forgalmazott fűszerpaprika aflatoxintartalma meghaladja az egészségügyi határértéket, így visszaéltek az ártalmas közfogyasztási cikkel, azaz veszélyeztették a fogyasztók egészségét. A vádhatóság azzal is vádolta a cég vezetőit, hogy megtévesztették a fogyasztókat, amikor a termék csomagolásán a „Szegedi Paprika” feliratot tüntették fel. Az ügyészség a Szegedi Paprika Zrt.-re a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló törvény alapján pénzbírság kiszabását kezdeményezte.⁶ A vállalkozás vezetői, a vezérigazgató, az üzletágvezető és a gyártásvezető a bírósági eljárás során azzal védekeztek, hogy nem bizonyítható kétséget kizáróan, hogy az áru aflatoxintartalma meghaladta az egészségügyi határértéket. A védelem álláspontja szerint jogosan használták a vállalkozás bejegyzett védjegyét is, hiszen a terméket Szegeden állították elő.

⁵ Jszbt. 2. §

⁶ *Enyhe büntetéssel zárult a paprikabotrány.*

A bíróság részben helyt adott a vádindítványnak, és a fogyasztók megtévesztése miatt első fokon az elsőrendű vádlottat 700 ezer forint, a másodrendű vádlottat pedig 240 ezer forint pénzbüntetésre ítélte, a harmadrendű vádlottat felmentette. A Szegedi Paprika Zrt.-re 10 millió forint pénzbírságot szabtak ki a Jsztb. alapján. Az ügyet a másodfokon eljáró Csongrád Megyei Bíróság 2008 májusában másodfokon megalapozatlanság miatt hatályon kívül helyezte, és új eljárás lefolytatását rendelte el. Az eljárás jelentősen elhúzódott: a Szegedi Járásbíróság a megismételt eljárásban 2013 szeptemberében hozott elsőfokú ítéletet. A vádlottakat folytatólagosan társtettessegekben elkövetett ártalmas közfogyasztási cikkel visszaélés büntetéseben és folytatólagosan társtettessegekben elkövetett fogyasztó megtévesztésének vétségében mondta ki bűnösnek, és az elsőrendű vádlottat 600 ezer forint pénzbüntetésre, a másodrendű vádlottat 200 ezer forint pénzbüntetésre ítélte, a Szegedi Paprika Zrt.-t mint jogi személyt pedig 15 millió forint pénzbírság megfizetésére kötelezte. Az ítélet nem jogerős.⁷ Az ügy sajátossága, hogy időközben a Gazdasági Versenyhivatal is eljárást indított az érintett cégek ellen, mivel azok külföldi eredetű, szennyezett paprikát keverték termékeikbe, és ezzel megtévesztették a fogyasztókat. A GVH a Szegedi Paprika Zrt.-re 3 millió forint bírságot szabott ki, a határozat ellen indított pert a GVH 2008-ban jogerősen megnyerte.⁸

Ugyancsak felvetette jogi személyekkel szembeni büntetőjogi intézkedés kiszabásának szükségességét az ún. Lehel piaci húsügy. Az ügy háttere, hogy belső információk alapján a Fővárosi Állat-egészségügyi és Élelmiszer-ellenőrző Állomás munkatársai 2006 novemberében rendőri biztosítás mellett ellenőrzést végeztek a Lehel téri piacon. Bár az ellenőrzés során illegális eredetű hústermékeket nem találtak, viszont nagy mennyiségű, szabálytalanul tárolt húskészítményt foglaltak le. A rendőrség rossz minőségű termék forgalomba hozatala büntettének gyanújával indított eljárást tíz érintett vállalkozás ellen, ezenkívül három vállalkozás esetében büntetőjogi intézkedés indítványozására tett javaslatot az ügyészségnek. Az ügy további fejleményeiről nincs információ.⁹

Felmerült a büntetőjogi intézkedés alkalmazásának lehetősége a 2006-ban kirobbant német importszemétyűben.¹⁰ Ebben Bács-Kiskun megyei vállalkozások importáltak és helyeztek el illegálisan több ezer tonna szemetet. Bár a főszervező kunbajai polgármestert az ügyben 2010-ben jogerősen is másfél év letöltendő börtönbüntetésre ítélték, és az érintett cégre rekordösszegű, 402 millió forintos bírságot szabott ki az Országos Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Vízügyi Főfelügyelőség, az importot bonyolító vállalkozásokkal szemben végül nem alkalmaztak büntetőjogi intézkedést.

A törvény alkalmazásával kapcsolatban fellelt gyakorlati példák alapján azt állapíthatjuk meg, hogy az eljáró hatóságok kevésbé alkalmazzák a Jsztb.-t, az igen gyakran elhúzódó eljárások sok esetben véget érnek az elkövetők büntetőjogi felelősségének megállapításánál. Ha intézkedés alkalmazására kerül sor, akkor a bíróság általában

7 A Szegedi Törvényszék sajtóközleménye – „szegedi paprika” néven ismert büntetőügyben.

8 Lásd: a Fővárosi Törvényszék K.35.544/2006/4. számú ítélete

9 Fekete (2006)

10 Kende (2008)

pénzbírság alkalmazását rendeli el, amely azonban igen gyakran együtt jelenik meg más, pénzbírság megfizetésére kötelező közigazgatási-szabálysértési szankciókkal. Ezek a szankciók azonban általában függetlenek a bíróság büntetőügyben hozott ítéletétől, így alkalmazásuknak nem feltétele a jogerős bírósági ítélet és egyéb feltételek megléte. Amint a legutolsó példa is mutatja, a pénzbírságok elrettentő összegűek is lehetnek, amelyek megfizetése a vállalkozást anyagilag teljesen ellehetetleníti.

A jogi személlyel és vezető munkatársával szemben folyó elhúzódó büntetőeljárás hátrányosan befolyásolja a jogi személyek gazdasági tevékenységét. Mire a jogerős bírósági ítélet megszületik, sok esetben a jogi személlyel szemben már nincs is értelme sem pénzbírság, sem más intézkedés alkalmazásának, mivel érdemi gazdasági tevékenységet már nem folytat, és vagyonnal sem rendelkezik (fantomizálódik). Ebből következően a vállalkozások és tulajdonosaik jobban érdekeltek a cégek „bedöntésében”, mint a kiszabott bírság összegének megfizetésében, amely évekre, évtizedekre lehetlenné tenné működésüket. Vagyis a közigazgatási jellegű bírságok magas összege sok esetben egyet jelent a jogi személy tevékenységének megszüntetésével. Ez a jelenség ismételten a büntetőjogi intézkedések alkalmazása ellen hat.

Az is fontos szempont lehet a pénzbírság elsődleges alkalmazása mellett, hogy a 2001. évi CIV. törvény csak korlátozottan rendelkezik speciális, végrehajtásra vonatkozó szabályokkal. A jogi személy megszüntetése és tevékenységének korlátozása kapcsán a bíróság a jogi személyről nyilvántartást vezető bíróságot keresi meg, azaz a döntés végrehajtása elsődlegesen jogi és adminisztratív intézkedéseket, szükség esetén felszámolási eljárás megindítását követeli meg. A pénzbírság kiszabása és végrehajtása ennél lényegesen egyszerűbb folyamat, és a bíróságnak nem kell felvállalnia egy nem kellően megalapozott döntés (pl. egy több száz főt foglalkoztató, működőképes vállalkozás megszüntetése) minden – az ítéleten jelentősen túlmutató – társadalmi-gazdasági következményét.

A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekre vonatkozóan a következő statisztikai adatok állnak rendelkezésre:¹¹

A jogi személlyel szemben a vádiratban indítványozott, valamint az elsőfokú ítéletben alkalmazott intézkedések száma megyei bontásban 2007 és 2014 között																			
		2007		2008		2009		2010		2011		2012		2013.		2014.*			
1	A főváros							3				1	2	3		1		8	2
2	Bács-Kiskun																	0	0
3	Baranya							1		2		1	1	1	1	1		6	2
4	Békés					1												1	0
5	Borsod-Abaúj-Zemplén																	0	0
6	Csongrád																	0	0
7	Fejér							1		1				1				3	0
8	Győr-Moson-Sopron									1								1	0
9	Hajdú-Bihar																	0	0
10	Heves																	0	0
11	Jász-Nagykun-Szolnok																	0	0
12	Komárom-Esztergom			6	1	4	1	1				1		1	1			13	3
13	Nógrád																	0	0
14	Pest																	0	0
15	Somogy																	0	0
16	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1			1			1						1				3	1
17	Tolna											1		1				2	0
18	Vas																	0	0
19	Veszprém					1		1	1									2	1
20	Zala																	0	0
	Összesen:	1	0	6	2	6	1	8	1	4	0	4	3	8	2	2	0	39	9

* A törvény alkalmazására vonatkozóan 2007. január 1-je előtti statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre. A 2014. évi adatok a január 1. és április 30. közötti időszakra vonatkoznak.

11 Az adatokat a Legfőbb Ügyészség közérdekű adatigénylés keretében a KiMitTud (<http://kimitud.atlatszo.hu>) weboldalon keresztül bocsátotta rendelkezésemre. Segítő közreműködésüket ezúton is köszönöm!

Bár a rendelkezésre álló statisztikai adatsor sok szempontból nem teljesen pontos,¹² az adatokból mégis messzemenő következtetések vonhatók le. Elsősorban az, hogy a törvény hatálybalépése óta az ügyészség elenyésző számban kezdeményezett büntetőjogi intézkedést. Az e vonatkozásban megbízható statisztikai adatok azt mutatják, hogy az ilyen irányú ügyészségi kezdeményezések száma évente nem éri el a tízet. Ugyancsak rendkívül alacsony számú adat áll rendelkezésre a ténylegesen alkalmazott intézkedések vonatkozásában. Mivel a bíróság az ügyészség indítványához kötött, azt biztosan mondhatjuk, hogy a jogi személlyel szemben jogerősen alkalmazott intézkedések száma legalább kilenc, de nem több, mint harminckilenc. Ezek a számok a 2004–2006-os év figyelembevételével sem változnak érdemben.

A jogi személlyel szemben alkalmazott intézkedések területi bontásban jelentős szórást mutatnak. Számos olyan alföldi, dél-dunántúli megye van, ahol a törvényt lényegében nem alkalmazzák. Üdítő kivételt jelent e tekintetben Baranya és Komárom-Esztergom megye, valamint a főváros, de ez is csak a többi megye rendkívül kisszámú adatának tekintetében számít jó eredménynek. A statisztikai adatok alapján elmondhatjuk, hogy a jogi személyekkel szemben az ügyészség, illetve a bíróság csak rendkívül kivételes esetekben, véletlenszerűen kezdeményez, illetve alkalmaz büntetőjogi intézkedést, vagyis a jogi személyek működésére vonatkozóan a törvénynek nincs érdemi hatása.

Javaslatok a törvény hatékonyságának növelésére

Álláspontom szerint a törvény eddig tapasztalt gyenge alkalmazása nem magától értetődő jelenség. Számos olyan terület van – elsősorban a gazdasági büntetőjog vagy a korrupció elleni fellépés területén –, ahol a törvényi rendelkezések hatékony és eredményes alkalmazásával jelentős eredményeket lehetne elérni, továbbá lényegesen javítható lenne az üzleti környezet tisztasága is. Az alábbiakban erre teszek néhány konkrét javaslatot.

A szankciórendszer átalakítása

A törvény szankciórendszere alapvetően represszív jellegű: megszüntet, korlátoz, büntet. Ez a szemléletmód ugyanakkor nem ösztönzi a jogi személyek (vállalkozások) tulajdonosait és menedzsmentjét arra, hogy változtassanak a jogi személy működésén, azt megfeleltessék a jogi előírásoknak. A represszív szankciók mellett – egyfajta vállalati magatartási szabályokként – szükséges lenne olyan intézkedések előírása, kötelező végrehajtása, amelyek átláthatóbbá, tisztábbá tehetnék e vállalkozások működését. Ilyen lehetne például a jogi személy legfőbb döntéshozó fórumának összehívása, vállalati compliance rendszer bevezetése, új főkönyvelő alkalmazása, a vállalati belső szabályzatok, előírások módosítása.

12 A Legfőbb Ügyészség tájékoztatása szerint arra vonatkozóan nem áll rendelkezésre adat, hogy a bíróság hány esetben szabott ki jogerősen intézkedést, másrészt ez az adat sok esetben nem kerül rögzítésre. Ebből következően a bírósági határozatban alkalmazott intézkedésekre vonatkozó adatsort úgy kell tekinteni, hogy a bíróság első fokon legkevesebb ennyi esetben alkalmazta az intézkedést.

Az intézkedések kikényszeríthetőségének megteremtése

A fentiek szerint előírt magatartási szabályok kikényszeríthetősége érdekében szükség lehet a jelenleginél magasabb összegű pénzbírság feltételes kiszabásának megteremtésére. Mivel az intézkedések végrehajtásának ellenőrzésére a cégbíróságok nem rendelkeznek kellő felkészültséggel, indokolt lehet speciális cégjogi felkészültséggel rendelkező bírósági végrehajtók alkalmazására, akik képesek megítélni és nyomon követni a jogi személyek számára előírt feltételek teljesítését.

Ideiglenes intézkedés bevezetése

Az előbbi javaslatok természetesen csak azon jogi személyek esetében alkalmazhatók, amelyek tényleges gazdasági tevékenységet végeznek. A vagyonnal nem rendelkező, kiüresített fantomcégek esetén a cél nem a tevékenység helyes irányba terelése, hanem az üzleti forgalom biztonságának erősítése e jogi személyek üzleti forgalomból való kizárása révén. E jogi személyek tevékenységét a további károkozás érdekében célszerűbb ideiglenes intézkedés keretében minél hamarabb korlátozni.

A vagyoni előny becsléssel történő megállapításának helyettesítése

Ha az elérni kívánt vagyoni előny értéke nem, vagy csak aránytalanul nagy ráfordítással állapítható meg, a hatályos szabályozás szerint a bíróság becslést alkalmaz. Ez a gyakorlatban komoly nehézségekkel jár,¹³ egyrészt mert bizonyos illegális tevékenységekkel elérni kívánt előnyre meglehetősen nehéz következtetni (pl. kábítószer-kereskedelem), másrészt a bíróság ítélete a becslés által könnyen támadhatóvá is válik. Ehelyett indokolt lehet kiszámítható, az adott vállalkozás éves forgalmához kötött szankció kiszabása a Gazdasági Versenyhivatal jogalkalmazásához hasonlóan.

Összegzés

Jelen tanulmány vizsgálatai alapján megállapítható, hogy a magyar büntetőjogban a jogi személyek büntelnek, azaz a jog erejénél fogva nem lehetnek büntetőeljárás alanyai. Felelősségre vonásukat külön törvény biztosítja, azonban ennek gyakorlati tapasztalatai alapján azt mondhatjuk, hogy inkább beszélhetünk a jogi személyek büntetlenségéről. A törvényhez kapcsolódó módosítási javaslatok alkalmazása esetén azonban a jogalkotónak komoly társadalmi-gazdasági előnyök kihasználására, az üzleti forgalom biztonságának jelentős erősítésére nyílna lehetősége.

13 E rendelkezésekkel kapcsolatban Kóhalmi (2006) jogállami kritikát is megfogalmaz.

IRODALOMJEGYZÉK

- A Szegedi Törvényszék sajtóközleménye – „szegedi paprika” néven ismert büntetőügyben. (2013)
Forrás: www.birosag.hu/szakmai-informaciok/sajtokozlemenye/szegedi-torvenyszek-sajtokozlemenye-szegedi-paprika-neven-ismert (2013. 12. 4.)
- Enyhe büntetéssel zárult a paprikabotrány. (2007) Forrás: www.origo.hu/itthon/20070928-borton-buntetes-es-penzbuntetes-kiszabasat-kerte-az-ugyesz-a-fuszerpaprikaugyben.html (2013. 12. 4.)
- Fantoly Zsanett (2008): *A jogi személy büntetőjogi felelőssége*. Budapest, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Fekete Gy. Attila (2006): *A főállatorvos csak tájékoztat?* Forrás: www.nol.hu/archivum/archiv-429665 (2013. 12. 4.)
- Kende Katalin (2008): *Cégek mint vádlottak*. Forrás: www.vg.hu/gazdasag/cegek-mint-vadlottak-216270 (2013. 12. 4.)
- Kovács Éva (1999): A jogi személy büntetőjogi felelőssége a magyar jogban. In Horváth Tibor (szerk.): *A magyar büntetőjogrendszer főbb fejlesztési irányai*. Miskolc, Miskolci Egyetem Bűnügyi Tudományok Intézete.
- Kóhalmi László (2006): A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedések. In: *Jura*, 12. évf. 1. sz. 52–62.
- Sántha Ferenc (2002): *A jogi személyek büntetőjogi felelősségéről*. Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó.
- Szikora Veronika (2001): A jogi személyek büntetőjogi felelőssége de lege lata és de lege ferenda. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, Tomus XIX. 347–360.
2001. évi CIV. törvény a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről
A Fővárosi Törvényszék K.35.544/2006/4. számú ítélete

SUMMARY

Sinlessness or Impunity? Criminal Measures against Legal Persons

KLOTZ Péter

The Act CIV. of 2001 on criminal measures against legal persons entered into force on 1st May, the day of Hungary's accession to the European Union. The act broke with the taboo-like principle which didn't allow using sanctions against legal persons. Although the Hungarian regulation didn't go so far to recognise the culpability of legal persons, the new act introduced significant innovations in several points. The cases and statistical data presented in the study confirm that the regulation is poorly implemented: courts apply criminal measures against legal persons only in a few cases, although these sanctions could play an important role in cleaning economic life. The present study attempts to reveal the causes of this phenomenon and suggests proposals to enhance the efficiency of the implementation of the act.

A bizonyítékok kezelése. Az igazságügyi informatikai szakértő a büntetőeljárásban

MÁTÉ István Zsolt

Az emberi tevékenység digitális nyomaival lépten-nyomon találkozhatunk a mindennapi életben. Ezek a nyomok a büntetőeljárásban dolgozó igazságügyi informatikai szakértő számára bizonyítékok – legtöbbször digitális bizonyítékok – lesznek. A bizonyítékok kezelése a felkutatás, összegyűjtés, megőrzés és bemutatás ideje alatt jelentősen befolyásolja a felhasználás sikerességét. Az írásban bemutatásra kerülnek a digitális bizonyítékok kezelésének legfontosabb követelményei és módszerei, valamint a hazai gyakorlatban jelentkező problémák egyaránt.

A technológia hatása

A társadalomtudományok a 20. század közepétől intenzíven érdeklődnek a technológiának a társadalomra gyakorolt hatása iránt. Ez állt Harold Innis és Marshall McLuhan munkásságának fókuszában, amikor az emberi gondolkodás technológia általi módosulását vizsgálták. Bár a hatás mibenléte még nem tisztázott részletesen, az mindenképpen megállapítható, hogy a technológia, pontosabban az elektronikus és/vagy digitális eszközök, szolgáltatások használata mélyen beépült a mindennapok szövetébe. Ez a hatás akkor is nyilvánvaló, amikor a büntetőeljárás nyomozati szakában a vizsgálatot végző nyomozók – a cselekmény típusától szinte teljesen függetlenül – elektronikus/digitális nyomokra bukkannak, melyek felhasználása, értelmezése révén eljuthatnak az adott ügy megoldásához. Ez egyben új kihívást jelent, új készségek, képességek kifejlesztését igényli, s nem utolsósorban olyan eljárások alkalmazását is, melyek az elektronikus/digitális nyomokat bizonyítékként történő felhasználásra alkalmassá teszik.

A bűnjeltől a digitális bizonyítékig

A büntetőeljárás során a nyomozó hatóság munkáját – a szakértői törvény (2005. évi XLVII. törvény) felhatalmazása alapján – az igazságügyi informatikai szakértő segíti, ha tényállás megállapításához szakkérdés eldöntése szükséges. A szakértő az eljárás során szaktanácsadóként is megjelenhet – a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény 182. §-a alapján – a bizonyítási eszközök felkutatásának támogatása céljából.

Az előzőek alapján az igazságügyi informatikai szakértő az elektronikus/digitális bizonyítékok felkutatása, azonosítása során jut szerephez, jellemzően a házkutatások

alkalmával. A lefoglalás szabályairól szóló 11/2003. (V. 8.) IM–BM–PM együttes rendelet alapján a nyomozó hatóság lefoglalja azt a dolgot, „amely az eljárás során a bizonyítás eszközeként szolgál”. A „dolog” kiválasztásában nyújt elsőként segítséget a szakértő, különösen azért, mert a releváns eszköz, nyom azonosítása komplex környezetben nem egyszerű feladat.¹ A jogszabály imént idézett részében definiált bűnjel válik majd a bizonyítás során legtöbbször tárgyi bizonyítási eszközzé, bizonyítékká.

A digitális bizonyíték

Mivel az előzőekben többször előkerült az elektronikus vagy digitális bizonyíték fogalma, szükséges meghatározni azt, mielőtt a kezelésével kapcsolatos eljárásokat taglalnánk. Elsőként a definíció hiányával szembesülünk, legalábbis jogszabályi szinten. A Be. rögzített adatról tesz említést a 115. § (2) bekezdésében, s ez utalhat az elektronikus vagy digitális tartalomra, de nincs ez másként a 28 U.S. Code Federal Rules of Evidence (Szövetségi Bizonyítási Szabályok Törvénykönyve) Rule 101. Scope, Definitions (hatály és meghatározások) részében sem, ahol az „electronically stored information” (elektronikusan tárolt információ) szövegrésszel találkozhatunk.

A pontos meghatározást a témakörrel tudományos igénnyel foglalkozó munkacsoportok szakmai anyagaiban találhatjuk meg:

„Information of probative value that is stored or transmitted in binary form”²

- azaz bizonyító erejű információk, melyeket bináris formában tároltak vagy továbbítottak.

„Information stored or transmitted in binary form that may be relied upon in court”³

- vagyis bináris formában tárolt vagy továbbított információ, melyre a bíróságon hivatkozni lehet.

A nemzetközi szervezet (IOCE – International Organization on Computer Evidence, avagy Számítógépes Bizonyítékok Nemzetközi Szervezete) és az USA-beli központtal működő társaság (SWGDE – Scientific Working Group on Digital Evidence, avagy Digitális Bizonyítékok Tudományos Munkacsoportja) egyaránt a bináris tárolásra helyezi a hangsúlyt, amely mellett a bíróságon történő felhasználhatóság is egyenrangú szempontként szerepel. Tremmel Flórián a törvényesség mellett erre is felhívja a figyelmet, amikor azt mondja, hogy „a büntetőeljárásban csak az adatforrás, méghozzá a törvényes adatforrás és az adat, mégpedig a büntetőjogilag releváns tényre vonatkozó adat együtt képez bizonyítékot.”⁴

A digitális bizonyítékok kezelésének alapelvei

Amint arra már utaltunk, a bizonyítékokkal kapcsolatos szakértői munka a digitális bizonyítékok felkutatásával és azonosításával kezdődhet el. A definíciók szerint a

1 Ciardhuáin (2004) 6.

2 A Scientific Working Group on Digital Evidence definíciója.

3 Az International Organization on Computer Evidence definíciója.

4 Tremmel (2012) 14.

szakértőnek bináris adatokat kell keresnie egy tárolón, vagy bináris adatok átvitelének folyamatát (stored or transmitted in binary form) kell megfigyelnie, rögzítenie. Bár mindkét esetben az adatra fókuszálunk, alapesetben annak tárgyi megjelenését – a tároló vagy átviteli eszközt – is keressük. A következőkben Séamus Ó Ciardhuáin kiterjesztett vizsgálati modelljének⁵ szakértői munka szempontjából releváns részei alapján vesszük sorra az elvégzendő tevékenységeket.

Felkutatás és azonosítás

A binárisan tárolt vagy továbbított adatok nagy változatosságot mutató eszközön jelenhetnek meg. Ha csak a szélsőségeket tekintjük: ugyanúgy digitális bizonyítékot képezhet egy körömnnyi méretű micro SD-kártya, mint egy kiszolgáló gép (szerver). Ezek nemcsak megjelenésükben, de egyéb jellemzőikben is eltérnek egymástól, így számos csoportosítási megközelítésre adnak módot.

Eogan Casey javaslata⁶ szerint a következő típusokat különíthetjük el egymástól:

- *open computer systems* (általános számítógéprendszerek) – idetartoznak az asztali vagy hordozható számítógépek, kiszolgáló gépek;
- *communication systems* (kommunikációs rendszerek) – ezek közé sorolhatók a telefonrendszerek, a vezeték nélküli telekommunikáció, internet, hálózatok;
- *embedded computer systems* (beágyazott számítógéprendszerek) – ez jellemzően mobil eszközök, memóriakártyák, kép- és hangeszközök formájában jelenik meg.

Casey az egyes bizonyítéktípusokból az osztály- és egyéni jellemzők (class and individual characteristics) alapján von le következtetéseket, s ezt a cipőtalpnyomat példájával magyarázza, ahol a cipőtalpnyomat mérete az osztályjellemző, míg a talpfelület egyedi mintázata, sérülései révén létrejövő lenyomat az egyéni jellemző.⁷ Brinson és társai a hagyományos informatikai megközelítéshez hasonlóan osztályozzák a cybercrime technológiai oldalát. A hardveroldalon:

- *Large Scale Digital Device* – nagy léptékű digitális eszközök (Grids, Clusters – elosztott számítási rendszerek, számítógépfürtök);
- *Small Scale Digital Device* – kis léptékű digitális eszközök (Cell Phones, PDAs, SSD Software [sic!]) – mobiltelefonok, kézi számítógépek vagy okostelefonok, kis léptékű eszközök szoftverei);
- *Computers* – számítógépek (Desktops, Laptops, Servers, Tablets – asztali számítógépek, hordozható számítógépek, kiszolgáló számítógépek, táblagépek);
- *Storage Devices* – tárolóeszközök (Thumb Drive, Digital Music Player, External Hard Drives – memóriakártyák és flash tárolók, digitális zenelejátszók, külső merevlemezek);
- *Obscure Devices* – vegyes eszközök (Gaming Devices, Recording Devices – játékkonzolok, video- és egyéb jelrögzítők).

5 Ciardhuáin uo. 6–7.

6 Casey (2011) 7–8.

7 Uo. 653.

A gyakorlat szempontjából egyik megközelítés sem ad kézzelfogható előnyt a szakértő vagy a nyomozó hatóság munkatársa részére. Ha visszatérve a definíciókhoz, figyelemmel a gyakorlati szempontokra próbáljuk tagolni az eszközöket, akkor beszélhetünk az online és az offline eszközökről. Az online eszköz más eszközökkel kapcsolatban áll, a kapcsolat által az aktuális adattartalom módosulhat, míg az offline eszközök nem állnak más eszközökkel kapcsolatban, adattartalmuk statikus.

E csoportosításnak közvetlen hatása van az eszköz felkutatására és azonosítására, mégpedig azon műveleti sorrend formájában, melyet akár változékonysági rendnek (Order of Volatility) is nevezhetünk. Ez a sorrend Matthew Braid szerint a következő is lehet:⁸

1. táblázat: *Order of Volatility*

1. Registers and Cache – processzorregiszter és gyorsítótár-tartalmak	6. Main Memory – operatív tár tartalma
2. Routing Tables – számítógépes hálózati útvonalválasztó útvonaltáblája	7. Temporary File Systems – ideiglenes fájlrendszer tartalma
3. Arp Cache – címfeloldási protokoll gyorsítótára (az IP-címek és a fizikai címek megfelelő táblázata)	8. Secondary Memory – másodlagos memória tartalma
4. Process Table – feladat-végrehajtási tábla	9. Router Configuration – útvonalválasztó eszközök beállításai
5. Kernel Statistics and Modules – operációs rendszer rendszermag-statisztika és rendszermagmodulok tartalma	10. Network Topology – számítógépes hálózati összeköttetés-rendszer

Braid azt javasolja, hogy a bizonyítékok felkutatási és azonosítási sorrendje az aktuális helyszínre vagy esetre vonatkozó egyedi változékonysági sorrenden alapuljon. A kritikus gépek vagy rendszerek kerüljenek a sor elejére, míg a kevésbé változékonny, ezáltal kevésbé kritikus eszközök pedig a végére.

A gyakorlatban tipikus eset a kiszolgáló gép, asztali gép, laptop, külső merevlemez, pendrive, DVD, memóriakártya eszközcsoport lefoglalása. Ezek közül a legkritikusabb (legváltozékonnyabb) rendszer a kiszolgáló gép (szerver), mely a legtöbb digitális bizonyítékot tartalmazhatja, ugyanakkor távoli hozzáféréssel (LAN, WIFI, mobilhálózat stb.) manipulálható a tartalma (vö.: pénzdíjas szoftverletöltés infrastruktúrája). A felkutatás és azonosítás első számú objektuma ezért a kiszolgáló gép, megjegyezve, hogy komplex hálózati környezetben pszeudohálózatok vagy hálózati szegmensek is előfordulhatnak. A láncolat másik végén egyértelműen a megváltoztathatatlan adathordozók (pl. CD-R, DVD-R stb.) állnak, melyek megkeresése és azonosítása a vizsgálat későbbi szakaszában sem okozhat problémát.

⁸ Braid (2001) 6.

A tipikus eljárás az előzőek szerint, hogy minden online eszközt offline eszközzé kell alakítani (amennyiben ezt a felhatalmazás lehetővé teszi), oly módon, hogy megszüntetjük az eszközök közötti kapcsolatokat,⁹ majd a vizsgálat folytatását immár az offline eszközön végezzük. Amennyiben a kapcsolatok – a rendszer jellege miatt – nem szakíthatók meg, úgy rögzítenünk kell a vizsgálatkori állapotot. Ennél a lépésnél szükséges az eszközök nyomozó hatóság és/vagy szakértő általi dokumentált azonosítása, amely jellemzően a bűnjelcímkek használatával történik meg a lefoglalás szabályairól szóló rendelet 7. § (3)–(4) bekezdése alapján. Ezek a nyomdai úton előállított, viszonylag kisméretű és kevés írási felülettel rendelkező kartonlapok esetenként nem alkalmasak a későbbi pontos azonosításra. Ezen javíthat a bizonyíték sorszámának (jól olvasható) nagyméretű feltüntetése el nem távolítható módon, illetve a lefoglalás helyszínének hasonló megadása. Azok a kísérletek, melyek „fekete PC” vagy „azonosító nélküli számítógép” megnevezéssel próbálják leírni az eszközt, komolyan akadályozhatják a későbbi bizonyítékként történő felhasználást. Azonosító hiányában a nyomozó hatóság munkatársa vagy a házkutatásban részt vevő szakértő is alkalmazhat (alkalmaznia kell) egyedi azonosító jelzést.

Az ügyek egy részében a vizsgálat alá vont számítógépes rendszer jellege (pl. könyvelőiroda) vagy műszaki jellemzői (pl. internetszolgáltató szerverterme) miatt nincs lehetőség a komplett számítógépes rendszer lefoglalására és az azt követő laboratóriumi vizsgálatra. Amennyiben a szakértői kirendelés egy konkrét adatkör (pl. egy vagy több cég könyvelési adatai) megszerzésére vonatkozik, a szakértőnek – különös tekintettel a Be. 151. § (2) bekezdésében foglaltakra – a kérdéses adat célzott kinyerése a feladata.

A célzott adatkinyerés csaknem minden esetben házkutatás során történik, ezért nélkülözhetetlen az előzetes egyeztetés a nyomozó hatóság és a szakértő(k) között. Itt kell meghatározni a szakértői csoport létszámát, figyelemmel a helyszínének számára és a várható adatmennyiségre, illetve szakértői oldalról a művelethez felhasználandó speciális eszközökre. Ez utóbbiak közé sorolhatók a nagy sebességű helyszíni adattöbbszörözést biztosító eszközök (Forensic Duplicator, Forensic Write Blocker stb.), melyek különböző csatolófelületű (IDE, SATA, SCSI stb.) tárolókról képesek gyors, bithű másolatot készíteni. Ezeket az eszközöket a kikapcsolt (offline) rendszereknél vehetik igénybe a szakértők. Online, le nem kapcsolható rendszerekről történő mentés esetén a szoftveres megoldások (Forensic Toolkit, EnCase, Belkasof Evidence Center stb.) kerülhetnek előtérbe, melyekkel elsőként a vizsgált rendszeren található tartalmak digitális ujjlenyomatát (hash kód) rögzíthetik a szakértők, majd a kívánt tartalmak célzott mentése is megtörténhet.

Bizonyítékok összegyűjtése

A megjelölt eszközök összegyűjtése során a vizsgálatban részt vevő valamennyi munkatárnsnak ügyelnie kell az eredeti állapot megőrzésére. E tevékenység mottója a „Preserve everything but change nothing!” („Őriz meg mindent, ne változtass semmin!”)

⁹ Uo. 9.

lehet. Ezen követelmény biztosítása érdekében e műveletnél kell a későbbi beavatkozást megakadályozni, illetve itt kell elindítani azt a dokumentációs folyamatot, amely felügyeleti lánc (Chain of Custody) formájában végigvonul a bizonyítékok kezelésének teljes életútján, mely alapján végig követhető marad, hogy mely időszakban hol, kinek a felügyelete alatt volt a bizonyíték, történt-e változás annak állapotában. Ez utóbbit a bizonyíték megfelelő csomagolása biztosíthatja. A lefoglalás szabályairól szóló rendelet 7. §-a rendelkezik a bűnjel (későbbi bizonyíték) csomagolásáról, s két lényeges követelményt támaszt: egyrészt a csomagolásnak (és megőrzésnek) olyannak kell lennie, hogy annak tartalma illetéktelen személy elől rejtve maradjon, másrészt a csomagolásra olyan anyagot kell felhasználni, amely megóvja a bűnjelet a károsodástól, és egyidejűleg megakadályozza azt is, hogy mérgezést vagy fertőzést okozzon.

A gyakorlatban a *„tartalma illetéktelen személy előtt rejtve maradjon”* kitétel miatt a bűnjelek részben vagy teljes egészükben átlátszatlan anyagú csomagolásba kerülnek, ugyanakkor az *„olyan anyagot vagy tárgyat használ”* szövegrész nem korlátozza a csomagolásra használandó anyag fajtáját. A digitális bizonyítékká váló bűnjel esetén a *„károsodástól megóvja”* követelményből fakadóan a szabványos kapcsolódási pontokhoz történő hozzáférés korlátozását is meg kell valósítani.

Az esetek jelentős részében a csomagolandó bűnjel asztali számítógép vagy ennél kisebb eszköz formájában kerül a nyomozó hatóság munkatársa és/vagy a szakértő elé. A számítógépek esetén a szemetes zsák plusz széles ragasztószalag a legelterjedtebb megoldás, mellette az eszköz előlapjának és hátlapjának A4-es méretű másolópapírral történő lefedése és körcímkével történő rögzítése (a lefoglalást szenvedő aláírásával ellátva) tekinthető megszokott módszernek. Mindkét megoldás teljesíti a jogszabályi követelményeket, bár az utóbbi a hosszas tárolás következtében fizikailag oly mértékben megváltozhat (ragasztófelület elenged), hogy a beavatkozástól a védőfelület leesik.

A jogszabályalkotók és/vagy a jogalkalmazók figyelmét mindenképpen érdemes felhívni arra a körülményre, amely a digitális bizonyítékká váló bűnjeleket megkülönbözteti az egyéb tárgyi bizonyítási eszközöktől és az okirati bizonyítéktól, mégpedig arra a körülményre, hogy a bizonyíték – jellegéből adódóan – közvetlenül akkor sem figyelhető meg, ha átlátszó csomagolásban van. A binárisan tárolt adat ugyanis – ahogy azt a korábbi definíciókból megismerhettük – közvetítő eszköz (pl. számítógép) nélkül nem érzékelhető. Ebből adódóan az a jogértelmezés, mely szerint az a bűnjel, mely digitális bizonyítékot tartalmaz(hat), az azonosíthatóság érdekében átlátszó csomagolással is ellátható, nincs ellentétben a jogszabályi követelményekkel, ugyanakkor jelentősen egyszerűsíthatja a nyomozó, a szakértő és a bűnjelkezelő munkáját.

A számítógépnél kisebb méretű eszközök (pl. laptop, tablet, mobiltelefon stb.) esetén a csomagolás egyrészt egyszerűbb, másrészt rejtett problémát okozhat. Ennek veszélye különösen akkor áll fenn, ha az eszközt nem teljes egészében csomagoljuk be, ez a hordozható számítógépek (laptop, notebook, netbook, tablet) esetén tipikus. A csomagolás gyakran csak a vélt hozzáférési pontokat (elektromos csatlakozás, USB-, LAN-csatlakozók stb.) takarja el, és az eszköz hátlapján (alján) található, a tárolóeszköz burkoló felület rögzítőcsavarjait szabadon hagyja. Ez esetben a tároló és annak

tartalma hozzáférhető marad, így kétségesse válhat a későbbi bizonyítékként történő felhasználás. Ugyanezt a következményt vonja maga után az eleve sérült anyagokkal történő csomagolás.

A kisméretű eszközök előtalálása még a vizsgálat alá vont személy együttműködése esetén sem egyszerű. A tipikus eszköztárolási helyek (pl. személyes, aktuális adatok 1–1,5 méteres távolságon belül) azonosításához szakértői vagy szaktanácsadói segítségre lehet szükség, illetve a helyszíni vizsgálatban részt vevő állomány tagjait megfelelő szintű továbbképzéssel fel lehet készíteni. Ez Nelson és szerzőtársai szerint akár a következő is lehet:¹⁰

1. szint: a digitális bizonyíték megszerzése és lefoglalása, ez rendszerint a rendőrájárőr (street police officer) feladata;
2. szint: high-tech vizsgálatok irányítása, a számítógépes szakkifejezések, valamint annak ismerete hogy, mit lehet és mit nem lehet kinyerni a digitális bizonyítékokból, ez rendszerint a nyomozók (detective) feladata;
3. szint: digitális bizonyítékok kinyerése, adat-helyreállítás, számítógépes hálózati bűnfelderítés, internetes csalások vizsgálata.

Bizonyítékok szállítása

A felkutatást és azonosítást, valamint a bizonyítékok összegyűjtését követően kerülhet sor – valamennyi lépés szigorú dokumentálása mellett (Chain of Custody) – a bizonyítékok elszállítására (a házkutatás helyszínéről a bűnjelraktárba). A szállítandó bűnjelek csomagolása ennél a lépésnél sérülhet meg, illetve a kisméretű eszközök fokozottan veszélyeztetettek. A szállítás esetén a digitális bizonyítékot tartalmazó bűnjeleket érdemes gyűjtőcsomagolásba helyezni, ez különösen a hordozható számítógépnél kisebb mérettartományba eső eszközökre érvényes. A szállítást megelőzően és azt követően (pl. bűnjelraktárba történő átadás) a tételes azonosítás szükséges.

A szállítás tipikus útvonala a házkutatás helyszíne és a nyomozó hatóság bűnjelraktára közötti mozgatás, illetve a bűnjelraktár és a szakértői telephely közötti szállítás. Ez utóbbi esetben a szakértőnek a tételes átvételt és a csomagolás sértetlenségének ellenőrzését már az átvétel helyszínén (a nyomozó hatóság bűnjelraktára/irodahelyisége) el kell végeznie. A dokumentálásra alkalmas bármely digitális fényképezőgép, mely képes legalább 3–5 megapixeles felbontású felvételek készítésére. A gyakorlatban csak a sérült csomagolás digitális rögzítése történik meg általában, de az átadás-átvétel teljes képi dokumentálása sem hibás megközelítés. Ezzel a mozzanattal biztosíthatja a szakértő, hogy a felügyeleti láncban betöltött szerepét megfelelően dokumentálja. Az itt tapasztalt eltéréseket (pl. a csomagolás vagy az eszköz sérülése) a későbbiekben a szakértői véleményben (amely szintén bizonyítékként értékelendő) is rögzíteni kell.

Nem esett eddig szó a hordozható eszközök akkumulátorról történő tápellátásának kérdéséről. A szállítás kapcsán azért kell erről megemlíkezni, mert a tápellátás alatt álló eszközök (pl. alvó üzemmódban lévő hordozható számítógép) növelhetik a szakér-

10 Nelson et al. (2004) 12.

tői szállítás kockázatát. A szállítás közben magára hagyott (szigorúan tilos!) gépkocsi csomagtartójában készenléti üzemmódban működő eszközök hőkamerás vagy LAN szkenneres módszerrel felderíthetők (két ismert elkövetési magatartás), és az eszközök ezáltal illetéktelen kezekbe kerülhetnek. A mobiltelefonok és kézi számítógépek esetén az akkumulátoros tápellátás lehetővé teszi a tartalom esetleges módosulását, amely elkerülendő. A szállítást megelőzően, még a csomagolási fázis előtt célszerű az alvó vagy készenléti üzemmódok megszüntetése, illetve az akkumulátorok eltávolítása a mobiltelefon-készülékekből és PDA-kból.

Bizonyítékok tárolása

A tápellátási probléma a tárolási fázisban is fennáll. Amennyiben elmulasztottuk a csomagolás előtt „áramtalanítani” a mobil eszközt, úgy megfelelő dokumentálás mellett ez később is megtehető, bár ez esetben kétségesse válhat a bizonyíték eredeti állapotban tartása. Ugyanakkor a bűnjelraktárban megszólaló mobiltelefon-készülék (bejövő hívás) egyéb problémát is okozhat. A szakértőnél történő tároláskor az egyes eszközökből kisserelt alkatrészek, tipikusan tárolóeszközök azonosítása és nyomon követése okozhat problémát, különösen párhuzamosan futó ügyek esetén. Az egyes tárolóeszközök azonosítására az eltávolítható átlátszó ragasztószalagon történő jelölés alkalmas módszer. Az eszköz valamennyi azonosítója: ügyszám, helyszín, tételszám, eszköz megnevezése, kisserelt eszköz sorszáma vagy pozíciója (több beépített tároló esetén) felkerülhet a szalagra. Az elemzés végeztével a visszaszerelést közvetlenül megelőzően a ragasztószalag nyom nélkül eltávolítható a tárolóeszköz felületéről. A bizonyítékok szakértő általi tárolása során is meg kell felelni a jogszabály által támasztott követelményeknek a sértetlenség és változatlanul hagyás vonatkozásában is.

Bizonyítékok vizsgálata

A bizonyítékok szakértői vizsgálata önmagában is jelentős mozzanata a büntetőeljárásnak, és azon belül a bizonyítékok kezelésének. Terjedelmi okokból csak címszószerűen tudjuk ismertetni azon követelményeket, melyek erre a szakaszra vonatkoznak.

A szakértői vizsgálat néhány fontos alapelve:¹¹

- az eredeti digitális bizonyíték minimális használata,
- a változások számontartása,
- a bizonyítás szabályainak betartása,
- a saját tudás határainak át nem lépése (a szakértő részéről sem).

A szakértői vizsgálat lezárultával a szakértő mind a bűnjeleket, mind az azokból kinyert digitális bizonyítékokat átadja a kirendelő részére. Az elemző munka során létrejött és a szakértői számítógépen megtalálható digitális bizonyítékok sorsáról egyértelmű rendelkezés, állásfoglalás nem ismeretes.

¹¹ Braid uo. 5.

A magyarországi igazságügyi informatikai szakértők között két megközelítés terjedt el és működik jelenleg is: az első szerint a munka végeztével a szakértő minden hozzá került digitális tartalmat véglegesen töröl a számítógépéről és egyéb adathordozóiról, egyedül a szakértői vélemény dokumentumállományát tartja meg saját archívumában a vizsgálattal összefüggésben. A másik megközelítésben (jelen sorok szerzője ezt támogatja) a szakértő a mentett digitális bizonyítékokat a szakértői archívumában megőrzi. Az utóbbi megoldás számos kérdést vet fel. A megőrzés költségeit ki fedezi? A mentett tartalmakat mely időtartamig őrizze meg a szakértő? És még sorolhatnánk. Ugyanakkor a gyakorlat azt mutatja, hogy nem ritkán kér a nyomozó hatóság hiteles másolatokat a szakértői véleményhez csatolt digitális mellékletekből néhány hónap, ritkábban akár 3–4 év múltán is. A kérdés megnyugtató megválaszolásához az érintett szervezetek és szereplők szakmai egyeztetéssel és akár jogi eszközökkel történő szabályozására is szükség lehet.

Összefoglalás

A bűnjelek és a belőlük származó digitális bizonyítékok kezelése a büntetőeljárás jelentős tényezője. A bizonyítékok későbbi jogszerű és szakszerű felhasználásához a büntetőeljárásban részt vevő szervezetek és szereplők együttműködése és a jogszabályokban, valamint a szakmai protollokban előírt követelményeknek a gyakorlatba történő átültetése szükséges. Az együttműködés hatékonyságának növelése célzott szakmai képzések és rendszeres szakmai tapasztalatcserék révén valósulhat meg, amikor a szlogenként gyakran emlegetett „best practices” valóban jó gyakorlatként épül be a mindennapi munkába.

IRODALOMJEGYZÉK

Braid, Matthew (2001): *Collecting Electronic Evidence After a System Compromise*. Brisbane, AusCERT.
Brezinski, D. – Killalea, T. (2002): *Guidelines for Evidence Collection and Archiving*. The Internet Society.
Forrás: www.ietf.org/rfc/rfc3227.txt (2013. 11. 15.)

Casey, Ehogan (2011): *Digital Evidence and Computer Crime*. Amsterdam, Elsevier.

Ciardhuáin, Séamus Ó (2004): An Extended Model of Cybercrime Investigations. In: *International Journal of Digital Evidence*, Vol. 3. No. 1. 1–22.

International Organization on Computer Evidence (2000): *G8 Proposed Principles For The Procedures Relating To Digital Evidence*. Forrás: www.ioce.org/fileadmin/user_upload/2002/G8%20Proposed%20principles%20for%20forensic%20evidence.pdf (2013. 11. 2.)

Nelson, Bill – Phillips, Amelia – Enfinger, Frank – Steuart, Chris (2004): *Computer Forensics and Investigations*. Boston, Thomson Course Technology.

Scientific Working Groups on Digital Evidence and Imaging Technology (2013): *SWGDE and SWGIT Digital & Multimedia Evidence Glossary*. Forrás: www.swgde.org/documents (2013. 11. 2.)

Tremmel Flórián (2012): *Bizonyítékok a büntetőeljárásban*. Kivonat a Kriminálisztikai Szakirányú Továbbképzési Szak (KSzT) hallgatói részére. Budapest, Dialóg Campus. Forrás: www.herke.hu/kszt/tf.doc (2013. 11. 2.)

1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról

2005. évi XLVII. törvény az igazságügyi szakértői tevékenységről

11/2003. (V. 8.) IM–BM–PM együttes rendelet a lefoglalás és a büntetőeljárás során lefoglalt dolgok kezelésének, nyilvántartásának, előzetes értékesítésének és megsemmisítésének szabályairól, valamint az elkobzás végrehajtásáról

28 United States Code Federal Rules of Evidence

SUMMARY

Handling of Digital Evidence - IT Forensic Experts in Criminal Procedures

MÁTÉ István Zsolt

These days digital footprints of human activities can be met in everyday life. During criminal procedures these digital footprints are turned into digital evidence by forensic experts. Handling, collection, preservation and presentation of digital evidence can greatly influence the success of criminal procedures. In this paper we can see the most important requirements and methods of evidence handling as well as the challenges still present in the Hungarian practice.

Az epilepsziás betegek életminősége. Az erőszakos viselkedés előfordulási valószínűsége epilepsziás betegek körében

**KOVÁTS Daniella - CSÁSZÁR Noémi - SALLAY Viola - BÉKÉS Judit -
JUHOS Vera - KURIMAY Tamás**

A beszámíthatóság kapcsán felmerülő betegségek között szerepel az epilepszia. Bár bizonyítékok szólnak amellett, hogy az erőszakos viselkedés és bűncselekmények kapcsolatba hozhatók súlyos mentális betegségekkel, mégis keveset tudunk az antiszociális viselkedés konkrét neurobiológiai hátteréről. Klinikai vizsgálatunkban epilepsziás betegek pszichoszociális állapotfelmérését és életminőség-vizsgálatát végeztük el egy reprezentatív mintán. Emellett vizsgáltuk az életminőséget meghatározó társas támogatottságot, a háttérben meghúzódó családindinamikai összefüggéseket is. Az epilepszia betegség és az erőszakos viselkedés előfordulásának gyakorisága kapcsán kevés tudományos bizonyíték áll rendelkezésre. Áttekintve a szakirodalmat és S. Fazel 2011-es vizsgálatának adatait, iránymutató következtetéseket vonhatunk le ebben a témában.

Az epilepszia mint betegség és az erőszakos viselkedés előfordulásának gyakoribb rizikója Elliott,¹ Filley² és Markus³ tanulmányaiban egyaránt megjelenik. Kevés tudományos bizonyíték áll rendelkezésre, melyeknek egy részét börtönben lévő, büntetésüket töltő személyek körében végzett kutatások során nyerték, a vizsgálatok másik részét pedig – például Rantakallio⁴ tanulmányai esetében – a perinatális sérülésekkel, az epilepsziával és a központi idegrendszer traumáival kapcsolatban végezték gyerekek körében. A traumatikus agysérülések kapcsán a bizonyítékok erőteljesebbek. Grafman⁵ tanulmányában vietnami veteránok körében vizsgálta a frontális lebeny sérüléseinek kapcsán az erőszak és az agresszió megjelenésének valószínűségét. Emellett Blake⁶ tanulmánya foglalkozik a neurológiai anomáliákkal gyilkosok körében, és egy 2010-es tanulmány⁷ börtönpopuláción vizsgálja a traumatikus agysérülések, valamint az ag-

1 Elliott (1992) 595–603.

2 Filley et al. (2001) 1–14.

3 Reuber–Mackay (2008) 138–145.

4 Rantakallio et al. (1992) 1459–1461.

5 Grafman (1996)

6 Blake (1995)

7 Williams (2010)

resszió megjelenésének valószínűségi gyakoriságát.⁸ Turkstra⁹ tanulmányában a szocioökonómiai státusz fontosságára hívja fel a figyelmet az erőszakos viselkedés tanulmányozása kapcsán, az agysérülést elszenvedett betegek körében.¹⁰

Az erőszakos viselkedés és a neurobiológiai háttértényezők tanulmányozása az epilepsziával összefüggésben fontos, mert az erőszakos viselkedés előfordulásának felmérése jelentősen csökkenthetné a betegséghez kapcsolódó stigmatizáció mértékét. Erre Amoroso 2006-os tanulmánya hívja fel a figyelmet.¹¹ A klinikumban dolgozó szakemberek számára is elengedhetetlenül fontos az erőszakos viselkedés és a kriminalitás előfordulási gyakoriságának, rizikójának felmérése az egyes neurológiai, mentális kórképekkel összefüggésben. Hasonlóképpen a rendvédelemben dolgozó szakembereknek, akár egy járőrnek is illik felismernie vagy legalábbis feltételeznie, hogy az intézkedés alá vont személy tudatzavara, nem egyértelmű viselkedése mögött nemcsak droghatás állhat, hanem előfordulhat tudatzavar krónikus neurológiai betegségek esetén is. Így az intézkedés alá vont személy esetében a gyógyszerrel való ellátottsága is meghatározó lehet pszichés és egészségügyi állapotának alakulásában.

Az epilepsziás betegek életminősége és a pszichoszociális faktorok jelentősége

Az epilepszia a központi idegrendszer betegsége, az agy kóros izgalmi állapota, mely szétterjedve az agykéregben olyan működési zavart okoz, mely a tudat elvesztéséhez vagy egyéb idegrendszeri tünetekhez vezet. Az epilepsziás roham az agy szürkeállományával összefüggésben paroxizmális motoros, szenzoros, vegetatív, pszichés vagy komplex jelenséggént jön létre eszméletvesztéssel vagy anélkül.¹² Az epilepszia átlagprevalenciája 0,5 és 1% között mozog a fejlett országok egészségügyi adatait tekintve.¹³ Ma Magyarországon mintegy 60–70 000 epilepsziás beteg él, a betegség incidenciája a fejlődő országokban magasabb (68,7/100 000), az iparosodott országokban a medián 43,4/100 000 főt is elérheti.¹⁴

Az epilepsziás betegek legtöbbször a rohamok előfordulási gyakorisága kisszámú és gyógyszerekkel jól kontrollálható. Ugyanakkor a rohamok 20–25%-a terápiarezisztensnek bizonyul, vagyis a gyógyszeres kezelésnek makacsul ellenáll. A terápiarezisztens rohamok 5–10%-ában kerül sor műtéti beavatkozásra, mely szigorú kritériumokhoz kötött.¹⁵ Az epilepsziás betegek pszichoszociális egészségi állapota a tanulmányok tükrében rosszabb, mint az átlagpopulációé. A pszichoszociális és szociális problémák előfordulása e betegek körében szignifikánsan nagyobb.¹⁶ Ezek a nehézségek legtöbbször

8 Fazel et al. (2011)

9 Turkstra et al. (2003)

10 Uo. 39–47.

11 Fazel et al. uo.

12 Nikl (2012)

13 Forsgren et al. (2005) 245–253.

14 Kotsopoulos et al. (2002) 1402–1409.

15 Quintas et al. (2012) 60–67.

16 Baker (2002) 26–30.

a szociális és inerperszonális készségek területén jelennek meg, s ez összefüggésben áll a betegek stigmatizáltságával.

Strine¹⁷ vizsgálatában amerikai háztartásokban élő felnőtteket kérdezett meg, hogy tanulmányozza az embereket érő pszichológiai stresszhatásokat. 400 fő számolt be rohamokról a megkérdezett 31 000 személy közül. Ezen személyek szignifikánsan nagyobb valószínűséggel szenvedtek pszichológiai stressztől, fizikális vagy súlyosabb mentális betegségekben, fizikailag inaktívabbnak bizonyultak, és legtöbbször magányosan éltek. Munkaviszonyuk nem volt az esetek többségében.¹⁸ A betegségváltozók közül Dworetzky és társai egyetlen roham bekövetkezésének hatását vizsgálták a pszichoszociális egészségi állapotra.¹⁹ Ennek eredményeképpen megállapították, hogy egyetlen roham bekövetkezésének csak mérsékelt hatása lehet a pszichoszociális egészségi állapotra.

A betegségváltozók közül a rohamgyakoriság hatását Leidy és társai vizsgálták, és a gyakoriság növekedésével a pszichoszociális egészségi állapot romlását találták.²⁰ Egy 2007-es tanulmányban a szerzők alátámasztották, hogy a rohammentes időszak növekedésével a szubjektív életminőség értékelése szignifikánsan jobbnak mutatkozott egy kétéves nyomonkövetéses vizsgálat keretében.²¹ Természetesen a makacs, remittáló rohamok jelenléte okozza a legdrámaibb hatást a pszichoszociális egészségi állapotra, s ezt Malmgren,²² Mikati,²³ valamint Spencer és munkatársainak²⁴ kutatásai műtéten átesett epilepsziás betegek körében is igazolták.

A rohamtípusokat és a pszichoszociális egészségi állapotot vizsgáló kutatásokban az eredmények nem egybevágóak. Baker²⁵ úgy találta, hogy a rohamok halmozódásával rosszabbodik a pszichoszociális egészségi állapot, ezzel szemben egy másik kutatásban a generalizált és parciális rohamok összehasonlításakor nem mutattak ki szignifikáns eltéréseket.²⁶ Fischer és társai²⁷ tanulmánya szerint önmagában a rohamok elszívődése az egyik legrosszabb, stresszkeltő esemény az epilepsziás betegek körében, hiszen a roham kiszámíthatatlansága és befolyásolhatatlansága kontrollvesztéshez és a félelem átéléséhez, felerősödéséhez vezet. Ehhez társul a rohamok miatt átélt megkülönböztetés és stigmatizáció is. A visszatérő rohamok neurokémiai és neurológiai változásokat, önmagában is súlyos sérüléseket, ritkán halált is okozhatnak. A rohamokat posztiktális hatások kísérik szorongásos, fáradt és zavarodott állapotok megélésével, melyek nehezítik a beteg alkalmazkodását.

17 Strine et al. (2005)

18 Uo. 1133–1139.

19 Dworetzky et al. (2000) 170–176.

20 Leidy et al. (1999) 162–166.

21 Marson et al. (2007) 1–154.

22 Malmgren et al. (1997) 830–838.

23 Mikati et al. (2006) 928–933.

24 Spencer et al. (2007) 327–334.

25 Smith et al. (1991) 231–241.

26 Senol et al. (2007) 96–104.

27 Fischer et al. (2000)

Quintas és társainak²⁸ szisztematikus áttekintő tanulmánya alapján az epilepsziás betegek esetében előforduló pszichoszociális nehézségek a következők:

- depressziós tünetek,
- stresszhatások,
- memóriafunkció-zavarok,
- szorongásos tünetek,
- stigma észlelése és megtagasztalása,
- a kontroll helye,
- életminőség,
- kognitív funkciók általánosságban,
- emocionális funkciók általánosságban.

Folyamatban lévő kutatásunkban az epilepsziás betegek életminősége és pszichoszociális állapotfelmérése kapcsán Wilson és Cleary életminőség-modelljéből²⁹ indulunk ki, amely a biológiai és élettani változók, a tüneti státusz és a funkcionális státusz mellett hangsúlyozza az egészségi állapot szubjektív megélésének fontosságát az általános életminőség megélésekor, kölcsönhatásban az individuális és környezeti jellemzőkkel.

Specifikusan az egészségi állapottal összefüggésben zajló életminőség-vizsgálatok (Health Related Quality of Life, HRQOL) epilepsziások körében a következő változók fontosságát hangsúlyozzák:

- betegségváltozók (rohamsúlyosság, rohamgyakoriság, rohamtípus, kóreredet stb.),
- komorbiditásváltozók: az epilepsziához társuló pszichiátriai zavarok (szorongás, depresszió),
- pszichoszociális változók,
- társas támogatottság.

Az életminőség vizsgálatok a következő faktorok a meghatározóak specifikusan az epilepsziás betegek körében (ezt a QUOLIE-31 teszt faktorstruktúrájában is megtaláljuk):

- rohamaggodalom,
- emocionális well-being,
- vitalitás,
- kognitív funkcionálás,
- szociális funkcionálás,
- gyógyszeres mellékhatások.

A vizsgálat során célkitűzésünk epilepsziás betegek pszichoszociális állapotfelmérése és életminőség-vizsgálata, kontrollcsoportként összehasonlítva krónikus gerincfájdalommal élő betegekkel és egy sine morbo csoporttal. További célkitűzésünk egy szűkebb epilepsziás célcsoporton belül, kvalitatív adatok gyűjtésével, családdinamikai és interakcióelemzéses vizsgálatok elvégzése.

²⁸ Quintas et al. uo.

²⁹ Wilson–Cleary (1995) 59–65.

Vizsgálatunk módszereit tekintve összeállítottunk egy pszichoszociális állapotfelmérő füzetet, mely a nemzetközi irodalomban használatos standardizált, rövidített kérdőívek segítségével méri a vizsgálati személyek pszichoszociális állapotát.

A pszichoszociális állapotfelmérő füzet tesztjei:

- a WHO ötételes jóllétkérdőíve,
- Diener-féle Élettel Való Elégedettség Skála (SWLS),
- Hospital Anxiety and Depression Scale (HADS),
- Beck-féle rövidített depresszióskála (BDI),
- Rosenberg-féle önértékelési kérdőív,
- Piedmont-féle Spirituális Transzcendencia Skála (STS),
- Schwarzer-féle énhatékonysági kérdőív,
- betegségszlelési kérdőív (IPQ-R),
- Freiburgi betegségfeldolgozási kérdőív (FKV-LIS),
- Caldwell-féle Társas Támogatás Kérdőív,
- rehabilitációs kérdőív.

A pszichoszociális állapotfelmérő tesztfüzet tartalmazza a betegségspecifikus mérőeszközöket, melyek az epilepsziás betegek esetében a következő teszteket jelentik:

- SHE: szubjektív hátrányokat mérő kérdőív,
- Liverpool roham súlyossági skála,
- QUOLIE-31,
- neurotoxicitás-skála II.

A betegségváltozók vizsgálata során összeállítottunk továbbá egy „epileptológiai kérdőívet”, melyet a beteg kezelőorvosa töltött ki, vagy ennek hiányában az adatok pótlására az ambuláns lapok átvizsgálása szolgált. A vizsgálatban részt vevő személyekkel kapcsolatos vizsgálati kritériumok a következők:

- 18 és 75 év közötti férfiak és nők,
- neurológus szakorvos által diagnosztizált epilepszia,
- befejezett 8 általános iskola,
- egy éve fennálló betegség,
- műtéti beavatkozás hiánya.

A vizsgálati személyek az Országos Klinikai Idegtudományi Intézet, valamint a Szent János Kórház és egy epilepsziával foglalkozó magánrendelő betegek közül kerültek ki. Az adatok feldolgozása folyamatban van. Jelen konferencián a már meglévő, feldolgozott 102 epilepsziás beteg kapcsán a legfontosabb leíró adatok, valamint az első vizsgálati eredmények hangzottak el.

Általános adatok

A mintában a nemek aránya: nők 65,3%, férfiak 34,7%.

Az átlagos életkor: 38,7 év, míg az std 11,89 volt.

Szociodemográfiai adatok

Az eddig megkérdezett epilepsziás betegek 89,1%-a városban, 10,89%-a falun lakik. A legmagasabb iskolai végzettség kapcsán elmondható, hogy a betegek 61,38%-a középiskolai érettségivel rendelkezik, főiskolai vagy egyetemi diplomája 10,89%-nak van. A jelenlegi vagy utolsó munkakörre nézve a vizsgálati személyek 57,4%-a szakmunkás, segédmunkás vagy betanított munkás, 23,8%-a szakalkalmazott vagy ügyviteli dolgozó. Vezetői munkát mindösszesen 5% végez, 12,9% tanuló. Jogi helyzetüket vagy jelenlegi fő tevékenységüket tekintve alkalmazottként 45%-uk dolgozik, 17%-uk nyugdíjas, míg 18%-uk háztartásbeli vagy gyermekkel van otthon. A betegek 9%-a vállalkozó, 7%-a jelenleg tanul, 1%-a eltartott, 3%-a pedig egyéb kategóriába sorolható.

A nem dolgozó betegek 43,5%-a az epilepszia miatt nem dolgozik, 26,1%-a az állása megszűnése végett. 13%-uk gyerekszülés miatt nem dolgozik, 13%-uk egyéb okokra hivatkozik, míg a betegek 2,2%-a az életkorát, 2,2%-a pedig egyéb betegséget nevez meg ennek kapcsán. A vizsgálati személyek 52%-a él párkapcsolatban, 42,1%-ának nincs élettársa, míg 5,9%-a él valamilyen más családtaggal. A betegek 55%-ának nincs gyermeke, 26%-ának egy, 11%-ának két, 5%-ának három, 1%-ának pedig öt gyermeke van.

Az elmúlt két évben előforduló stresszkeltő események közül haláleset a betegek 34,3%-ánál, anyagi veszteség 28,4%-ánál, a munkahely elvesztése 17,6%-ánál fordult elő. Dohányzás a vizsgált személyek 24,5%-ánál, alkoholfogyasztás 34,3%-ánál fordult elő, bár bevallottan rendszeres, nagy mennyiségű alkoholfogyasztás csak az esetek 2%-ában volt regisztrálható. Gyógyszerfüggőségre az esetek 14,1%-ában panaszkodtak a vizsgálati személyek. A rendszeres testmozgásra rákérdezve kiderült, hogy a meglévő adatok alapján az epilepsziás betegek 44%-a nem végez rendszeresen testmozgást.

Az alvászavarokra, alvási nehézségekre vonatkozó kérdésekre adott válaszok alapján elmondható, hogy a betegek 41,6%-a nyolc órát vagy annál többet alszik éjszakánként, s ez nagyon fontos a betegségük kezelése szempontjából, viszont 11,9% kevesebbet alszik, mint hat óra. Az alvás minőségét megítélve a vizsgálati személyek 46,5%-a jónak vagy kiválónak értékelte alvása minőségét, 41,6%-a közepesnek, míg 11,9%-a rossznak vagy nagyon rossznak. Rendszeres elalvási problémákra a betegek 18%-a utalt. Az elmúlt öt évben leggyakrabban felmerülő egészségügyi problémák közül a betegek 37,3%-ánál fordultak elő lelki problémák, 22,5%-ánál izületi és mozgásszervi problémák, valamint 21,6%-ánál alvászavarok.

A saját egészségi állapot szubjektív megítélését tekintve elmondható, hogy a legtöbb beteg jónak (41%) vagy közepesnek (36%) ítélte meg állapotát, míg 9% rossznak, 7% nagyon rossznak és 7% kiválónak. A HADS szorongásskáláján a betegek 32,4%-a mutat szorongást, míg depressziót 6,9%.

A betegségváltozók alakulása a mintában

A rohamtípusok gyakoriságát tekintve megállapítható, hogy az ún. nemidiopátiás fókális rohamok 73,46%-ban fordultak elő, ezt követik az idiopátiás generalizált roha-

mok 24,48%-kal, majd végül 1,02%-kal az idiopátiás fokális, valamint a nemidiopátiás generalizált rohamok.

A betegség kezdete leginkább serdülőkorra (30%) és felnőttkorra (25%) tehető. Az ambuláns lapok alapján a betegek 64,9%-ánál nem regisztráltak más krónikus betegséget. Az előforduló leggyakoribb krónikus betegségek közül első helyen a pszichiátriai zavarok köre áll 18,55%-kal, majd a vaszkuláris megbetegedések következnek 5,15%-kal. A betegségváltozók közül rákérdeztünk az állapot javulására az elmúlt évben, a pszichogén, nem epilepsziás rohamok előfordulási gyakoriságára, az aura és a homályállapot előfordulási gyakoriságára, a rohamnapszakra és a rohamok kiváltó tényezőire.

A rohamtípusok közül leggyakoribbak a komplex parciális rohamok voltak 43,88%-kal, ezt követték az ún. generalizált tónusos-klónusos rohamok 26,53%-kal. A vizsgálatban a 2-es rohamtípusokra és a 3-as rohamtípusokra is rákérdeztünk, hiszen nem csak egy típusú roham jelenhet meg a rohamozások alkalmával. Az orvosok megítélése alapján kognitív zavar a betegek 29,59%-ánál, míg pszichiátriai zavar 30,61%-uknál jelentkezett. Vizsgálatunkban az életminőséget leginkább meghatározó tényezők összefüggéseit, valamint az egyes betegségek közötti különbségeket, a változók közötti kölcsönhatásokat vizsgáljuk. A vizsgálat még lezáratlan, az adatok feldolgozása folyamatban van.

Az epilepszia kapcsolata az erőszakos viselkedéssel

Borum és Applebaum³⁰ az epilepsziás rohammal összefüggésben megjelenő erőszakos viselkedésnek alapvetően három típusát különíti el. Iktális erőszakos viselkedés alatt a roham közben megjelenő erőszakos viselkedések körét érti. Interiktális erőszakos viselkedés a rohamok közötti időszakban megjelenő erőszakos viselkedés, mely legtöbbször a komorbid pszichiátriai zavarokkal van összefüggésben. Leggyakrabban azonban a posztiktális állapotokkal, vagyis a rohamot közvetlenül követő időszakkal hozták összefüggésbe e viselkedések megjelenését.³¹

Az epilepsziás roham tehát neuronok kóros, aszinkron aktivitása, amely szétterjedve az agykéregben kóros izgalmi állapotot okoz, így a tudat elvesztéséhez, epilepsziás rohamok vagy más idegrendszeri tünetek kialakulásához vezethet. Az epilepsziás rohamok típusait végiggondolva, az erőszakos viselkedés megjelenése kapcsán kiemelt fontosságúak azon rohamok, amelyeknél posztiktális állapotok állhatnak fenn. Így a generalizált rohamok közül különösen fontos szerepet kap a tónusos-klónusos rohamok köre, vagy más néven az ún. „grand mal” vagy „nagy roham”. A GTKR (generalizált tónusos-klónusos roham) esetében eszméletvesztés és tudatzavar áll fenn, a rohamokat követően pedig a posztiktális állapot tünetei is. A parciális rohamok körében a komplex parciális roham, valamint a generalizált komplex parciális roham esetében jelenik meg az eszméletvesztés, valamint a roham végén az ún. posztiktális állapot.³²

³⁰ Borum–Applebaum (1996) 762–763.

³¹ Mart–Connelly (2010)

³² Uo.

Fenwick³³ meghatározásában az epilepsziás rohamokhoz kapcsolódó erőszakos viselkedések megjelenése az ún. automatizmusokhoz kötődik, amelyek a komplex parciális rohamok esetén a leggyakoribbak. McSherry³⁴ szerint az automatizmusok akaratlan, nem szándékos viselkedések, amelyek tudatzavart állapotban jöhetnek létre. Ugyanakkor megjelenésük nemcsak az epilepszia kapcsán fordulhat elő, hanem alvászavarok, hypoglycémia, disszociatív zavar esetén is, valamint alkoholra és gyógyszerekre is beálló atipikus reakcióként.

Az epilepsziás betegek körében előforduló bűncselekmények kapcsán két tanulmány eredményeit szeretném röviden ismertetni. 2008-as tanulmányában Reuber és Mackay tizenhárom esetet vizsgált Angliában és Walesben 1975 és 2001 között. Hangsúlyozták az epilepsziás automatizmusok megítélése kapcsán a következő bizonyítékok figyelembevételét.

1. Az epilepszia betegség korábbi fennállásának bizonyítása:
 - Az erőszakos cselekményt megelőzően is epilepsziás rohamok megléte állt fenn.
 - Korábban is fellépő automatizmusok voltak az epilepsziával összefüggésben.
 - Az EEG eltéréseket mutat a diagnózis alátámasztásának megerősítése kapcsán.
2. A megjelenő erőszakos viselkedés jellegzetességei:
 - Nincs nyilvánvaló motiváció.
 - Nincs tervezettség és előre megfontolás.
 - Nyilvánvaló értelmetlenség jellemzi a megtörtént eseményt.
 - Nincs leplezés elleni védekezés.
 - A viselkedés erősen eltér a személy megszokott, általános viselkedésétől.
3. Az erőszakos viselkedéssel összefüggésben a rohamok jellegzetességei:
 - A rendellenes viselkedés percekig tart, és nem órákig.
 - A tipikus rohamjellegzetességek megfigyelhetők (tanúk által).
 - Amnézia a lezajlott eseményekkel kapcsolatban.
 - A tudatosság visszatérése után nincsen anterográd amnézia.³⁵

Reuber és Mackay úgy találták, hogy az erőszakos bűncselekmények során megjelenő automatizmusok megjelenése mögött általában temporális lebeny epilepszia, valamint generalizált tónusos-klónusos rohamok állnak. A legjellemzőbb a posztiktális állapotokban elkövetett bűncselekmények köre, és az érintett neurobiológiai területek közül a limbikus rendszer és a frontális lebeny emelhető ki.

Az erőszakos bűncselekmények és az epilepszia, valamint a traumatikus agysérülések kapcsolatának vizsgálatában elengedhetetlen megemlíteni Seena Fazel 2011-es tanulmányát. Fazel Svédországban, 1973 és 2009 között regisztrált adatokat dolgozott fel. Nagy létszámú mintájában 22 947 epilepsziás és 22 914 traumatikus agysérült (TBI) adatát dolgozta fel nemben, korban és szociodemográfiai adatokban illesztett kontrollcsoporttal.³⁶

³³ Fenwick (1990) 1–17.

³⁴ McSherry (2004) 445–457.

³⁵ Reuber–Mackay uo.

³⁶ Fazel et al. uo.

A vizsgált erőszakos bűncselekmények kategóriái a következők voltak: emberölés, támadás, rablás, gyújtogatás, szexuális erőszak, fenyegetések, megfélemlítések. Eredményeik szerint az epilepszia kisebb mértékben valószínűsíti az erőszakos bűncselekmények előfordulását, mint a TBI (epilepszia esetén $aOR=1,5$; 95% CI, míg TBI esetén $aOR=3,3$; 95% CI). A logisztikus regresszióanalízis esetén csökken továbbá a valószínűségi együttható 1,2-re (1,1–1,3), ha a kábítószer-használatot a modellbe illesztik. Ezenkívül szignifikánsan alacsonyabb volt az erőszakos viselkedések előfordulási gyakorisága, ha az epilepszia kezdete tizenhat éves kor előttre volt tehető. Ellentmondásos eredményük, hogy szignifikánsan alacsonyabb volt az erőszakos bűncselekményt elkövetettek száma a rohamtípusokat tekintve komplex parciális rohamok, valamint generalizált rohamok esetén. A rohamsúlyosság pedig nem hozott szignifikáns eltéréseket a kérdésben.³⁷

Különösen érdekes része tanulmányuknak a betegséggel nem érintett testvérkontrollcsoporttal történő összehasonlítás, amelyből kiderült, hogy a valószínűségi együttható epilepsziások esetében 1,1-re csökken (0,9–1,2), míg ez az érték TBI esetén 2 (1,8–2,3). Vagyis az epilepszia előfordulása kevésbé meghatározó tényezőnek tűnik az erőszakos viselkedés megjelenésével összefüggésben, mint a traumatikus agysérülések.

Áttekintve az epilepszia esetén megjelenő erőszakos viselkedések gyakoriságával foglalkozó tanulmányokat, Fazel iránymutató gondolatai megfontolandók:³⁸

1. A rohamtípusok közötti eltérések további tisztázásokat igényelnek az erőszakos viselkedéssel összefüggésben a háttérben álló neurobiológiai mechanizmusokat, valamint a lehetséges kezeléseket tekintve.
2. Tanulmányozni szükséges a családi faktorokat, így a genetikai fogékonyságot, a korai környezeti behatásokat, valamint e faktorok kölcsönhatásait.
3. Vizsgálandók a személyiségvonások, melyeknek erős genetikai meghatározottsága van: impulzivitás, kockázatkeresés és fogékonyság a szerhasználatra – ezeknek szoros kapcsolata lehet az erőszakos viselkedéssel.
4. A fiatalkori betegségindulás védőfaktor lehet a neuroplaszticitás és a kezelések szempontjából.
5. Szükséges lenne az erőszakos viselkedések feltételezése miatt a stigmatizáció vizsgálata epilepsziás betegeknél.
6. Fontos lenne vizsgálni külön azon betegeket, akiknél drog- és alkoholfogyasztás áll a háttérben.
7. Fontos lenne azon betegek vizsgálata, akiknél ismételt erőszakos cselekmények fordulnak elő.
8. Szükséges lenne továbbá az erőszakos cselekmények előfordulási gyakoriságát összehasonlítani más betegségekkel (skizofrénia, bipoláris betegségek, szenvedélybetegségek).

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

IRODALOMJEGYZÉK

- Baker, G. A. (2002): The psychosocial burden of epilepsy. In: *Epilepsia*, Vol. 43. No. 6. 26–30.
- Borum, R. – Applebaum, K. (1996): Epilepsy, aggression and criminal responsibility. In: *Psychiatric Services*, Vol. 47. No. 7. 762–763.
- Dworetzky, B. A. – Hoch, D. B. – Wagner, A. K. – Salmanson, E. – Shanahan, C. V. – Bromfield, E. B. (2000): The impact of a single seizure on health status and health care utilization. In: *Epilepsia*, Vol. 41. No. 2. 170–176.
- Elliott, F. A. (1992): Violence. The neurologic contribution: An overview. In: *Arch Neurol*, Vol. 49. No. 6. 595–603.
- Fazel, S. – Lichtenstein, P. – Grann, M. – Langström, N. (2011): Risk of Violent Crime in Individuals with Epilepsy and Traumatic Brain Injury: a 35-year Swedish Population Study. In: *PLOS Medicine*, Vol. 8. No. 12.
- Fenwick, P. (1990): Automatism, medicine and the law. In: *Psychological Medicine. Monograph Supplement*, Supplement 17. 1–17.
- Filley, C. M. – Price, B. H. – Nell, V. – Antoinette, T. – Morgan, A. S. – Bresnahan, J. F. – Pincus, J. H. – Gelbort, M. M. – Weissberg, M. – Kelly, J. P. (2001): Toward an understanding of violence: neurobehavioural aspects of unwarranted physical aggression. Aspen Neurobehavioural Conference Consensus Statement. In: *Neuropsychiatry, Neuropsychol, and Behavioral Neurology*, Vol. 14. No. 1. 1–14.
- Forsgren, L. – Beghi, E. – Oun, A. – Sillanpaa, M. (2005): The epidemiology of epilepsy in Europe – a systematic review. In: *European Journal of Neurology*, Vol. 12. No. 4. 245–253.
- Kotsopoulos, I. A. W. – van Merode, T. – Kessels, F. G. H. – de Krom, M. C. T. F. M. – Knottnerus, J. A. (2002): Systematic review and meta-analysis of incidence studies of epilepsy and undrugged seizures. In: *Epilepsia*, Vol. 43. No. 11. 1402–1409.
- Leidy, N. K. – Elixhauser, A. – Vickrey, B. – Means, E. – Willian, M. K. (1999): Seizure frequency and the health related quality of life of adults with epilepsy. In: *Neurology*, Vol. 53. No. 1. 162–166.
- Malmgren, K. – Sullivan, M. – Ekstedt, G. – Kullberg, G. – Kumlien, E. (1997): Health-related quality of life after epilepsy surgery: a Swedish multicenter study. In: *Epilepsia*, Vol. 38. No. 7. 830–838.
- Marson, A. G. – Appleton, R. – Baker, G. A. – Chadwick, D. W. – Doughty, J. – Eaton, B. – Gamble, C. – Jacoby, A. – Shackley, P. – Smith, D. F. – Tudur-Smith, C. – Vanoli, A. – Williamson, P. R. (2007): A randomised controlled trial examining the longer-term outcomes of standard versus new antiepileptic drugs. The SANAD trial. In: *Health Technol Assess*, Vol. 11. No. 37. 1–134.
- Mart, E. G. – Connelly, A. W. (2010): An Unusual Case of Epileptic Postictal Violence: Implication for Criminal Responsibility. In: *OAJFP*, Vol. 2.
- McSherry, B. (2004): Criminal responsibility, „feeling” states of mental impairment, and the power of self-control. In: *International Journal of Law and Psychology*, Vol. 27. No. 5. 445–457.
- Mikati, M. A. – Comair, Y. G. – Rahi, A. (2006): Normalization of quality of life three years after temporal lobectomy: a controlled study. In: *Epilepsia*, Vol. 47. No. 5. 928–933.
- Nikl János (2012): A felnőttkori epilepsziák korszerű ellátásának elvei. In: *Orvostovábbképző Szemle*, November Különszám, 29–36.
- Quintas, R. – Raggi, A. – Giovannetti, A. M. – Pagani, M. – Sabariego, C. – Cieza, A. – Leonardi, M. (2012): Psychosocial difficulties in people with epilepsy: a systematic review of literature from 2005 until 2010. In: *Epilepsy & Behavior*, Vol. 25. No. 1. 60–67.
- Rantakallio, P. – Koiranen, M. – Möttönen, J. (1992): Association of perinatal events, epilepsy and central nervous system trauma with juvenile delinquency. In: *Archives of Disease in Childhood*, Vol. 67. No. 12. 1459–1461.
- Reuber, M. – Mackay, R. D. (2008): Epileptic automatisms in the criminal courts: 13 cases tried in England and Wales between 1975 and 2001. In: *Epilepsia*, Vol. 49. No. 1. 138–145.
- Senol, V. – Soyuer, F. – Arman, F. – Öztürk, A. (2007): Influence of fatigue, depression, and demographic, socioeconomic, and clinical variables on quality of life of patients with epilepsy. In: *Epilepsy & Behavior*, Vol. 10. No. 1. 96–104.

- Smith, D. F. – Baker, G. A. – Dewey, M. – Jacoby, A. – Chadwick, D. W. (1991): Seizure frequency, patient perceived seizure severity and the psychosocial consequences of intractable epilepsy. In: *Epilepsy Research*, Vol. 9. No. 3. 231–241.
- Spencer, S. S. – Berg, A. T. – Vickrey, B. G. – Sperling, M. R. – Bazil, C.W. – Haut, S. – Langfitt, J. T. – Walczak, T. S. – Devinsky, O. (2007): Health-related quality of life over time since resective epilepsy surgery. In: *Annals of Neurology*, Vol. 62. No. 4. 327–334.
- Strine, T. W. – Kobau, R. – Chapman, D. P. – Thurman, D. J. – Price, P. – Balluz, L. S. (2005): Psychological distress, comorbidities, and health behaviors among US adults with seizures: results from the 2002 National Health Interview Survey. In: *Epilepsia*, Vol. 46. No. 7. 1133–1139.
- Turkstra, L. – Jones, D. – Toler, H. L. (2003): Brain injury and violent crime. In: *Brain Injury*, Vol. 17. No. 1. 39–47.
- Wilson, I. B. – Cleary, P. D. (1995): Linking clinical variables with health related quality of life. A conceptual model of patient outcomes. In: *JAMA*, Vol. 273. No. 1. 59–65.

SUMMARY

Health Quality of Life of Patients with Epilepsy - The Prevalence of Violent Behaviour among Patients with Epilepsy

KOVÁTS Daniella - CSÁSZÁR Noémi - SALLAY Viola - BÉKÉS Judit - JUHOS Vera - KURIMAY Tamás

Epilepsy is one of the disorders involving imputability. Although there are evidences which confirm that violent behaviour and criminal acts can correlate with severe mental disorders (Filley C., 2001; Markus R. et al., 2008), we still know very little about the exact neurobiological background of anti-social behaviour. In our clinical research, we investigated the comprehensive psychosocial condition and the quality of life of epileptic patients on a representative sample. Besides this, we also examined the social support and the context of underlying family dynamics. There are few scientific evidences concerning epilepsy and the prevalence of violent behaviour. After reviewing the literature and the data of S. Fazel's research (2011), we can draw authoritative conclusions on this issue.

Nehézségek és módszertani dilemmák a profilalkotás hazai kutatásában

LEHOCZKI Ágnes

A bűnügyi profilalkotás a kriminálpszichológia egyik legigéretesebb alkalmazott területe. Kétségtelenül nehezen kutatható területről van szó, ám a külföldi szakirodalomban tájékozódva látható, hogy mégis egyre több vizsgálat folyik ezen a téren. A tanulmányban az alapfogalmak rövid bevezetése után először azt mutatom be, hogy melyek azok a félreértések és sztereotípiák, amelyek a profilalkotás elterjedését és kutatását hazánkban megnehezítik, vagy akár el is lehetetlenítik. Amellett érvelek, hogy fontos a hazai kutatások folytatása a területen, s egyúttal olyan befektetés, amely semmi mással nem pótolható. A tanulmány második felében a doktori képzésem keretében folytatott kutatásomat ismertetem, melynek témája a posztoffenzív szakasz pszichés történéseinek vizsgálata életellenes bűncselekményt elkövetőknél. A kutatás felépítésének leírása után a folyamat jelenlegi állásáról is beszámolok. Végül a munka során felmerült módszertani nehézségekről, dilemmákról írok, és igyekszem tanulságokat megfogalmazni.

A bűnügyi profilalkotás a kriminálpszichológia egyik legigéretesebb alkalmazott területe, ennek ellenére hazánkban szinte teljesen mellőzött módszer. Az alábbi tanulmányban először a profilalkotás fogalmát és sokszor félreértett felhasználhatósági körét tisztázom, elsősorban angolszász, valamint más európai és hazai szakirodalmi forrásokat feldolgozva. Ezt követően megkísérlem bemutatni azokat a nehézségeket, amelyekbe a módszer fontosságának és használhatóságának magyarországi elfogadtatása ütközik. Végül egy jelenleg folyó – kezdeti stádiumban lévő – hazai kutatás leírásán keresztül vázolom, hogy milyen módszertani nehézségekkel és dilemmákkal szembesül a kutatni vágyó szakember.

Mi a profilalkotás?

A módszer a pszichológiát, a pszichiátriát, a pszichopatológiát és a szociológiát használja fel az ismeretlen tettes felderítésének segítésére. A profilalkotás során pszichológiai jellegű adatok kiemelése, rendszerezése, elemzése és értékelése történik, melynek során a profilt készítő szakember meghatározza az elkövető demográfiai és személyiségbeli jellemzőit.¹ A profilalkotás tehát az elkövető legfőbb személyiség- és viselkedésbeli jellemzőinek rekonstrukciója cselekményének pszichológiai szempontú elemzése alapján.²

1 Csernyikné (2006)

2 Douglas et al. (1995), Bodonyi-Nagy. Természetesen a gyakorló nyomozó munkája során óhatatlanul képet alkot arról az emberről, akit keres. Bár ezt nem hívja profilnak, az általa alkotott mentális kép ugyanazt a célt szolgálja (Chilkó, 1994). A profilalkotás azonban teljes figyelmét erre a folyamatra fordítja, és a lehető legpontosabb képet igyekszik megalkotni a tettesről, a szubjektivitás és az intuício helyett az objektivitásra, a tudományos alaposágra és az aprólékosságra alapozva (Kemény, 1999).

Mi nem a profilalkotás?

A pszichológiai/bűnügyi profil nem váltja ki a hagyományos nyomozati eszközöket és technikákat.³ Nem helyettesíti a nyomozást, hanem csupán egy eszköz a nyomozó szakember fegyvertárában. Természetesen ez az eszköz is akkor tud hatékonyan működni, ha rendeltetésszerűen használják. Ezért fontos annak tudatában lenni, hogy a profil nem mondja meg, *ki* az elkövető, hanem rámutat arra, hogy – nagy valószínűséggel – *milyen típusú személy*.⁴ A profilalkotással, a módszer felhasználhatóságával kapcsolatos további tévhitekről a későbbiekben részletesen írok. Itt csupán jelzem, hogy az egyik legelterjedtebb tévedés az, hogy a profilalkotás csakis a sorozatgyilkosságok esetében alkalmazható.

Mire használható?

A profilalkotás felhasználási területei között az egyik legismertebb a *szűkítés*. Az elkészült profil által leszűkíthető a lehetséges elkövetői kör, amelyben vizsgálni érdemes,⁵ ezzel az erőforrások a megfelelő irányba terelhetők, s ez fokozza a hatékonyságot és a gazdaságosságot.⁶ A profilalkotás segítséget nyújthat annak eldöntésében, hogy egyes cselekmények *sorozatba, tehát egy elkövetőhöz tartoznak vagy sem*.⁷ A profilalkotás segítségével bejósolhatóak az elkövető birtokában lévő, a cselekmény elkövetésére utaló tárgyak, ezzel fokozva a *házkutatások* célirányosságát.

A profilalkotás jelentős segítséget nyújthat a hatékonyabb *nyomozási stratégiák kialakításában*, különös tekintettel a proaktív technikákra,⁸ melyek az ún. „döglött ügyek”, illetve az elakadt nyomozások esetében kaphatnak kiemelt szerepet. Ez az alkalmazási terület a profilalkotás egyik legnagyobb hasznát adhatja, hiszen ezek az eljárások az elkövető pszichés működésének pontosabb ismerete által egyre kreatívabbá és hatékonyabbá válhatnak.

A profilalkotás nemcsak az ismeretlen elkövető felkutatásában vállalhat szerepet, hanem az elfogást követő szakaszban is nagyban segítheti a bizonyítási folyamatot, a már elfogott elkövetőtől való információnyerést. Az elkövető általános és specifikus érzelmi, kognitív, viselkedéses reakcióinak minél pontosabb ismerete által kialakíthatók a leghatékonyabb *kihallgatási stratégiák* is.⁹

Az elterjedt nézet szerint a profilalkotás leginkább sorozatgyilkosságok esetében használható módszer. Az utóbbi körülbelül 10–15 évben azonban megnőtt az érdek-

3 Kiss (1995) 217–232., Douglas et al. uo. 2., Nagy–Elekesné (2004) 51–65.

4 Douglas–Olshaker (1996)

5 Csernyikné uo. 1., Kemény (1999) 3–20.

6 Uo. 10., Nagy–Elekesné uo. 7., Davis (1999) 291–301.

7 Csernyikné uo. 1., Kemény uo. 10., Crabbé et al. (2008) 88–106.

8 A proaktív stratégia arra irányul, hogy a társadalom partnerré váljon a bűntény megoldásában (Douglas–Olshaker, 1996). Douglas itt beszél azokról a proaktív kezdeményezésekről (voltaképpen pszichológiai csapdákról), ahol az elkövetőt érzékenyen érintő témakörök ismeretében a tettes specifikus, előre jósolt válaszára számíthatunk, ezzel tovább szűkítve a gyanúsított kört, illetve leleplezve a tettest (Douglas et al., 1995).

9 Kemény uo. 10.

lődés az egyszeri cselekmények esetében való alkalmazhatóság, valamint az egyszeri cselekmények profilalkotás szempontjából fontos jellemzőinek kutatása iránt.¹⁰ Az általános nézet ma már az, hogy a profilalkotás minden olyan „helyszínes” ügyben alkalmazható, ahol az elkövető által alkalmazott erőszaknak nyomai vannak,¹¹ és ahol az erőszakos (pl. emberölési) cselekmény „szokatlan”, az elkövető pszichopatológiájának jegyét is magán hordozza.¹² Alkalmazható tehát az *egyszeri és a sorozatos emberölések* esetében is, utóbbi alatt értve a sorozatgyilkosságokat, ámokfutás jellegű cselekményeket, tömeggyilkosságokat is. Profilozásra általában alkalmasak a *szexuális jellegű* cselekmények, különösen a szexuális emberölések, a nemi erőszak, a gyermekek elleni szexuális cselekmények esetei. Gyorsan fejlődő terület a *gyűjtogatásos* esetek, valamint egy méltatlanul elhanyagolt szféra, a *zaklatásos* esetek profilozása, és a módszer jól használható lehet az *eltűnések* nyomozásánál is. Újabban ígéretes kutatások folynak a rablássorozatokban való alkalmazhatóság tekintetében is.¹³

A hazai gyakorlat

Magyarországon 1996-ban kezdődött a profilalkotás alkalmazása az Országos Rendőr-főkapitányság Kriminálisztikai Azonosító Szolgálatánál.¹⁴ A hazai bűnüldözés profilalkotó csoportja 1997 óta folytatja tevékenységét az Országos Rendőr-főkapitányság Bűnügyi Főigazgatóságán.¹⁵ Az alkalmazott módszer angol közvetítéssel az USA-ból, Bendzsák Katalin és Benke Miklós 1993-ban, az Egyesült Királyságban, Chilko Ferenc 1993-ban, Bécsben és Kunos Imre 1995-ben, Lyonban tett szakmai látogatását követően jutott el hazánkba.¹⁶ A hazai módszert szociológiai típusú profilalkotásként határozzák meg, lévén, hogy alapjait Fülöp Gyula szociológus és Pálvölgyi Miklós programozó matematikus alkotta meg. A módszer lényege egy 254 kérdést tartalmazó, statisztikai kódolásra alkalmas kérdőív, amely a bűncselekmények áldozatainak sérüléseire, a talált nyomokra, elkövetési módokra kérdez rá, és egy számítógépes program, amely az adatok összegyűjtését és rendszerezését szolgálja.¹⁷ Adatbázisukban egy 2004-es információ szerint az 1970-es évekig visszamenőleg 2300 felderített bűncselekmény adatai állnak rendelkezésre.¹⁸ A módszer tehát alapvetően statisztikai jellegű, azaz az összegyűjtött adatokon elvégzett statisztikai számítások révén valószínűsítik a tettesek személyiségjegyeit és egyéb jellemzőit.¹⁹

Ezenkívül esetenként formális és informális együttműködések vannak a nyomozók és a profilalkotó csoporthoz nem tartozó, a profilalkotás iránt érdeklődő, különböző

10 Crabbé uo. 16., Salfati-Haratsis (2001) 335–362., Salfati (2001) 286–291., Salfati (2003) 490–512., Salfati (2000) 265–293.

11 Nagy-Elekesné uo. 7.

12 Turvey (2008), Douglas et al. (2006)

13 Yapp (2010)

14 Nagy-Elekesné uo. 7.

15 Uo., Tremmel et al. (2009)

16 Nagy-Elekesné uo. 7., Fülöp (1997) 5–11.

17 Kemény uo. 10., Nagy-Elekesné uo., Tremmel et al. uo. 30., Fülöp uo. 32.

18 Tremmel uo., Bodonyi-Nagy uo. 3.

19 Nagy-Elekesné uo., Tremmel et al. uo.

szakterületekről érkező szakemberek között. Boros²⁰ meglátása szerint Magyarországon a profilalkotás használatára ugyan történtek kísérletek, és bár ezek nem voltak minden siker nélkül, a nyomozati munkában mégsem terjedt el a rendszeres felhasználás. A profilalkotás hazai kutatása pedig gyakorlatilag nem létezik.

A profilalkotás hazai alkalmazásának akadályai

Boros²¹ szerint a profilalkotás mellőzésének egyik fő oka a nyomozó hatóságok konzervativizmusa, idegenkedése az új módszertől. Ehhez szorosan köthető²² az általánosan tapasztalható nézet, miszerint Magyarországon szerencsére csak kis számban fordulnak elő olyan jellegű és súlyosságú cselekmények, melyek indokolnák vagy kikényszerítenék a profilalkotás használatát. Igaz, hogy így van ezzel például a ballisztika is – ritka hazánkban a lőfegyver használata bűncselekmény elkövetése során –, még sincs szükségtelennek minősítve. Másrészt azonban a profilalkotás – ahogyan azt már említettem – egyáltalán nemcsak a rituális sorozatgyilkosságok esetében alkalmazható, hanem sokkal szélesebb körben.

További ok a speciálisan képzett szakemberek hiánya.²³ Ha abból indulunk ki, hogy erre a módszerre hazánkban nincs szükség, akkor nincs szükség arra sem, hogy ilyen szakembereket képezzünk. Azonban mégis időről időre szükség van profilalkotásra, és ilyenkor képzett és testközeli tapasztalatokkal bíró szakemberek hiányában a módszer esetleg nem hozza azt az eredményt, amit várnak tőle. De ez vajon azt a feltevésünket igazolja, hogy a profilalkotás mint módszer nem jó semmire?

A „kinevelés” és a kutatások hiányához vezet az az elképzelés is, hogy azokban az esetekben, amikor a módszerre szükség van, külföldi szakemberek és tudásanyag igénybevételevel orvosolható a hiány.²⁴ Ez azonban nem így van, az USA-ban szerzett tapasztalatok és lefolytatott kutatások tudásbázisa a kulturális különbségek miatt nem ültethető át teljes egészében a hazai körülményekre. A roma hagyományok és szimbólumok ismerete például a hazai kriminalisztikai pszichológiában megkerülhetetlen. Egy nagyon egyszerű példával illusztrálva: egy peremre szorult, hagyományosan szocializált roma közösség működését, amelybe még a pár kilométerre fekvő fővárosból, a budapesti létből sem könnyű belehelyezkedni, vajon egy másik kontinensről hogyan lehet megragadni?

Összefoglalva azt mondhatjuk, a tapasztalat azt mutatja, hogy a profilalkotás – ahogyan más forenzikus tudományok sem – nem univerzális módszer, de időről időre adódnak olyan esetek, amikor szükség van rá. A profilalkotás a jelenlegi alkalmazásnál jóval több feladatra, a cselekmények jóval szélesebb körében lenne használható, a nyomozati munkát mind időben, mind anyagi ráfordításban gazdaságosabbá, valamint a kreativitás és újszerűség miatt hatékonyabbá téve.

²⁰ Boros (2003) 275–292.

²¹ Uo. 41.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Fekete (2009)

Ahhoz, hogy a módszer a lehető legtöbb hasznot hozza, az alábbiakra van szükség:

- Annak pontos ismeretére, hogy a profilalkotás milyen területen használható.
- Annak pontos ismeretére, hogy a profilalkotástól mi várható és mi nem.
- Speciálisan képzett és terepen szerzett tapasztalatokkal bőven ellátott szakemberekre.
- Hazai kutatásokra.

A kutatásokról szólva meg kell említeni, hogy nemzetközi szintén is csak évente 10–15 cikk jelenik meg, és ezeknek is csupán a töredéke tudósít empirikus kutatásokról.²⁵ Tudomásom szerint Magyarországon mindeközéig egyáltalán nem készült a profilalkotás területén publikált, pszichológiai szempontú empirikus kutatás. Ezt a hiányt igyekszik orvosolni az alább ismertetett kutatás.

A posztöffenzív szakasz pszichés történései

A kutatás az emberölési cselekményt követő, ún. posztöffenzív szakasz pszichés történéseire fókuszál. Sokat tudunk ugyanis az emberöléshez vezető folyamatokról, rizikótényezőkről, azonban rendkívül keveset arról, hogy milyen érzelmi, kognitív és viselkedéses reakciók követik az emberölést az elkövető tekintetében. Ennek a tudásnak pedig jelentős hozzávéka lehet mind a nyomozati (profilalkotás, nyomozati stratégiák, kihallgatási stratégiák), mind az elkövetőkkel folytatott terápiás és reintegrációs munkában (a cselekmény beépítése az identitásba, életnarratívába). A kutatás a tettes általános megküzdési²⁶ jellemzői, a cselekmény elkövetési jellegzetességei, a tettes cselekmény során átélt stressz-szintje és érzelmi állapota, valamint a cselekményt követő megküzdési jellegzetességek között igyekszik összefüggéseket, mintázatot találni (1. ábra). A cél az, hogy az élénk kerülő cselekmény jellemzőiből tudjunk következtetéseket levonni arra vonatkozóan, hogy a cselekmény okozta stresszre a tettes hogyan reagál. További kérdés az is, hogy mindez milyen kapcsolatban áll a tettes cselekmény előtti megküzdési jellegzetességeivel.

1. ábra: Hipotézisek

²⁵ Dowden et al. (2007) 44–56.

²⁶ A megküzdés az alkalmazkodásnak egy speciális formája, alkalmazkodás nehezített feltételek (stressz) mellett. A megküzdést az különbözteti meg a stresszre adott egyéb (pl. automatikus fiziológiai) válaszoktól, hogy egy célirányos és tudatos kognitív és viselkedéses erőfeszítés az alkalmazkodásra (Atkinson–Hilgard, 2005).

A vizsgált minta és az adatforrások

A vizsgálatban emberölés büntettéért jogerősen elítélt fogvatartottak vettek részt. A férfiakat a Budapesti Fegyház és Börtön, valamint a Szegedi Fegyház és Börtön, a nőket pedig a Kalocsai Fegyház és Börtön állományában kerestem meg. A cselekmény és az elfogás között eltelt idő (tehát a nyomozás során szabadlábon eltöltött posztöffenzív szakasz hossza) szerint terveztem legalább 30-30 fős csoportokat gyűjteni (minimum egy hét, maximum egy hét). Ezt a tervet sikerült jelentősen túlteljesíteni. Az adatokat a cselekménnyel kapcsolatban a jogerősen lezárt esetek ítéletkiadmányaiból, illetve nyomozati anyagokból gondoltam beszerezni. Ennek nyomán történt az elkövetési jellegzetességek jelölése statisztikailag feldolgozható formában. A változókat a korábbi kutatások alapján (az FBI által használt kérdőív, Canter és munkatársainak kutatásai, Modus Operandi nyilvántartás), a pszichológiai relevanciával bíró változók kiválogatása révén állítottam össze. Ezenkívül terveim között szerepelt további posztöffenzív változók gyűjtése a feldolgozás alatt. A cselekményre vonatkozó adatokat végül szinte teljes egészében az ítéletkiadmányokból sikerült beszereznem, mivel a nyomozati anyagokhoz való hozzáférés rendkívül körülményes, aránytalan anyagi és időbeli ráfordítást igényel, sokszor pedig egyenesen lehetetlen lett volna.

Az elkövetők élményanyagát, megküzdési jellegzetességeit kérdőíves formában mértem fel. Két tesztbattériát töltöttek ki a fogvatartottak: egy általános és egy posztöffenzív csomagot. Mindkét felvétel csoportos formában történt, egymástól időben elkülönítve (a fáradás hatását kiküszöbölendő). A posztöffenzív battériát – mérőeszközök hiányában – elsősorban ismert és validált kérdőívekből állítottam össze úgy, hogy a tesztkitöltési instrukciót módosítottam a posztöffenzív szakaszra vonatkozóan. Ezenkívül saját összeállítású kérdőívek is szerepeltek.

Általános tesztbattéria	Posztöffenzív tesztbattéria
– STAI – Spielberger Vonásszorongás Skála (Sipos–Spielberger, 1988) – Levenson-féle önkítöltős pszichopátiaskála (Levenson és mtsai, 1995) – EPQ Szociális Kíváncsiság Skála (Eysenck–Matolcsy, 1984) – Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív (Oláh, 1986) – Érzelmszabályozási Nehézségek Kérdőív (Kökényei, 2008) – Büntetés- és jutalomérzékenységet mérő kérdőív (Kállai és mtsai, 2009) – Addikciókkal és szerhasználattal kapcsolatos saját összeállítású kérdőív	– STAI – Spielberger Állapotszorongás Skála (Sipos–Spielberger, 1988) – módosított – Észlelt Stressz Kérdőív (Stauder–Konkoly -Thege, 2006) – módosított – Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív (Oláh, 1986) – módosított – Kognitív Érzelemregulációs Kérdőív (Miklósi és mtsai, 2011) – módosított – PTSD-kérdőív (Foa, 1995) – módosított – Kriminális narratívákkal kapcsolatos kérdőív (Canter, 2012) – Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Skála (Wright–Gudjonsson, 2007) – Saját összeállítású kérdőívek a posztöffenzív szakasz érzelmi, kognitív és viselkedéses történéseire vonatkozóan

2. ábra: A tesztbattériákban szereplő kérdőívek

A kutatás jelenlegi állása

2013 tavaszára megtörtént az adatok begyűjtése. Összesen 25 nő és 110 férfi szerepel a vizsgálatban. A BVOP tájékoztatása szerint 2013. január 31-én 1197 fő töltötte jogerős büntetését életellenes cselekményért Magyarországon. Ez azt jelenti, hogy a célpopuláció, azaz az életellenes bűncselekményért jogerősen elítélt elkövetők összességének több mint tíz százaléka szerepel a vizsgálatban. A kérdőívekből nyert adatok statisztikai programba történő bevitele megtörtént, jelenleg a feldolgozás²⁷ zajlik, konkrét eredmények a közeljövőben, reményeink szerint még az idei évben várhatók. (A doktori kutatástól független mellékszálként szerepel ugyan, de érdekes eredményeket hozhat a kényszergyógykezelték adatainak – Halmai Tamás kollégámmal közösen végzett – összehasonlítása az elítélt populációéval.) Bár a kutatás eredményei egyelőre nincsenek publikálható formában, az eddigi munka során szerzett tapasztalatok mindeképp megosztásra érdemesek.

²⁷ Lehoczki (2013a), Lehoczki (2013b)

Nehézségek, tanulságok

A vizsgált téma jellegéből adódóan a kutatás során igen sok nehézséggel szembesültem, amelyek nagy része módszertani, más része praktikus jellegű. Ezek között első helyen az adatszerzés nehézségei említendők. A minta és a vizsgált témakör jellegéből adódóan számos olyan tényező van, amely az adatok torzításának irányában hat. Ezek jelentős része nem kiküszöbölhető, azonban ez nem lehet ok arra, hogy az emberi tapasztalat ezen szegmensét ne kutassuk. Így ezeket elfogadva, és mindig szem előtt tartva, megfelelő óvatossággal kell az eredményeket értelmezni. Ezek között is legkézenfekvőbb a vizsgált személyekre tett kedvező benyomásra való törekvés. Ezt igyekeztem kontrollálni az ún. hazugságskála kérdőívbe történő beépítésével, illetve ennek szerepeltetésével az instrukcióban („nincs értelme hazudni”). A vizsgálat instrukciójában mindemellett elfogadó légkört igyekeztem teremteni, és hangsúlyoztam az anonimitást.

További nehézséget jelentett, amikor a vizsgált személy az egyértelmű bizonyítás ellenére tagadta a cselekmény elkövetését. Különösen érdekes helyzetet teremtett, amikor ennek ellenére a posztoffenzív battériát kitöltötte, az egyéb helyekről származó adatokkal egybehangzóan. Nehézséget okozott továbbá a fogvatartottak körében előforduló értelmi fogyatékoság, analfabetizmus, diszlexia, pszichotikus állapot – mindezek teljességgel ellehetetlenítik még a rövidebb kérdőívek kitöltését is. Ebből kifolyólag ezeket kizáró tényezőkként kezeltük a vizsgálati személyek válogatásánál. Ez ugyan a random mintavételt torzítja, de a tapasztalat szerint ezek a személyek még folyamatos segítség mellett is képtelenek voltak kitölteni a kérdőíveket, így az adatok akkor sem voltak tőlük megszerezhetőek, ha a mintában szerepeltek. Bonyolult döntés elé állított bennünket a mintaválasztásnál az a kérdés, hogy előzetes letartóztatásban, tehát ítélethozatal előtt álló fogvatartottakat keressünk, vagy olyanokat, akik már jogerős ítélettel rendelkező elítéltek. A jogerős ítéletig ugyanis akár évek is eltelhetnek, miközben az emlékek az idő múlásával kopnak, átalakulnak, jól racionalizált, az imidzshez illő narratíva kreálódhat a cselekménnyel kapcsolatban. Logikus volna, hogy az elfogás után minél hamarabb keressük meg az elkövetőt, amikor élményei még frissek. Az előzetes letartóztatás során azonban egyrészt a fogvatartott bűnössége és a cselekmény körülményei nem tisztáztak véglegesen, másrészt az elkövetőnek elemi érdeke önmagát a lehető legjobb színben feltüntetni, személyisége és cselekménye kevésbé kedvező aspektusait elrejtteni, így az őszinteségre ebben az időszakban számíthatunk legkevésbé. Mindezt mérlegelve a jogerősen elítéltek vizsgálata mellett döntöttem, mivel az őszinte válaszadásra ekkor számíhattam leginkább, és emellett bíztam abban a tényezőben, hogy az emlékek kopásának erősen ellene hat, hogy a cselekmény a fogvatartott életének kiemelten fontos, emocionálisan telített eseménye, amellyel az eljárás során ráadásul sokat foglalkozik. A döntést egyébként igazolni látszik, hogy a kérdőívekből szerzett adatok az eddigi vizsgálatok szerint nem korrelálnak sem a cselekmény, sem az elfogás óta eltelt idővel.

Problémát jelentett annak eldöntése is, hogy kérdőívvel vagy interjúval folytassam a vizsgálatot. Az interjú mellett szólt a finomabb, specifikusabb adatnyerés, az eljárás ugyanakkor rendkívül időigényes. Emiatt a kérdőíves vizsgálatot választottam, amely statisztikailag könnyebben feldolgozható, de természetesen nem tud olyan részletes adatokat nyújtani, mint az interjú, ráadásul együtt jár az adattorzítás fokozott veszélyével. Ez utóbbi kérdésben a kérdőív hátránya nem teljesen egyértelmű, ugyanis az interjúval szemben arctalanságot biztosít, s ez fontos tényezőnek bizonyult. Az életellenes bűncselekményeket elkövetőkkel végzett munkám tapasztalatai alapján az elítélteknél a cselekmény sokszor szégyennel terhelt, s ez a rejtőzés késztetését hívja elő, ezért még terápiás kapcsolatban is csak óvatosan és lassan megközelíthető a téma. A kérdőív kitöltése során azonban nincs szemtől szemben helyzet, amely a szégyenteljes érzések felkavarását, és ezzel a rejtőzést (ahogy egyébként a dicsekvési tendenciát is) a minimumra csökkenti. Számos vizsgálati személy még ilyen körülmények között is azt a visszajelzést adta, hogy a posztöffenzív kérdőív kitöltése felkavaró volt.

Végül egy nem várt pozitívumról számolhatok be: a vizsgálattal való együttműködési hajlandóság a vártnál sokkal jobb volt. Alig akadt a vizsgálati személyek között, aki a kérdéseket elutasította volna. Számos alkalommal volt látható a fogvatartottak kínlódása a posztöffenzív kérdőív kitöltése során, többen sírva fakadtak vagy inadekvát érzelmi reakciókat mutattak, a visszautasítás felajánlott lehetőségét azonban rendre elhárították. Ennek motivációjaként legtöbbször azt jelölték meg, hogy ha már ez a cselekmény megtörtént, akkor abból valami jó is származzék.

IRODALOMJEGYZÉK

- Atkinson, Richard C. – Hilgard, Ernest R. (2005): *Pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Bodonyi-Nagy Enikő: *Profilalkotás a gyakorlatban*. Forrás: www.rtf.hu/downloads/tanszekek/krimcs/ma4_profilalk.pdf (2012. 12. 08.)
- Boros János (2003): A bűnözői profilalkotástól a tanúkihallgatásig: törekvések a mai kriminálpszichológiában. In: *Magyar Pszichológiai Szemle*, 58. évf. 2. sz. 275–292.
- Chilkó Ferenc (1994): Adalék a profilalkotásról szóló cikkhez. In: *Belügyi Szemle*, 42. évf. 6. sz. 81–84.
- Crabbé, An – Decoene, Stef – Vertommen, Hans (2008): Profiling homicide offenders: A review of assumptions and theories. In: *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 13. No. 2. 88–106.
- Csernyikné Póth Ágnes (2006): A profilalkotás lényege. In Csernyikné Póth Ágnes – Fogarasi Mihály (szerk.): *Kriminálpszichológia*. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- Davis, Joseph A. (1999): Criminal personality profiling and crime scene assessment: A contemporary investigative tool to assist law enforcement public safety. In: *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 15. No. 3. 291–301.
- Douglas, John E. – Olshaker, Mark (1996): *Mind hunter: Inside the FBI's elite serial crime unit*. USA, Pocket Books.
- Douglas, John E. – Ressler, Robert K. – Burgess, Ann Wolbert (1995): *Sexual homicide: Patterns and motives*. USA, Free Press.
- Douglas, John E. – Burgess, Ann Wolbert – Ressler, Robert K. (2006): *Crime classification manual: A standard system for investigating and classifying violent crime*. San Francisco, Jossey-Bass.
- Dowden, Craig – Bennell, Craig – Bloomfield, Sarah (2007): Advances in offender profiling: A systematic review of the profiling literature published over the past three decades. In: *Journal of Police and Criminal Psychology*, Vol. 22. No. 1. 44–56.

- Eysenck, Sybil B. G. – Matolcsi, Ágnes (1984): Az Eysenck-féle Személyiség Kérdőív (EPQ) magyar változata: a magyar és az angol felnőttek összehasonlító vizsgálata. In: *Pszichológia*, 4. évf. 2. sz. 231–241.
- Fekete, Gy. Attila (2009): *Napokig Budapesten nyomozott az FBI a romák gyilkosai után*. Forrás: <http://propeller.hu/itthon/659957-napokig-budapesten-nyomozott-az-fbi-a-romak-gyilkosai-utan> (2014. 01. 06.)
- Foa, Edna B. (1995): *Posttraumatic Diagnostic Scale Manual*. USA, National Computer Systems.
- Fülöp Gyula (1997): Bűnözői profilalkotás a hazai bűnüldözésben. In: *Belügyi Szemle*, 35. évf. 12. sz. 5–11.
- Kállai János – Rózsa Sándor – Kerekes Zsuzsanna – Hargitai Rita – Osváth Anikó (2009): A temperamentum alapidimenziójának egyik mérőeszközével, a büntetés- és jutalomérzékenység kérdőívvel (SPSRQ) szerzett hazai tapasztalatok. In: *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 10. évf. 2. sz. 153–172.
- Kemény Gábor (1999): A profilalkotás adaptálásáról. In: *Belügyi Szemle*, 47. évf. 3. sz. 3–20.
- Kiss Anna (1995): Profilalkotás mint új kriminalisztikai módszer? In Pusttai László (szerk.): *Kriminológiai és kriminalisztikai évkönyv*. Budapest, Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet.
- Lehoczki Ágnes (2013a): *A cselekményre adott pszichés reakciók vizsgálata életellenes elkövetőknél*. Győr, Magyar Pszichiátriai Társaság Vándorgyűlése.
- Lehoczki Ágnes (2013b): *Az emberölést elkövető tettesek pszichés reakciói cselekményüket követően empirikus kutatás tükrében*. Budapest, Magyar Pszichológiai Társaság XXII. Tudományos Nagygyűlése.
- Levenson, Michael R. – Kiehl, Kent A. – Fitzpatrick, Cory M. (1995): Assessing psychopathic attributes in a noninstitutionalized population. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 68. No. 1. 151–158.
- Miklósi Mónika – Martos Tamás – Kocsis-Bogár Krisztina – Perczel Forintos Dóra (2011): A Kognitív Érzelem-Reguláció Kérdőív magyar változatának pszichometriai jellemzői. In: *Psychiatria Hungarica*, 26. évf. 2. sz. 102–111.
- Nagy Enikő – Elekesné Lenhardt Zsuzsa (2004): A specifikus elkövetői profilalkotás elmélete és gyakorlata. In: *Belügyi Szemle*, 52. évf. 6. sz. 51–65.
- Oláh Attila (1986): *A Coping Preferenciák – A 80 itemes Coping Preferenciák Kérdőív alkalmazása és jellemzői*. Budapest, MLKT Módszertani Füzetek.
- Salfati, C. Gabrielle (2000): The nature of expressiveness and instrumentality in homicide, implications for offender profiling. In: *Homicide Studies*, Vol. 4. No. 3. 265–293.
- Salfati, C. Gabrielle (2001): A European perspective on the study of homicide. In: *Homicide Studies*, Vol. 5. No. 4. 286–291.
- Salfati, C. Gabrielle (2003): Offender interaction with victims in homicide: A multidimensional analysis of frequencies in crime scene behaviors. In: *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 18. No. 5. 490–512.
- Salfati, C. Gabrielle – Haratsis, Evangelos (2001): A behavioral analysis of Greek homicide. In: *Homicide Studies*, Vol. 5. No. 4. 335–362.
- Sipos Kornél – Sipos Mária – Spielberg, Charles Donald (1988): A Stait-Trait Anxiety Inventory magyar változata. In Mérei Ferenc – Szakács Ferenc (szerk.): *Pszichodiagnosztikai vademecum*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Stauder Adrienne – Konkoly-Thege Barna (2006): Az Észlelt Stressz Kérdőív (PSS) magyar verziójának jellemzői. In: *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 7. évf. 3. sz. 203–216.
- Tremmel Fórián – Fenyvesi Csaba – Herke Csongor (2009): *Kriminalisztika: Tankönyv és atlasz*. Budapest, Dialog Campus.
- Turvey, Brent E. (2008): *Criminal profiling, third edition: An introduction to behavioral evidence analysis*. London, Elsevier.
- Wright, Kim – Gudjonsson, Gisli H. (2007): The development of a scale for measuring offence-related feelings of shame and guilt. In: *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, Vol. 18. No. 3. 307–316.

- Yapp, Jamie Richard (2010): *The profiling of robbery offenders*. Dissertation. Forrás: <http://etheses.bham.ac.uk/1059/1/Yapp10ForenPsyD.pdf> (2014. 01. 05.)
- Youngs, Donna – Canter, David V. (2011): Offenders' crime narratives as revealed by the narrative roles questionnaire. In: *International Journal of Offender Therapy and Comparative*, Vol. 57. No. 3. 1–23.

SUMMARY

Difficulties and Attempts in the Domestic Research of Profiling

LEHOCZKI Ágnes

Criminal profiling is the most promising field of applied criminal psychology. There is no doubt that this field is difficult to research although, as foreign literature shows, more and more research is being done. In this paper after a short introduction of basic definitions I describe the stereotypes and misunderstandings that make the unfolding and research of profiling in our country difficult and sometimes impossible. I argue that Hungarian research of the field is important and an essential investment. In the second part of the paper I introduce my doctoral research which focuses on the psychic processes of homicidal perpetrators in the post-offensive phase. After describing the structure of the study I report about the actual status of my work as well. Finally, I write about the methodological difficulties and dilemmas that emerged during the process and draw conclusions from them.

A jövedéki szankciórendszer jellegzetességei

POTOCZKI Zoltán

A jövedéki termékek forgalmazásához kapcsolódó adóbevételek képezik hazánk harmadik legnagyobb költségvetési bevételi forrását. Ezen bevételek biztosítása csupán szigorú jogi szabályozás és az annak felhatalmazása alapján végrehajtott jogalkalmazás eredményeként realizálható. A jövedéki jogszabályokban foglalt normák betartását a jogalkotó különböző hatósági eljárások foganatosításával igyekszik elérni. A jövedéki adóbevételek biztosítása érdekében nem elegendő csupán az engedélyezés során figyelemmel kísérni az adóalanyok tevékenységét, hanem azt működésük teljes ideje alatt folytatni kell hatósági felügyelet és (vagy) jövedéki ellenőrzés formájában. Amennyiben a különböző ellenőrzések foganatosítása során a hatóság jogsértést észlel, akkor ennek megtorlására, illetve annak előmozdítása érdekében, hogy az adóalanyok a jövőben a jogszabályok maradéktalan betartásával végezzék a tevékenységüket, a vámhatóság (adóhatóság) szankciókat szabhat ki. Jelen tanulmány a jövedéki szankciók jellegzetességeit igyekszik bemutatni.

A jövedéki termékek forgalmazásához kapcsolódó adóbevételek biztosítása szigorú jogi szabályozás és jogalkalmazás gyakorlása esetén realizálható. A jövedéki jogszabályokban foglalt normák betartását a jogalkotó különböző hatósági eljárások foganatosításával igyekszik elérni. Már az engedélyezési eljárás is azt a célt szolgálja, hogy kizárólag olyan alanyok kapjanak engedélyt bizonyos tevékenységek végzéséhez, akik a jogszabályokban előírt szigorú feltételeknek eleget tesznek. Az engedélyezési eljárás során különböző garanciális, tárgyi és személyi feltételeknek kell eleget tenni, biztosítékot kell nyújtani a törvényesség betartása és a felmerülő adókockázat kivédése miatt. A jövedéki adóbevételek biztosítása érdekében mindemellett elengedhetetlen az adóalanyok működésének nyomon követése, amely hatósági felügyelet, illetve ellenőrzés¹ formájában valósul meg. Amennyiben a kontroll során a hatóság jogsértést észlel, akkor a megtorlására, illetve annak előmozdítása érdekében, hogy az adóalanyok a jövőben a jogszabályok maradéktalan betartásával végezzék a tevékenységüket, a vámhatóság (adóhatóság) szankciókat szabhat ki.

A szankciókat az alábbiak szerint csoportosíthatjuk:

- pótlékok;
- bírságok;
- intézkedések.

1 Az ellenőrzés típusa szerint megkülönböztetünk jövedéki, illetve adóellenőrzést.

Pótlékok²

A pótlékok az enyhén súlyos jogszabálysértések esetén kerülnek kiszabásra, így a pótlék mint szankció – igazodva a jogsértés súlyához – a legenyhébb szankciótípusnak számít a jövedéki szabályozásban.

A *késedelmi pótlék* alkalmazására az adó késedelmes megfizetése, illetve a költségvetési támogatásnak az esedékesség előtt történő igénybevétele esetén kerül sor. Fontos hangsúlyozni, hogy a késedelmes fizetés csupán annyit jelent, hogy bár az adóalany minden egyéb adókötelezettségét teljesítette (pl.: adatszolgáltatás, nyilvántartás-vezetés, bejelentés, adóbevallás), valamely okból kifolyólag az adó megfizetése késedelmesen történt meg (pl. pillanatnyi likviditási probléma vagy adminisztrációs hiba, figyelmetlenség okán).

Önellenőrzési pótlék alkalmazása: az önellenőrzés a jogszabály által biztosított adózói jogok egyike, amely megteremti az adózó által korábban hibásan benyújtott bevallás javítását, korrigálását, amennyiben a hibát saját maga tárta fel, még a vámhatóság ellenőrzésének megkezdése előtt. Ebben az esetben a szankciót az önellenőrzési tevékenységgel együtt járó önellenőrzési pótlék megfizetése jelenti.

Összegezve a két szankció lényegét, megállapítható, hogy a késedelmi pótlék a késedelmesen teljesített fizetési kötelezettség joghátránya, míg az önellenőrzési pótlék egy jogszerűen, de nem tökéletes módon teljesített kötelezettség helyesbítése esetén fizetendő szankció. Mindebből következően az önellenőrzéssel megállapított helyesbített adóalap, adó, illetve költségvetési támogatás bevallásával az adózó mentesül a további – és egyben súlyosabb – jogkövetkezmények (adóbírság, mulasztási bírság, késedelmi pótlék) alól. Fontos követelmény az önellenőrzési pótlék tekintetében, hogy az önellenőrzésnek a vámhatóság ellenőrzésének megkezdését megelőzően kell megtörténnie.

Bírságok

Az egyes jogszabályi előírásoktól eltérő, súlyosabb jogellenes magatartások megvalósítása esetén bírság megállapítására kerül sor. A bírságokkal kapcsolatban megfogalmazott követelmény egyfelől az, hogy a jogsértés jellegéhez, súlyához, gyakoriságához, ismétlődéséhez igazodó, arányos anyagi hátránnyal sújtsa a jogsértő személyt, másfelől pedig az, hogy alkalmas legyen arra, hogy visszatartsa a potenciális elkövetőket a jogsértések elkövetésétől, azaz fejtsen ki megelőző, visszatartó hatást. A jövedéki adóról és a jövedéki termékek forgalmazásának különös szabályairól szóló 2003. évi CXXVII. törvényben (a továbbiakban: Jöt.) és az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvényben (a továbbiakban: Art.) meghatározott bírságok legfontosabb rendelkezései az alábbiakban foglalhatók össze.

2 A késedelmi pótlékra és az önellenőrzési pótlékra vonatkozó részletes szabályozást az adózás rendjéről szóló törvény 165., illetve 168. §-ában találjuk meg. A szubszidiaritás elve alapján alkalmazható szankciótípus a jövedéki területen.

Adóbírság

A Jöt. szerinti adóbírság rendelkezései az Art. szabályozására épülnek. A Jöt. azokat a jövedéki termékkel kapcsolatos magatartásokat – és az azok kapcsán megállapítandó, az Art.-ban meghatározottaktól eltérő mértékű szankció összegét – határozza meg, amelyek esetén az Art. szerinti adóbírságot kell alkalmazni. Az Art. alapján adóhiány esetén adóbírságot kell fizetni, melynek mértéke alapesetben az adóhiány ötven százaléka. Adóhiánynak minősül az adózó terhére megállapított adókülönbözet. Az adóhiányt – ellenőrzése során – a hatóság tárja fel.

A Jöt. az Art.-ban foglaltakhoz képest súlyosabb adóbírság alkalmazását írja elő, ugyanis amennyiben az adóhiány jövedéki termékkel kapcsolatosan keletkezett, akkor az adóbírság mértéke – már alapesetben is – a keletkezett adóhiány száz százaléka lesz.

Az Art. rendelkezései szerint az adóbírság mértéke kivételes *méltánylást* érdemlő körülmény esetén hivatalból vagy kérelemre mérsékelhető, illetőleg kiszabása mellőzhető, ha a körülményekből megállapítható, hogy az adózó, illetve intézkedő képviselője, alkalmazottja, tagja vagy megbízottja az adott helyzetben a tőle elvárható körültekintéssel járt el. Nincs helye azonban az adóbírság mérséklésének, sem hivatalból, sem pedig kérelemre, amennyiben az adóhiány csalárd módon, azaz a bevétel eltitkolásával, a bizonylatok, könyvek, nyilvántartások meghamisításával, megsemmisítésével függ össze.

Mulasztási bírság

A Jöt. 113. § (1) bekezdésének rendelkezése alapján az adóalany vagy a jövedéki terméket forgalmazó más adózó által elkövetett jogellenes magatartás tanúsítása esetén az Art. rendelkezései alapján kell megállapítani a mulasztási bírságot. A Jöt. tehát ennél a szankciónál is az Art.-ban szabályozottakra hivatkozik, és itt is csupán az eltéréseket szabályozza külön. A Jöt. erre vonatkozó rendelkezése szerint a természetes személy 300 000 forintig, más gazdálkodó 600 000 forintig terjedő mulasztási bírsággal sújtható, amennyiben a részére előírt nyilvántartást nem vezeti, nyilvántartás-vezetési kötelezettségét valótlan adattartalommal vagy hiányosan teljesíti, vagy abban az adatokat az előírásoktól eltérően vagy eltérő rendszerességgel rögzíti, továbbá amennyiben a nyilvántartás havi zárását, összesítését, annak a vámhatósághoz történő benyújtását késedelmesen vagy nem teljesíti. A mulasztási bírság megállapítása során is figyelemmel kell lenni a hatóság mérlegelési kötelezettségére, továbbá kiemelendő, hogy gyakorlatilag szinte minden olyan jogszabályi előírás megsértése esetén, amely nem jár jövedéki vagy adóbírság megállapításával, a fenti rendelkezések alapján mulasztási bírság megállapítására van lehetőség.

A jövedéki bírság³

A fentebbiek alapján látható volt, hogy a jövedéki szankciórendszer jelentős része az Art. szabályozásán alapul, és csak a speciális eltérések kerültek megfogalmazásra a jövedéki törvényben. Mindemellett a jövedéki szankciók között találunk egy olyan bírságfajtát, amely szinte teljes mértékben eltér az Art.-ból megismert szankcióktól, így ebben az esetben nem lehet mögöttes jogszabályként az Art. idevonatkozó rendelkezéseit segítségül hívni: ez a jövedéki bírság.

Jövedéki bírság megállapításának van helye azzal a személlyel szemben, aki – bizonyos kivételekkel – jövedéki terméket adóraktáron kívül állít elő, illetve aki olyan jövedéki terméket birtokol, szállít, értékesít, használ fel, amelyet nem adóraktárban állítottak elő, vagy amelyet – importált jövedéki termék esetén – nem vámkezelték. Jövedéki bírság kiszabásának van helye továbbá az adózás alól elvont termékek⁴ után is. Adózás alól elvont terméknek kell tekinteni például azt a kizárólag adóraktárban előállítható jövedéki terméket, amelyet nem adóraktárban állítanak elő; valamint azt a jövedéki terméket, amelynek adózott voltát vagy adófelfüggesztés⁵ mellett történő szállítását birtokosa, szállítója, értékesítője, felhasználója a jogszabályban meghatározott okmánnyal (pl.: számlával, termékkísérő okmánnyal, borkísérő okmánnyal, vámokmánnyal, illetve más hitelt érdemlő módon) nem tudja bizonyítani; továbbá adózás alól elvont jövedéki termék a Jöt. szerint adóügyi jelzéssel⁶ ellátandó, de adóügyi jelzés nélküli, hamis, hamisított vagy jogtalanul megszerzett adóügyi jelzéssel ellátott jövedéki termék. Jövedéki bírság megállapításának van helye továbbá, amennyiben a jövedéki engedélyes kereskedelmi tevékenységet folytató kereskedő kétséget kizáróan adózott termékeket forgalmaz ugyan, de nem rendelkezik a jogszabályban meghatározott jövedéki engedéllyel.

A jövedéki bírság alapja – amennyiben a jogsértés tárgyát az adózás alól elvont jövedéki termék képezi – az adózás alól elvont termék mennyisége és a bírság megállapításakor hatályos adómérték alapján számított adó szorzataként meghatározott összeg. A jövedéki bírság mértéke természetes személy, valamint a jövedéki termékkel gazdasági tevékenységet nem folytató egyéni vállalkozó tekintetében a bírságalap kétszerese, de legalább harmincezer forint. Gazdálkodó szervezetnél a bírság mértéke a bírságalap

3 A jövedéki bírságra vonatkozó részletes szabályokat a Jöt. 114–121. §-ában találjuk meg.

4 A Jöt. tételesen meghatározza azokat a cselekményeket, amelyeket adózás alól elvontnak kell tekinteni, és amelyek után jövedéki bírság megállapításának van helye. Ezekkel a magatartásokkal kapcsolatban elmondható, hogy mindegyik esetén jövedékiadó-fizetési kötelezettség is keletkezik, azonban tekintettel a Jöt. azon rendelkezésére, mely szerint az elkobzott termékre nem kell az adót kivetni – kivéve ha a jövedéki jogsértés elkövetője az adó kivetését kifejezetten kéri –, az adó általában nem kerül megállapításra az eljárások során, amennyiben az adózás alól elvont jövedéki termék – a lefoglalást követően – elkobzásra kerül.

5 Az adófelfüggesztés lényege az, hogy bizonyos – engedéllyel rendelkező – jövedéki alanyok jogosultak arra, hogy a Jöt.-ben meghatározott esetekben és feltételek betartása mellett jövedéki terméket a jövedéki adó megállapítása és megfizetése nélkül szállítsanak, raktározzanak vagy meghatározott célra felhasználjanak.

6 Adóügyi jelzésnek minősül a dohánygyártmányokon alkalmazandó adójegy, az alkoholtermékekre felhelyezett zárjegy, továbbá a hordós/kannás kiszerelésű borra felhelyezett hivatalos zár.

kétszeresének, kereskedelmi mennyiség⁷ esetében ötszörösének megfelelő mértékű összeg, de legalább százötvenezer forint. A szabályozásból kitűnik, hogy a jövedéki bírság rendkívül súlyos anyagi hátrányt ró a jövedéki törvénysértést elkövető személyre.

„Az adózás alól elvont” jövedéki termék gyakorlatilag adózatlan jövedéki terméket jelent. Adóhiány esetén – az adóbírságra vonatkozó rendelkezések alapján – adóbírság kiszabásának is helye lehetne, azonban a Jöt. 121. §-a értelmében, amennyiben az eljárás során mind jövedéki, mind pedig adóbírság kiszabásának helye lenne, a két bírság közül a súlyosabbat kell kiszabni. Mindebből az is következik, hogy a jövedéki termékekkel kapcsolatos adóhiány feltárása során mindig a jövedéki bírságot kell kiszabni, mert az súlyosabb joghátrányt ró a jogszabályt sértő személyre. Ebből a rendelkezésből is látszik, hogy a jövedéki törvénysértés szankciója – a jogalkotó *stricti iuris* szabályozásának elvét követve – sokkal súlyosabb joghátrányt jelent a jogsértő személy számára, mintha egyéb adóági jogsértést követett volna el. Többek között a szigorú jövedéki szankciórendszernek köszönhetően a jövedéki adóbevételek a hazai költségvetési bevételek tekintetében az egyik legstabilabb, legbiztosabban tervezhető bevételek közé tartoznak.

A méltányosság alkalmazásának keretei közt a jövedéki bírság összege hivatalból is mérsékelhető, illetve kiszabása mellőzhető, ha a körülményekből megállapítható, hogy a jogsértő személy az adott helyzetben a tőle elvárható körütekintéssel járt el.

Intézkedések

Az intézkedések fő célja megegyezik a bírságok céljával, vagyis azzal, hogy a jogsértő cselekményt tanúsító személyt távol tartsa egy jövőbeli ismételt jogsértő cselekmény elkövetésétől. Sok esetben egy-egy intézkedés foganatosítása még a bírságnál is komolyabb elrettentő erővel bír, hiszen adott esetben a gazdálkodó tevékenységét ellehetetlenítheti, bevételeit jelentős mértékben csökkentheti, mindemellett komoly erkölcsi hátrányt is jelenthet az érintett gazdálkodó számára. A Jöt. (és a mögöttes jogszabályként funkcionáló Art.) az alábbi intézkedéseket nevesíti: üzlethelyiség lezárása; tevékenység felfüggesztése; engedély visszavonása; lefoglalás; elkobzás.

Üzlethelyiség lezárása

Az üzlethelyiség lezárása intézkedés irányadó szabályait az Art. tartalmazza, a Jöt.-ben pedig az került szabályozásra, hogy mely törvénysértések esetén kell ezen intézkedést alkalmazni. Ez a szankciótípus amellet, hogy a lezárás időtartama alatt jelentős, akár a bírság összegét meghaladó mértékű bevételkieséssel kell számolnia a kereskedelmi egységnek, még erkölcsileg is sújtja a jogsértő személyt azzal, hogy az üzlethelyiségre kifüggesztésre kerül a lezárás oka, nevezetesen a jogsértés elkövetése. Jövedéki eljárás

⁷ Kereskedelmi mennyiségnek minősül a Jöt. 110. § (5) bekezdésében, jövedéki terméktípusonként meghatározott mennyiségű jövedéki termék. A „kereskedelmi mennyiség” olyan mennyiséget takar, amely már valószínűsíti, hogy nem csupán fogyasztási, hanem továbbértékesítési céllal került beszerzésre. Jövedéki termék továbbértékesítése kizárólag engedély birtokában, a jövedéki adó – és egyéb közterhek – megfizetése mellett lehetséges.

keretein belül az első jogsértés alkalmával tizenkét, a második esetén harminc, minden további jogsértés alkalmával hatvan nyitvatartási napra kell bezárni az üzlethelyiséget, amennyiben a jövedéki engedélyes kereskedő a beszerzett, az értékesített és a készleten lévő jövedéki termék eredetét, származását nem tudja hitelt érdemlő módon igazolni, illetve abban az esetben, ha a beszerzését, készletezését, értékesítését nem az előírásoknak megfelelően végzi. A jövedéki szabályozás az üzlethelyiség lezárásának tekintetében is – mögöttes jogszabályként – az Art.-ban foglalt részletes szabályozásra támaszkodik.

Az adóraktár működtetésének felfüggesztése

Adóraktár működtetésnek legfeljebb hatvan napra történő felfüggesztésére, valamint ezzel egyidejűleg a jövedéki biztosíték⁸ összegének ötven százalékkal történő emelésére és a jövedéki biztosíték mérséklésének lehetőségéből két évre történő kizárására van lehetőség, ha az adóraktár engedélyese az adóraktár működtetésének szigorú feltételeit oly módon sérti meg, hogy a szabályok megsértése indokoltá teszi ezen szankció alkalmazását. Mindemellett az adóraktár teljes jövedéki termékkészletét el kell kobozni, ha a jövedéki biztosíték összegét meghaladó összegű adó – különösen a tevékenység körülményeinek megváltoztatásával – kerül eltitkolásra. A működés felfüggesztése – és a hozzá kapcsolódó egyéb intézkedések – komoly terhet ró az eljárás alá vont személyekre, nem beszélve a bevételkiesésből keletkezett anyagi joghátrány mértékéről.

Engedély visszavonása

Az engedély visszavonására súlyos jogszabálysértések megvalósítása esetén kerül sor, így a hatóság ezen intézkedése rendkívül komoly szankcióként is aposztrofálható. Példaként említhető az az eset, amikor a gazdálkodó az engedélyében foglalt feltételeket, előírásokat súlyosan megszegi (például jövedéki biztosítékot nem, vagy nem megfelelő mértékben nyújt), és a hatósági felügyeletét ellátó vámhatóság által megszabott határidőn belül nem orvosolja a jogsértését, így az engedélye visszavonásra kerül. Ennél nagyobb joghátrány nem érheti a gazdálkodót, hiszen az engedélye visszavonását követően végérvényesen eszik a gazdálkodási tevékenységéhez kapcsolódó bevételi lehetőségeitől.

Lefoglalás

A vámhatóság a pénzbírság kiszabása mellett más joghátránnyal is sújtja az elkövetőt a jövőbeni jogkövető magatartás elérése érdekében, nevezetesen, hogy az adózás alól

8 Az adófelfüggesztésben részesülő adóalanyoknak – így az adóraktár engedélyesének is – jövedéki biztosítékot kell nyújtania annak az adókockázatnak a kivédésére, amely abból adódik, hogy engedélye birtokában adózatlan jövedéki termékekkel végezhet különféle tevékenységeket. A jövedéki biztosítékot rendszerint bankgarancia formájában nyújtják a gazdálkodók. A biztosíték mértéke igazodik az adózatlanul előállított/felhasznált/beszerzett/szállított jövedéki termék mennyiségéből adódó adókockázat mértékéhez.

elvont termék vagy egyéb eszköz (például desztillálóberendezés) tulajdonjától – lefoglalás esetén – ideiglenesen vagy – elkobzás esetén – véglegesen megfosztja. Lefoglalás a jövedéki ügyben folytatott eljárás során a tényállás tisztázása, továbbá a Jöt. szerinti elkobzás érvényesítése érdekében rendelhető el. A Jöt. rendelkezései szerint a vámhatóság lefoglalja az adózás alól elvont jövedéki terméket; a jogosulatlanul előállított cukorcefrét és az abból előállított terméket; a külön jogszabályban meghatározott eljárástól eltérően előállított vagy kezelt bort (fogyasztóvédelmi jelleg), borászati mellékterméket; a hamis, hamisított vagy jogtalanul megszerzett zárjegyet, adójegyet, hivatalos zárat; továbbá a jogosulatlanul előállított, birtokolt vagy jogosulatlan személy által használt desztillálóberendezést, a dohánygyártmány előállítására alkalmas gépet és egyéb eszközt. A fentieken túl lefoglalható bármely dolog – az élő állat kivételével –, amelyre az eljárásban, mint tárgyi bizonyítási eszközre, szükség van. A lefoglalást gyakorlatilag valamennyi olyan jogellenes tevékenység kapcsán alkalmazni kell, amikor jövedéki bírság megállapításának van helye. A lefoglalt eszköz, dolog, termék sorsát pedig az eljárás kimenetelének függvényében lehet rendezni.

Elkobzás

Az elkobzás intézménye a pénzbírságon felül további joghátránnyal sújtja az elkövetőt, hiszen a termék, dolog, eszköz, zárjegy feletti tulajdonjától véglegesen megfosztja a tulajdonost. Az elkobzásra vonatkozó legfontosabb rendelkezések az alábbiakban foglalhatóak össze. Amennyiben az eljárás eredményeképpen jogerősen jövedéki bírság kerül megállapításra, úgy elkobzásnak is helye lehet. A felhasználásra, tárolásra és szállításra használt eszközt – amennyiben azon a jövedéki törvénysértés elkövetését célzó átalakítást végeztek – el kell kobozni, ha a jogsértés elkövetője részére a jogerősen kiszabott adó, jövedéki bírság, illetve egyéb költség megfizetésére részletfizetést vagy fizetési halasztást nem engedélyeztek, vagy engedélyeztek ugyan, de a kérelem benyújtására a fizetési kötelezettség esedékességétől számított öt munkanapon túl került sor. Az elkobzott termékekre nem kell az adót kivetni, kivéve, ha a jövedéki jogsértés elkövetője az adó kivetését kifejezetten kéri.

Méltányosság alkalmazása

Az Art. alapelvi szinten⁹ definiálja azt, hogy az adóhatóság köteles méltányosan eljárni, amennyiben azt speciális adójogi rendelkezés nem zárja ki. Amennyiben a méltányosság alkalmazásának feltételei fennállnak, az adóhatóság az adótartozást mérsékli, illetve fizetési könnyítést engedélyez. Az Art. által definiált méltányossági módok a *fizetési könnyítések* (fizetési halasztás, részletfizetés engedélyezése) és az *adómérséklés*.¹⁰

9 Az Art. 1. § (6) bekezdése értelmében az adójogi jogszabályok alkalmazása során a méltányosság gyakorlása nem csupán lehetőség, hanem amennyiben annak jogszabályi feltételei fennállnak, akkor kötelező módon a méltányosság alkalmazásának szabályai szerint kell eljárni.

10 A méltányosságra vonatkozó rendelkezéseket lásd bővebben: Art. 133–134. §, illetve ezek elemzését: Szabó (2012) 71–73.

Összegzés

A Jöt.-ben és a kapcsolódó jogszabályokban előírt kötelezettségek betartása, a jogkövető magatartás érvényesítése céljából a jogsértőkkel szemben jogkövetkezményeket alkalmaz(hat) a vámhatóság. A jövedéki szabályozás szankciórendszere főként anyagi joghátrányt eredményező bírságokra épül, s ezt kiegészítik különféle intézkedések, ebből következően egy-egy jogsértés esetén nem kizárólag bírságot állapíthat meg a vámhatóság, hanem a megfelelő feltételek fennállása esetén egyidejűleg több jogkövetkezmény, intézkedés is alkalmazható. Mindez igen komoly joghátrányt jelent a jövedéki szabályokat megszegő személyek számára. A Jöt. szankciórendszere – néhány kivételtől eltekintve – nem teljesen önálló, mivel az Art.-ban nevesített szankciók – a jövedéki szabályozás sajátosságait figyelembe véve bizonyos eltérésekkel – alkalmazandók a jövedéki szabályozás terén is. Mindemellett a jövedéki termékek utáni magas adómérték jelentős kockázati tényezőnek számít, ebből következően a Jöt. szankciórendszere a mögöttes jogszabályhoz (Art.) képest is meglehetősen szigorúnak mondható: mindez az egyes eljárási szabályok szigorúságában, s egyúttal a szankciók mértékének nagyságában is tetten érhető.

A jövedéki bírság – alkalmazása – tekintetében megmutatkozik az a tény – bár szigorúbb formában –, hogy „rokonságot mutat” az Art.-ban szereplő adóbírsággal, ugyanakkor az is megállapítható, hogy speciális, az Art.-ban szereplő elvektől idegen elemeket is magában hordoz ez a különleges bírságfajta: gondoljunk a cukorcefrével, hamis borászati termékkel kapcsolatos visszaélés során történő alkalmazásra, amely ezen szankciótípusnak az állami adóérdek érvényesítésének követelményén túlmenően egyfajta fogyasztóvédelmi jelleget is kölcsönöz. A jövedéki bírság – általános adójogi szankcióktól eltérő – speciális jellegét erősíti továbbá, hogy alkalmazására – egyfajta „megelőző szankcióként” – nemcsak az adóhiány keletkezésekor kerülhet sor, hanem olyan esetekben is, amikor adóhiány még nem keletkezett, de bizonyos *sui generis* „előkészületi jogsértés” elkövetése esetén fennáll a veszély arra, hogy ezen jogsértés szankcionálása nélkül bekövetkezne az adóhiány: épp ezért a jogalkotó szándéka szerint jövedéki bírsággal kell sújtani azt a személyt is, aki törvényi feltétel teljesülése nélkül vagy engedély hiányában állít elő, szerez be vagy értékesít jövedéki termék előállítására alkalmas desztilláló berendezést.

Adójogi területen a jövedéki szabályozás messze a legszigorúbb szankciórendszert takarja, annak ellenére, hogy a rendszerváltást követően az objektív felelősség elvét követő szabályozás az Alkotmánybíróság¹¹ döntéseinek hatására valamelyest felpuhult. Az AB beavatkozása előtt nem volt lehetőség például a jövedéki bírság tekintetében a bírság kiszabásakor az Art.-ból is ismert mérlegelési szempontokat alkalmazni, mert azt a jogszabály kifejezetten kizárta. Az ügyfél/adózó hiába fordult jogorvoslatért akár a bírói fórumhoz is, a jövedéki jogszabály a mérlegelés lehetőségét a bíróság számára is lehetetlenné tette, kiüresítve a bíróság – jogszabálysértés vonatkozásában – közigazga-

11 Lásd bővebben az alábbi jövedéki adójogi tárgyú AB határozatot: 33/2002. (VII. 4.) AB határozat. Az AB költségvetési tárgyú ítéleteinek részletes elemzését, rendszerezését lásd bővebben: Halustyik (2013) 40–64.

tási döntések feletti felülvizsgálati jogosultságát. Ez a szabályozás sértette az ügyfél/adózó tisztességes eljáráshoz való jogát, amely az alkotmányból/alaptörvényből levezethető jogbiztonság elvének követelményéből fakad.¹²

Ehhez hasonlóan az intézkedések körében a jogi szabályozás oly mértékben szigorú volt, hogy az adózatlan jövedéki termék szállításához felhasznált szállítóeszköz lefoglalását/elkobzását minden más szubjektív szempont mérlegelését (pl.: ki a gépjármű tulajdonosa, a tulajdonos tudott-e arról, hogy mire használják az általa kölcsönadott autót; a jogsértés súlyához mérten szükséges és arányos intézkedésnek minősül-e, ha a hatóságnak egy tízezer forint összegű adóhiány esetén le kell foglalnia és el kell koboznia egy kétmillió forint értékű szállító járművet stb.) mellőzve, kötelezően írta elő a jogalkalmazó számára. Mérlegelésre, bírósági felülvizsgálatra – alkotmányosértő módon – itt sem nyílt lehetőség.¹³

A jövedéki területet érintő szigorú szabályozás a Jöt. preambulumból kiolvasható.¹⁴ Az állam joga a költségvetési bevételek minél hatékonyabb beszedésének érvényesítése szempontjából az alaptörvényből is levezethető módon következik. Mindez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a jogalkotó az alkotmányos alapjogokat sértő módon (jogbiztonság elve, tulajdonhoz való jog stb.), korlátlanul érvényesítheti az akaratát. Jogállamban erre nem kerülhet sor. A szabályozás ilyen irányú „vadhajtásait” az Alkotmánybíróság több határozatával lenyeste, helyreállítva ezzel az ügyfelek/adózók tisztességes eljáráshoz való jogát. Alaptörvényünk nem teszi lehetővé az adójogi relevanciájú jogszabályok alkotmánybírósági normakontrollját mindaddig, amíg az államadósság nem csökken a GDP ötven százaléka alá. Ezen szabályozás értelmében a közeljövőben nem nyílik lehetőség arra, hogy alaptörvény-ellenes adójogi szabályokat felülvizsgáljon az Alkotmánybíróság. Az, hogy ez a korlátozás milyen következményekkel járhat a jövőbeli adójogi eljárások tekintetében, egy másik tanulmány tárgyát képezheti.

IRODALOMJEGYZÉK

Szabó Andrea (szerk.) (2012): *Jövedéki és adójog II.* Egyetemi jegyzet. Budapest, NKE.

Halustyyik Anna (szerk.) (2013): *Pénzügyi jog I.* Budapest, Pázmány Press.

724/B/1994., 68/1997., 6/B/1998., 13/1999., 185/B/1999., 299/B/1999., 550/B/2000., 31/2001., 33/2002., 39/B/2002., 518/B/2006., 61/2006., 8/2007. AB határozatok (Forrás: www.mkab.hu/)

12 Jövedéki területen ide kapcsolódó releváns példaként felhozható az az eset, amikor egy rosszindulatú szomszéd – miután vélhetően átdobott a kerítésen néhány karton adózatlan cigarettát – jövedéki törvénysértésre való hivatkozással feljelentette a szomszédjában élő – vele haragos viszonyban lévő – idős asszonyt, aki semmit nem tudott arról, hogy adózatlan jövedéki terméket „birtokol”, és az akkori objektív szabályozás miatt az eljáró hatóságnak „adózatlan jövedéki termék birtoklása” jogcímen jövedéki bírságot kellett kiszabnia az illető hölgyre. Szubjektív elemek figyelembevételére sem a bírság kiszabásakor, sem pedig azt követően nem volt törvényi lehetőség (bírósági szakaszban sem).

13 Lásd bővebben: 33/2002. AB határozat

14 A Jöt. preambulumban foglalt célja: a központi költségvetés feladatainak ellátásához szükséges bevételek biztosítása, a jövedéki termékek adóztatásához szükséges feltételek megteremtése, illetve a jövedéki termékek piacán a versenysemlegesség érvényesülésének előmozdítása.

1949. évi XX. törvény – A Magyar Köztársaság Alkotmánya

2003. évi CXXVII. törvény a jövedéki adóról és a jövedéki termékek forgalmazásának különös szabályairól

2003. évi XCII. törvény az adózás rendjéről

Magyarország Alaptörvénye

SUMMARY

Characteristics of the Hungarian Excise Sanction System

POTOCZKI Zoltán

Excise tax revenues are the third largest budget revenue in Hungary. To ensure tax revenue strict legislation and law enforcement is needed. The legislator intends to ensure the compliance with the excise regulations with administrative proceedings. To do so, it is not sufficient to review the activities of the taxable persons at the time of authorization; this review should be maintained throughout the period of their operation in the form of regulatory control procedures and/or excise control. If infringement is detected the customs authorities (tax authorities) may impose sanctions to retaliate and to promote law-abiding operation. This study intends to present the characteristics of excise sanctions.

Az Európai Unió vámintézkedései magyar (tagállami) szemmel

SZENDI Antal

Külkereskedelem, behozatal, kivitel, vámfizetés, export-, importkorlátozások, -tilalmak, különféle nemzetközi gazdasági, kereskedelmi megállapodások – szinte nincs olyan nap, hogy ne találkoznánk a fenti kifejezések valamelyikével az írott vagy elektronikus médiában, híradásokban. A vámhatóság munkatársaival, illetve az általuk végzett munkával összefüggésben is leginkább az a nézet gyökeresedett meg a köztudatban, hogy olyan fegyveres szervről van szó, melynek dolgozóival leginkább csak a nyaralásból hazatérve, a határátkelőhelyeken vagy éppen a repülőtéren találkozhatunk; feladatuk pedig a behozott áruk után megfizetendő vámok beszedésére, illetve különféle veszélyes vagy tiltott áruk behozatalának megakadályozására korlátozódik.

Magyarország 2004. május elsején csatlakozott az Európai Unióhoz. A csatlakozás ténye nagyon sok változást eredményezett a mindennapi élet összes területén, de a legtöbbet mégis a vámok alkalmazásának tekintetében. Mindez azt jelentette, hogy az addig hatályos nemzeti vámjogi szabályozás megszűnt, és a csatlakozás pillanatától alkalmaznunk kellett az Európai Unió vámjogát. Ennek oka, hogy a csatlakozás joghatásaként a vámunió tagjai is lettünk, tehát az egységes szabályrendszer vonatkozik ránk is. A vámjogszabályok alakulását mindig meghatározzák a kereskedelempolitikai aktualitások, így az egységes vámjogi rendelkezések megértéséhez ismernünk kell a fő kereskedelempolitikai irányokat is. Magyarország a csatlakozást megelőzően saját maga alakította a külkereskedelemre vonatkozó szabályozóit, önállóan állapította meg a külföldről behozott árukra vonatkozó vámtételeket, saját vámtarifával rendelkezett.

A kereskedelempolitika alapjai, feladatai, fő irányzatai

Kereskedelempolitika – egy jól hangzó, ugyanakkor elvont fogalom, melynek értelme leginkább a külgazdaságtanban használatos definíciókon keresztül határozható meg: az államnak, államközösségnek (Magyarország esetében az Európai Uniónak) a bel- és külföldi áru- és szolgáltatásforgalommal kapcsolatos magatartása, valamint a mindezt megvalósító eszköz- és intézményrendszer, amelyen keresztül a vámhatáron áthaladó áruk/szolgáltatások volumene, mozgása befolyásolható. Tágabb értelemben tekinthetünk rá úgy is, mint az adott állam, államcsoport által képviselt külgazdasági politikára, mely célkitűzéseit csak akkor érheti el, ha pontosan illeszkedik az általános gazdaságpolitikai viszonyok és külpolitikai célkitűzések által megszabott keretbe.

A kereskedelempolitika feladatai sokrétűek.¹ Biztosítani kell a külkereskedelmi forgalomba kerülő exportárúk, illetve a hazai piacon megjelenő importárúk számára a tisztességes verseny körülményeit. Integrálja az adott országot a nemzetközi munkamegosztásba: az exportképes ágazatok fejlesztésével és a kevésbé versenyképes termelés importtal történő helyettesítésével maximalizálja a nemzeti jövedelmet. Lehetőség szerint semlegesíti az ország egyensúlyát veszélyeztető külpiazi hatásokat, mindehhez hatékony intézményrendszert illeszt és működtet. A kereskedelempolitikai eszközök alkalmazásának tekintetében az állami beavatkozás mértékének figyelembevételével alapvetően kétféle irányzat, a protekcionizmus, illetve a szabad kereskedelem (liberalizált külkereskedelem) választható el. A szabad kereskedelem irányzatának legjelentősebb képviselői Adam Smith és David Ricardo, akik a piacok szabadságát hirdették, kihasználva a benne rejlő előnyöket. Szerintük a természetes rendbe történő bármilyen beavatkozás mérsékli a gazdaság növekedését, torzulást idéz elő a termelés specializációjában. A protekcionizmus az állam azon tevékenysége, melynek célja az ország világgpiaci pozíciójának javítása akár a belföldi termelők védelmével, akár az export ösztönzésével. A külkereskedelmi politikában e két irányzat tiszta formája szinte sohasem érvényesül, a kettő mindig egymás mellett él. Arányukat az ország gazdasági szerkezete, fejlettsége, külgazdasági függésének mértéke határozza meg.

Nemzetközi kereskedelmi szervezetek és az államok külgazdasági politikája

A kereskedelempolitikai irányzatok elemzésekor feltétlenül szót kell ejteni a nemzetközi regionalizmus jelenségéről, jelentőségéről is, mivel napjainkra elmondható, hogy a világ szinte összes országa tagja egy, az integráció valamely lépcsőfokán álló gazdasági tömörülésnek. A világkereskedelem mintegy harminc százaléka ilyen államközi megállapodások (például: Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége – Association of Southeast Asian Nations, ASEAN; Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény – North American Free Trade Agreement, NAFTA; Európai Szabadkereskedelmi Társulás – European Free Trade Association, EFTA) keretein belül bonyolódik le. A regionális gazdasági tömörülések tagállamai részben azért vállalják a tagságot valamely gazdasági-, vám- vagy kereskedelmi unióban, hogy ezzel egymást erősítsék, saját, kisebb volumenű gazdaságaik méretéből fakadó, a külkereskedelem színterén fennálló versenyhátrányukat csökkentsék. Az egyesülésből remélt előnyök azonban mellékhatások, torzulások lehetőségét is hordozzák: eltérő fejlettségű nemzetgazdaságok integrációjának eredményeként kialakuló közös, belső piac keretein belül biztosított szabad verseny, amely az adott tömörülés fejlettebb gazdaságainak kedvez. Ennek számtalan esetével találkozhatunk a történelemben, közeli példaként talán elegendő az Osztrák–Magyar Monarchiában létrehozott vámunió magyar iparra gyakorolt katasztrofális következményeit megemlíteni.

¹ Huszár (1994) 8.

A kereskedelempolitikai intézkedések lehetnek egyoldalú (autonóm), illetve két- vagy többoldalú (államközi) megállapodásokon, szerződéseken alapuló szabályok. Emellett azonban – a vonatkozó döntések meghozatalakor – a vonatkozó jogkör gyakorlóinak tiszteletben kell tartaniuk a nemzetközi kereskedelemre vonatkozó általános, a GATT/WTO² által megfogalmazott előírásokat is. A jelenleg 157 tagot számláló genfi székhelyű Kereskedelmi Világszervezet – melynek 1995. január 1-je óta az EU is tagja – célja az életszínvonal, a teljes foglalkoztatás, a jövedelmek és kereslet folyamatos növelésének biztosítása, továbbá a termelés és a kereskedelem bővítése a világ erőforrásainak optimális felhasználása mellett. Mindennek elérése érdekében a WTO a vámok és egyéb kereskedelmi akadályok jelentős mértékű leépítésén és a diszkriminatív elbánás felszámolásán munkálkodik. A szervezet legmeghatározóbb alapelvei a következők:

- a legnagyobb kedvezmény elve – azaz, ha egy tagállam vámkedvezményt nyújt egy másik államnak, akkor ezt a többi tagállamnak is biztosítani kell;
- a nemzeti elbánás elve – a WTO-tagállamok gazdasági alanyait a hazaiakkal azonos elbánásban kell részesíteni az adózás területén és az egyéb, jogilag szabályozott kérdésekben egyaránt;
- a konzultáció elve – a tagok esetleges kereskedelmi konfliktusait nem kölcsönös retorziókkal, hanem tárgyalások útján oldják meg;
- a viszonzosság elve – a nemzetközi kereskedelem résztvevői a partnereikkel folytatott kereskedelmet szabályozó szerződésekben az általuk nyújtott koncessziókért cserébe azonos vagy hasonló engedményeket várnak el, egyben jogot formálnak arra is, hogy elégtételt kapjanak a másik fél intézkedései által okozott károkért, hátrányokért;
- a transzparencia (nyilvánosság) elve – a WTO tagállamai vállalják, hogy „soron kívül” tájékoztatják partnereiket minden bevezetésre kerülő törvényről, rendeletről, amelyek szerződéses kötelezettségeiket érintik.

Látható, hogy e szervezet tagjainak erősen korlátozottak a lehetőségeik a különféle belső piac védelmét szolgáló (protekcionista) kereskedelempolitikai intézkedések alkalmazása tekintetében, azonban a Kereskedelmi Világszervezet ezen elvek alkalmazása terén – bizonyos feltételekkel – kivételt tett a vámuniókkal és a szabadkereskedelmi övezetekkel.

Ez kiemelt jelentőségű az Európai Unió számára, hiszen a közösség tagállamai vámuniót alkotnak, továbbá az unió az ún. „harmadik országok” jelentős részével szabadkereskedelmi megállapodást kötött. A fenti, már a GATT alapelvei között is megtalálható előírások alóli további kivétel az általános preferenciarendszer (Generalized System of

2 Az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) és utódszervezete, a Kereskedelmi Világszervezet, rövidítve WTO (World Trade Organization) egy multilaterális kereskedelmi szervezet, melynek célja a nemzetközi kereskedelem liberalizációja az úgynevezett tarifális kereskedelmi akadályok (vámok, exportszubvenciók) és a nem tarifális kereskedelmi akadályok (beviteli engedélyek) fokozatos leépítése, illetve megszüntetése révén. A WTO 1995. január 1-jén jött létre az 1947-ben megkötött GATT (Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény) utódként. A létrehozásáról szóló nemzetközi szerződést 1994. április 16-án, Marrakeshben, Marokkóban írták alá.

Preferences – GSP³), ahol az alkalmazott kedvezmény mértéke nem feltétlenül egyezik meg a WTO által alapvető szinten meghatározottakkal. Mindennek köszönhetően az Európai Unió külgazdasági politikája – bár a közösség a kereskedelmi liberalizáció egyik fő szorgalmazója – maga sem riad vissza a különféle kereskedelmet korlátozó intézkedések alkalmazásától, ha a belső piacainak, gazdasága különböző ágazatainak védelme ezt megkívánja.

A külkereskedelmet befolyásoló eszközök

A már ismertetett, gyakran ellentmondásosnak tűnő célok megvalósítása érdekében a külkereskedelem folyamatainak irányítására, befolyásolására számos eszköz áll rendelkezésre. Ezek az alábbiak szerint csoportosíthatók:

1. Tarifális eszközök

- vámok
- származási szabályok
- dömpingellenes, kiegyenlítő vámok
- meghatározott célú felhasználáshoz kötött vámmentesség, vámkedvezmény
- vámfelfüggesztés, vámkontingens (egyes szerzők a vámkontingenst nem tarifális vámpolitikai eszközként említik)
- vámplafon, vámsemlegesítés

2. Nem tarifális eszközök

- szubvenciók
- korlátozások
- kontingensek, kvóták
- tilalmak
- valutáris eszközök
- adminisztratív eszközök
- nemzetközi kereskedelmi szerződések
- egyéb (adminisztratív) eszközök (pl.: importra és exportra vonatkozó jogszabályok, engedélyezési rendszer, egészségügyi előírások, pályázati rendszerek, maga a vámhatóság szervezete)

Tarifális eszközök

A vámok igen nagy múltra tekintenek vissza: kialakulásuk az emberiség fejlődéstörténetének korai szakaszára tehető, az állam bevételi forrásait gyarapító adók formájában már az ókori társadalmakban megjelentek. Gazdasági és kereskedelempolitikai funkciójuk a 15. századtól kezdett kirajzolódni. A vám napjaink kereskedelemének is az egyik meghatározó eszközöként játszik szerepet a különböző országok, nemzetközi kereskedelmi

3 A rendszert az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (United Nations Conference on Trade and Development – UNCTAD) hozta létre. Lényege, hogy a fejlett országok autonóm alapon, egyoldalú kereskedelmi kedvezményeket nyújtanak a fejlődő országoknak.

tömörülések, vámuniók egymás közötti áruforgalmának lebonyolításában. A vám tulajdonképpen közadó formájában alkalmazott gazdaság- és kereskedelempolitikai eszköz, mely árképző tényezőként érvényesül a vámhatáron áthaladó áruk árában. Korlátozza, diszkriminálja azok forgalmát azzal a céllal, hogy piacot biztosítson a hazai termékek, termelők számára. A vám ellenszolgáltatás nélküli köztartozás, megállapításának eszköze a vámtarifa, melynek fejlettségéből, tagoltságából az adott vámterület gazdaságának fejlettségére is következtetni lehet. A fenti definíció⁴ a vám leglényegesebb tulajdonságait különíti el, melyek értelmezése a következő szempontok alapján lehetséges.

A vám adójellege⁵

A vám a közvetett vagy forgalmi típusú adó kategóriájába sorolható. Ebből következően az általa képviselt gazdasági és kereskedelempolitikai célok megvalósításához a vámmal terhelt áruk vevői fogyasztásuk arányában járulnak hozzá. Kiegyenlítő szerepe biztosítja, hogy az alacsonyabb világpiaci áron beérkező importtermékek képest a belföldi termelésből származó termékek megőrizték versenyképességüket. Ennek elérése érdekében – a modell szerint – az alacsonyabb (világpiaci) áron beérkező importterméket akkora vámmal kell terhelni, hogy a termék vámmal növelt világpiaci ára a belföldi termelői ár szintjére emelje az importforgalomból származó termék árát.

A vám mint árképző tényező

Az importtermékek vámmal történő terhelése azt eredményezi, hogy a piaci szereplőknek (elsősorban az importőröknek) ezt a terhet viselniük kell. Huszár Ernő kutatásai igazolták ugyanakkor, hogy a teherviselés megoszlását befolyásolja az a tényező, hogy milyenek az adott importált termék keresleti és kínálati viszonyai. Ennek következtében előfordulhat, hogy a vámköltség részben vagy egészben – piaci, közgazdasági megfontolásból – az exportőrt terheli. Az árképző szerep tekintetében a hivatkozott közgazdász professzor által feltárt összefüggések, a piaci versenyviszonyok, a kereslet-kínálat vámköltségre, valamint egyensúlyi ár kialakulására gyakorolt hatásának bemutatása azonban nem e tanulmány feladata.

A vám mint gazdaság- és kereskedelempolitikai eszköz

A kereskedelempolitikai szempontok megfelelő érvényesülése, érvényesítése érdekében többféle vám alkalmazásáról is szól a szakirodalom. Ezek legfontosabb csoportosítási lehetőségei a következők.

- Külkereskedelmi forgalom alapján: ebben a megközelítésben annak a szempontnak van relevanciája, hogy a vám a külkereskedelem mely területén kerül alkalmazásra. Itt lehet megemlíteni a klasszikus importvámot, a már elvetett tranzit-

⁴ Huszár (1994)

⁵ Földes (1997) 234.

vámot vagy az ún. kiviteli vámot, melynek jelentősége napjainkban elenyészőnek tekinthető.

- Jogi szempontból: megkülönböztetünk autonóm és szerződéses vámokat. Az autonóm vámok bevezetéséhez nem szükséges országok közötti egyeztetés, alkalmazásuk, mértékük nemzeti jogszabályban rögzített. Ezzel szemben a szerződéses vámok a külkereskedelmi partnerrel folytatott tárgyalások eredményeit tükrözik, a szerződésben meghatározott vámok nagyobb biztonságot nyújtanak a két ország közötti külkereskedelmi forgalomra vonatkozóan.
- Meghatározásának módja szerint: ezen szempont figyelembevételével értékvámról („ad valorem” vám), illetve specifikus vagy mértékvámról beszélhetünk.⁶ Az értékvám a fizetendő vám nagyságát a vámhatáron áthaladó áru árának százalékában határozza meg. Így a vámterhet a vámtétel százalékos nagysága és a vámkivetés alapjául szolgáló ár szorzata határozza meg. Napjainkban a legáltalánosabban az értékvámok szerepelnek a vámtarifában. A specifikus vagy mértékvám esetében az adott termék mértékegységére számított vámtételt állapítanak meg, amely az adott termék egységnyi vámterhét jelenti. Így a vámérték nagyságának változása nem befolyásolja a vámteher nagyságát. Ezzel a vámteherben nem jelenik meg az ugyanazon vámtételhez tartozó vámáru minőségi különbsége, védőhatását az infláció is gyengíti.
- Az elérendő gazdasági és kereskedelempolitikai célok szerint: ebben a csoportban megkülönböztetünk ún. fiskális vámokat és védővámokat. A fiskális vámok lényege, hogy bevételezett összegük a költségvetés bevételeit gyarapítja, nem cél az import hazai termeléssel történő kiváltása. Ennél a vámnál az állam nem érdekelt a külkereskedelmi forgalom csökkentésében sem. A „védővám” kifejezés tulajdonképpen egy csoportot takar, amelyben többféle vám helyezkedik el, úgymint nevelővámok, piacbiztosító vámok, devizavédelmi vámok, dömpingvámok, kiegyenlítő vámok, taktikai, illetve retorziós vámok. Ennek kapcsán meg kell jegyezni, hogy a GATT/WTO a vámokat nem tekinti hatékony eszköznek a külgazdasági egyensúlydeficit megszüntetésére vonatkozóan.

A vám mint a diszkrimináció eszköze

A vám diszkriminációs hatásával kell számolni akkor, amikor egy ország külkereskedelmi forgalmának szabályozása érdekében bizonyos termékhez vagy termékkörhöz kapcsolódóan vámot vezet be, megváltoztatva ezzel a hazai és külföldi termelők piaci pozícióit.

A vámon kívüli tarifális eszközök

A származási szabályok célja, hogy meghatározza egy áru eredetét, azt, hogy hol állították elő vagy hol dolgozták fel olyan mértékben, hogy származónak tekinthető legyen. Célja a kereskedelempolitikai intézkedések célzott alkalmazásának biztosítása,

⁶ Uo. 235.

jogcímként szolgál a kedvezményes vámtételek alkalmazásához; a kedvezmény főszabályként az ún. preferenciális származó helyzet igazolásával vehető igénybe. Említést kell tenni az ún. nem preferenciális származási szabályok alkalmazásáról is, amely elsősorban statisztikai célokat szolgál. Ezen származási-statisztikai adatok a későbbiekben bevezetésre kerülő kereskedelempolitikai intézkedések, például dömpingellenes intézkedések bevezetését, mértékének meghatározását segítik.

- Dömpingellenes, kiegyenlítő vámok: piacvédő funkciójuk az elsődleges, védelmet nyújtanak a harmadik országból dömpingelt áron, illetve az exportőr által igénybevett exportszubszidiáknak köszönhetően a jelentősen a világpiaci ár alatt lefolytatott külkereskedelmi ügyletek piacbefolyásoló hatásával szemben.
- Meghatározott célú felhasználáshoz kötött vámentesség, vámkedvezmény: részleges vagy teljes vámkedvezmény, amely az áru felhasználásához kötődik. A kedvezmény általában a vámhatóság előzetes engedélyével vehető igénybe, elszámolási kötelezettséggel jár együtt.
- Vámfelfüggesztés: meghatározott termékkör és származási ország esetében biztosított részleges vagy teljes felfüggesztés (kedvezmény).
- Vámkontingens: tekintettel arra, hogy a szakirodalomban egyes szerzők nem tarifális eszközként írják le, bemutatására a mennyiségi korlátozások között a klasszikus kontingenssel együtt keríték sort.
- Vámplafon: meghatározott termékek, időszak, illetve származási ország, valamint árumennyiség tekintetében biztosított vámkedvezmény. Az előre meghatározott kedvezményes mennyiség kimerülése után lehetőség van egyéb kedvezményekre, például a preferenciális származó helyzet igazolása alapján. Ritkán alkalmazott vámpolitikai eszköz.
- Vámsemlegesítés: semlegesíti a vámtételt, amelyet az adott árura az adott relációban kell alkalmazni, helyette kedvezményes vagy nulla százalékos vámtételt kell alkalmazni. Általában két ország egymás közötti kereskedelmében bizonyos áru körök tekintetében viszonyosság alapján nyújtott, kölcsönös kedvezmény.

Nem tarifális eszközök

- Mennyiségi korlátozások: a mennyiségi korlátozások alkalmazása révén az állam közvetlenül a mennyiség vagy az érték meghatározásával avatkozik be a külkereskedelmi forgalomba. Alapvető típusai a kontingens, a vámkontingens, az ún. „önkéntes” exportkorlátozás és a közvetett mennyiségi korlátozás.
- Kontingens: hatékony kereskedelempolitikai eszköz. A vámtól eltérően nem az árakon keresztül, vagyis nem az importtermék árának emelésével éri el hatását, hanem a piaci hatások érvényesülésének kizárásával előre meghatározza a vámterületre importálható termék mennyiségét. Emiatt, mivel az importtermék a belföldi keresletet nem tudja kielégíteni, nő a termék hazai ára, helyzetbe hozva a belföldi termelőket. Erős a diszkriminatív hatása, mivel a kontingenst bevezető állam dönt annak elosztásáról a külföldi szállítók között (engedélyezés).

- „Önkéntes” exportkorlátozás: lényege, hogy az importőr ország a behozatal korlátozása helyett arra szólítja fel a külföldi szállítót, hogy vállaljon kötelezettséget a beszállított mennyiség visszafogására. Mindezt az exportőr ország rendszerint csak kölcsönös előnyök biztosítása fejében vállalja. Diszkriminatív intézkedés, hiszen rendszerint a legjelentősebb exportőröket korlátozza.⁷ Hatása az importőr ország piaci árait növeli.
- Közvetett mennyiségi korlátozás: az import mennyiségét a hazai termék(ek) felhasználásának mértékétől teszik függővé. Jellemző példája, amikor az adott országban lévő külföldi tulajdonban álló vállalat számára előírják, hogy milyen arányban kell termékükhöz a befogadó országban előállított árukat felhasználni ahhoz, hogy a termék hazai árunak minősüljön, és ezzel mentesüljön az import-terméket sújtó vám alól.

Összegzés

Az anyag nem egy valós problémának a felvetését, illetve annak megoldási javaslatait tartalmazza. A cél az volt, hogy bemutassam azt a kevésbé ismert folyamatot – területi korlátok miatt a teljesség igénye nélkül –, amelynek eredményeként az Európai Unión kívülről behozott áruk szabad forgalomba kerülhetnek a vonatkozó vámeljárások figyelembevételével. A fizetendő vámok mértékét a fenti folyamatok alapján a vám- és statisztikai nómenklatúrában meghatározott vámtétel alapján kell meghatározni. Az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk óta eltelt tíz év. Általánosan elmondható, hogy a hazai vámbevételek a csatlakozás előtti adatokhoz képest jelentősen csökkentek. Ennek két fő oka van. Egyfelől az Európai Unió vámjogának előírásai szerint a tagállami vámbevételek 75 százaléka az unió vételét képezi (DG TAXUD), míg 25 százaléka a tagállamok költségvetését illeti meg. Másfelől a vámok klasszikus bevételszerző (fiskális) szerepe háttérbe szorult, a kereskedelempolitikai szerep került előtérbe. A tagállamok képviselőinek fő feladata, hogy a kereskedelempolitikai intézkedések meghozatalának előkészítése során kellő súllyal képviseljék a tagállami érdekeket. Különbőféle, az importárakkal szemben alkalmazandó korlátozásokkal és intézkedésekkel kívánjuk megnehezíteni az olyan áruk behozatalát, amelyek a hazai gazdálkodók áruinak piacra juttatását megnehezíti.

IRODALOMJEGYZÉK

- Beszteri Sára (2003): *Az Európai Unió vámrendszere*. Budapest, a Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Központ és a Külügyminisztérium közös kiadványa.
- Földes Gábor (1997): *Pénzügyi jog I–II*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Huszár Ernő (1973): *Vámelmélet-vámpolitika*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Huszár Ernő (1994): *Nemzetközi kereskedelempolitika*. Budapest, Aula Kiadó Kft.
- Maller Bálint (2001): *Vámpolitika. Főiskolai jegyzet*. Budapest, Viva Média Holding.
- Nyerges János (1973): *Vámpolitika*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

⁷ Maller (2001) 47.

SUMMARY

The European Union's Customs Measures from a Hungarian (Member State's) Viewpoint

SZENDI Antal

"Foreign trade, import, export, customs duties, export- and import restrictions as well as prohibitions, different international economic and commercial agreements" hardly one day goes by without coming across these expressions in the written or electronic media. Apparently, these topics, however frequently they might appear in the news, do not have significant influence on our everyday lives. In the public eye customs authority is an armed force whose work is limited to checking people and holidaymakers at airports and borders, collecting customs duty, and preventing the importation of different dangerous or prohibited goods. While all the above mentioned opinions are true, they do not give the whole picture about the role of customs authority.

A biztosítási szerződések egyes aktuális kérdései

HARGITAI Vera

A biztosítási szerződés a szerződések körében különleges helyet foglal el. A szerző bemutatja a biztosítási szerződés kialakulásának okait, és szól a biztosítási szerződés lényegi elemeiről: a kockázati elemről és a veszélyközösség fogalmáról. A tanulmány elemzi az együttbiztosítás fogalmát, s bemutatásra kerül a csoportos biztosítás polgári jogi fogalma, a csoportos biztosítás jogi sajátosságai, a csoport kapcsán a szerződő fél jogosítványai és kötelezettségei. Végül a tanulmány kitér az egészségbiztosításra vonatkozó tételes jogi rendelkezésekre, bemutatja azok fő szabályait, rámutat az egészségbiztosítás más biztosításoktól eltérő sajátosságaira és az egészségbiztosításban rejlő öngondoskodási lehetőségekre.

Jelen tanulmányomban a jogszabályi változások köréből azokat a jogintézményeket kívánom vizsgálni, amelyekre vonatkozólag nem voltak tételes jogi rendelkezések 2014. március 15. előtt a polgári jog szabályai között, annak ellenére, hogy maguk a biztosítási formák hosszú évek óta léteztek. Így különösen az együttbiztosítás jogintézményét, a csoportos biztosítás kérdéskörét és az egészségbiztosítás új szabályait kívánom vizsgálni.

A biztosítás fogalma, a biztosítási szerződés jellemzői

A köznyelvben a biztosítás fogalma alatt eltérő jogintézményeket és más-más jogi tartalmat értenek. Ennek oka, hogy Magyarországon (miként a fejlett világ legtöbb országában) legalább két biztosítási rendszer működik, s e rendszerek a biztosítás fogalmát eltérően használják. Az egyik a társadalombiztosítás rendszere, amely megteremti a nyugdíjszolgáltatás és az egészségügyi ellátás fedezetét, s melynek meghatározó jellemzője az, hogy a rendszerbe tartozás nem a felek szabad akaratán alapul, hanem kötelező jogszabályi előírásokon.¹ S található e rendszer mellett egy önkéntes alapon létrejövő, a piacgazdaság elvei és törvényszerűségei szerint működő rendszer is, amelybe a biztosítók, a biztosítási egyesületek és a biztosító szervezetek tevékenysége tartozik.

A biztosítók kockázatvállalása jóval szélesebb körű a társadalombiztosítás rendszerénél, s velük a felek (kivételes törvényi rendelkezések hiányában²) önként szerződnek. A biztosítási szerződés különleges sajátságokkal bíró szerződés, melynek lényegét a kockázati elem adja. Az emberi cselekvés egyik legösibb mozgatórugója a biztonságra

¹ Glatz (2005) 105.

² Kivétel pl. a gépjárművek kötelező felelősségbiztosítása.

való törekvés, ugyanakkor az emberi cselekvések kockázattal is járnak, és az emberi cselekvésekben jelen van a kockázatvállalásra irányuló hajlam is.³

A biztosítási szerződés kockázati elemet tartalmazó, többalanyú szerződés, amelyben az alanyok pozíciója és jogi helyzete az egyes biztosítási szerződésekben elfoglalt helyüktől függ. Például a biztosítóval szerződő fél lehet egyben biztosított vagy kedvezményezett is, de az is lehet, hogy e három alany személye teljesen különválnak, s önálló jogokkal és kötelezettségekkel bír. A biztosítási tevékenység engedélyköteles tevékenység, melynek során a biztosítók szervezik az azonos veszélyközösségbe tartozó (azonos vagy hasonló kockázatnak kitett) személyek közösségét. A biztosítók az adott veszélyközösségre nézve matematikai és statisztikai eszközökkel előzetesen felméri a kockázatot, ennek alapján megállapítják az általuk „felvállalható”, azaz biztosítható kockázatok körét, megállapítják és beszedik a kockázatátvállalásért járó díjat, a beszedett díjból ún. tartalékokat képeznek, és a helytállásuk ideje alatt – a feltételek megléte esetén – a kockázatot átvállalva szolgáltatást teljesítenek.⁴

A biztosítási szerződés során az adott veszélyközösségbe tartozó személyek nem egyedileg, hanem valamely közösség tagjaként szállnak szembe a veszéllyel. A veszélyközösségek létrejöttére a történelem során számtalan példa adódott. Ilyen volt többek között, amikor az ókori kínai kereskedők csoportokba tömörültek, áruikat annyi részre osztva, ahányan a csoportban voltak. Így minden kereskedőhajón a csoport valamennyi tagjának áruja megtalálható volt. Ha bármelyikük hajóját kalóztámadás érte, mindegyikük az árukészletének csak egy kis részét veszítette el. Veszélyközösségként működött a középkorban például a céh is, amely lehetővé tette, hogy a céhládába befizetett összegből a rászoruló céhtag anyagi kárát megtérítsék.⁵ A veszélyközösség azt jelenti, hogy a csoport tagjai egyazon veszéllyel néznek szembe, a veszélyközösségnek mind minőségileg, mind mennyiségileg homogénnek kell lennie. A veszélyközösség tagjai ugyanazon veszélytől való félelem okán tartoznak egy csoportba, és a potenciálisan bekövetkező kár mértékének is megközelítőleg azonosnak kell lennie (ennek általában a biztosító által meghatározott keretek között kell mozognia).⁶ A veszélyközösség megfelelő működéséhez elegendő taggal kell rendelkeznie, hogy a veszélyközösségben megvalósuljon a kockázatkiegyenlítődés.⁷ Minden veszélyközösségi tag befizeti a biztosítás díját, de nagy valószínűség szerint a veszélyközösség tagjainak csak egy részét éri kár, s a kár megtérítésére a kárt nem szenvedett tagok befizetéséből is sor kerül.

A biztosítóval szerződő felek célja az, hogy valamely – általában – bizonytalan jövőbeli esemény,⁸ káresemény bekövetkezte esetén csökkentsék a káruk mértékét, vagy a kár viselésének terhet teljes egészében a biztosítóra hárítsák át.⁹ A biztosítók ket-
tős kötelezettséggel bírnak: a szerződés hatálybalépésétől helytállási kötelezettségük

3 Banyár (1994) 11–12.

4 Bit. 4. §

5 Banyár uo. 16–17.

6 Uo.

7 Uo.

8 Az új Ptk. már nem fogja kiemelni a biztosítási esemény jövőbeli lényegét, hiszen vannak olyan biztosítások, ahol a kockázatviselés kezdete megelőzi a szerződés létrejöttét.

9 2013. V. törvény miniszteri indokolása

keletkezik, amely a biztosítási esemény bekövetkeztékor átalakul szolgáltatási kötelezettséggé.¹⁰ A biztosítási szerződésekre vonatkozó szabályokat, a biztosítási jogviszony tartalmának legfontosabb rendelkezéseit 2014. március 15-ig a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Ptk.) tartalmazta, 2014. március 15. óta a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: új Ptk.) és a biztosítókról és a biztosítási tevékenységről szóló 2003. évi LX. törvény (a továbbiakban: Bit.) határozza meg.

Az 1959. évi IV. törvény biztosításokra vonatkozó rendelkezései felett eljárt az idő: s lényegi módosítás a biztosítások tekintetében gyakorlatilag 1959 óta nem történt, annak ellenére, hogy a politikai, gazdasági változások következtében a biztosítások funkciója, rendeltetése megváltozott. A piacgazdaság új formáinak kialakulása és működési mechanizmusai, az öngondoskodás elvének kívánalma a biztosítás területén is új formákat igényelt. Azon élethelyzetek vonatkozásában, amelyekre nézve a tételes jogi rendelkezések hiányoztak, a biztosítói gyakorlat alakított ki megoldásokat. Így mára olyan gyakorlati kategóriák jöttek létre és működnek, mint az együttbiztosítás, a befektetési biztosítások (unit linked), a csoportos biztosítások fajtái (pl. a munkáltató által a munkavállalókra kötött biztosítás). Az öngondoskodás formájaként megjelennek az egészségügyi ellátást segítő, azt kiegészítő vagy pótló egészségbiztosítások.

Mindezen új formákról tételes jogi rendelkezés az 1959. évi IV. törvényben nem volt megtalálható. E jogintézmények feltételrendszerének kialakulását, zavartalan működését a biztosítóknak az analógia és jogértelmezés által kialakított és alkalmazott, jól működő gyakorlata tette lehetővé. A hiányos tételes jogi rendelkezések mindennek ellenére a gyakorlatban több megválaszolandó kérdést is felvetettek. Ezek egy részét megválaszolták és beépítették az új Ptk.-ba.¹¹

Az új Ptk. a gyakorlatban felmerülő valamennyi jogi problémára nem ad megoldást, de átalakítja a biztosításokra vonatkozó rendelkezéseket, s az eddig alkalmazott dogmatika, fogalommeghatározás helyett¹² az összegbiztosítások és kárbiztosítások fogalmára épül. A biztosítási jogot a törvénykönyv Hatodik könyve foglalja magában.¹³ Az új rendelkezések közül az alábbiakban vizsgálni kívánom az együttbiztosítás jogintézményét, a csoportos biztosítás kérdéskörét és az egészségbiztosítás új szabályait.

10 József-Polonyi (2007)

11 2013. évi V. törvény

12 Vagyonbiztosítás, életbiztosítás, felelősségbiztosítás, balesetbiztosítás.

13 Négy önálló fejezet foglalja össze a biztosításra vonatkozó szabályokat. LXII. Fejezet: a biztosítási szerződések általános szabályai (benne a csoportos biztosítás és az együttbiztosítás jogintézménye), LXIII. Fejezet: kárbiztosítások, melyeknek részét képezik a kárbiztosítási szerződés általános szabályairól (1. pont) és a felelősségbiztosítási szerződésekről (2. pont) szóló rendelkezések. Az „összebiztosítási szerződések” fogalma lép majd a régi Ptk.-ban szabályozott „élet- és balesetbiztosítások” fogalmának helyébe, oly módon, hogy önálló fejezet (LXIV.) szabályozza az összebiztosítási szerződéseket, azon belül is a rájuk vonatkozó általános szabályokat (1. pont), az életbiztosítási szerződés szabályait (2. pont), a balesetbiztosítási szerződés szabályait (3. pont), s a LXV. Fejezet rendelkezik az egészségbiztosítási szerződésről.

Az együttbiztosítás

A biztosítók, mint profitorientált személyek, a kockázatok vállalása során – akárcsak a többi pénzügyi szolgáltató – biztonságos működésre törekszenek. Ezért a kockázatvállalás során körültekintően járnak el, mindent megtesznek a felesleges kockázatok kivédése érdekében.

Mégis előfordulhat az, hogy a biztosító, bár a matematikai és statisztikai elvek figyelembevételével előzetesen ugyan felmérte egy kockázatközösségben bekövetkező káresemény valószínűségét, ennek ellenére a vártnál, kiszámoltnál jóval több biztosítási esemény, és ebből adódóan több szolgáltatási kötelezettsége következik be, vagy akár egy káresemény bekövetkezte is olyan következménnyel jár, melyet a biztosító egyedül, önmagában nem tud vállalni (pl. nagy értékű objektumok biztosítása esetén).

Ennek a problémának a kiküszöbölésére a biztosítók a biztosítási szakmában elfogadott elnevezés szerint kockázatporlasztást alkalmaznak. A kockázatporlasztás formái a viszontbiztosítás, az állományegyesítés és az együttbiztosítás. A viszontbiztosítás nem új keletű intézmény. Már az 1875. évi XXXVII. törvény 508. §-a is szabályozta: „vizontbiztosítási ügylet által a viszontbiztosító, ellenérték kikötése mellett, arra kötelezi magát, hogy a viszontbiztosítottnak bizonyos összeget fizetend, azon teljesítés fejében, melyre az utóbbi biztosítási szerződés alapján köteleztetik.”¹⁴ Viszontbiztosító a hatályos szabályok alapján: az a vállalkozás, amely a székhelye szerinti tagállamban kizárólag viszontbiztosítási, és azzal közvetlenül összefüggő tevékenység végzésére kapott engedélyt.¹⁵ A viszontbiztosítási tevékenység pedig a kockázat egy részének vagy egészének szerződésben meghatározott feltételek alapján, díjfizetés ellenében történő átvállalását jelenti.¹⁶

Az ún. állományegyesítésre (pooling) pedig főként akkor kerül sor, ha az adott veszélyközösségben levők száma kevés, és ennek okán nem tud érvényesülni a matematikai kiegyenlítődés elve, az ún. nagy számok törvénye. Ilyenkor a több biztosítónál lévő kis létszámú állományok biztosítók közötti, megegyezésen alapuló egyesítésével egy nagy létszámú állomány (veszélyközösség) hozható létre, melynél már megfelelően tud működni a kiegyenlítődés elve.

Együttbiztosítás esetén az adott biztosítók a számukra egyedül nem vállalható – túl nagy – kockázatot úgy vállalják el, hogy megállapodásuk alapján az ügyféllel szemben a biztosító pozíciójában nem egy, hanem több biztosító szerepel. Ezen biztosítási forma elsősorban nagyméretű ipari kockázatok esetében bír jelentőséggel. Az együttbiztosítók egymás közötti megállapodásának tartalma és a közöttük az együttbiztosítást keletkeztető megállapodás nem tartozik a biztosítási fejezet rendelkezései közé, mivel ez a jogviszony nem minősül biztosítási szerződésnek.¹⁷

Joghézagot pótolva került a polgári jog szabályai közé az együttbiztosításra vonatkozó tételes jogi szabályozás. Abban az esetben, ha – előre rögzített arányok szerint – a

¹⁴ Glatz uo. 105.

¹⁵ Bit. 3. § 72. pont

¹⁶ Bit. 3. § 73. pont

¹⁷ 2013. évi V. törvény miniszteri indokolása

biztosítási kockázatokat több biztosító közösen viseli és a biztosítási szolgáltatást közösen teljesíti, a szerződésben az együttbiztosításban részt vevő valamennyi biztosítót és kockázatvállalásuk mértékét is fel kell tüntetni. Együttbiztosítás esetén a biztosítók szolgáltatási kötelezettsége saját kockázatvállalásuk mértékéig terjed. Semmis az együttbiztosítási szerződés, ha nem határozza meg az együttbiztosításban részt vevő biztosítók kockázatvállalásának mértékét.

A biztosítókat a szerződő féllel szemben a szerződésben megnevezett vezető biztosító képviseli. Ha a szerződésben nem nevezték meg a vezető biztosítót, a szerződő fél – választása szerint – bármelyik biztosítónak joghatályosan teljesíthet vagy tehet jognyilatkozatot.¹⁸ Együttbiztosítás esetén a kockázatot a biztosítók egymásra tekintettel, közösen vállalják. Az együttbiztosítás tárgyalása kapcsán meg kell azonban jegyezni azt, hogy az együttbiztosítás nem azonos az együtt biztosítással, nevezetesen azzal az esettel, amikor több biztosító vesz részt – nem tervezett módon – valamely vagyontárgy (biztosítási érdek) biztosításában. Ez utóbbi esetben többszörös biztosításról beszélünk.¹⁹ Ha ugyanazt az érdeket több biztosító egymástól függetlenül biztosítja, a biztosított jogosult igényét ezek közül egyhez vagy többhöz benyújtani. A biztosító, amelyhez a kárigényt benyújtották, az általa kiállított fedezetet igazoló dokumentumban²⁰ írt feltételek szerint és az abban megállapított biztosítási összeg erejéig köteles fizetést teljesíteni, fenntartva azt a jogát, hogy a többi biztosítóval szemben arányos megtérítési igényt érvényesíthet. A biztosítók a megtérítési igény alapján a kifizetett kárt egymás között azokkal a feltételekkel és biztosítási összegekkel arányosan viselik, amelyeknek megfelelően az egyes biztosítók a biztosított irányában külön-külön felelnének.

A csoportos biztosítás

A csoportos biztosítások tömegesen alkalmazott biztosításokként hosszú idő óta jelen vannak a biztosítási piacon. A legkülönbébb csoportbatartozási elvek alapján szerveződtek csoportok, s kötöttek és kötnek a csoport tagjaira biztosítást. A leggyakoribb csoportos biztosítások közé tartozik a munkáltató által a dolgozóira kötött biztosítás, de gyakori csoportképző tényező e tekintetben valamely foglalkozás, szabadidős vagy sporttevékenység, illetve valamely szolgáltatás igénybevétele, például a közlekedésben az utasi minőség vagy akár a bankkártya-birtokosság ténye.

A Bit. szabályai között a csoportos biztosítás elfogadott kategória, de fogalmi meghatározására nem került sor. Az új Ptk. szabályozása egyértelműen rendezi, hogy csoportos biztosítás esetén ki minősül biztosítottnak, a biztosítót kivel szemben terheli tájékoztatási kötelezettség, a szerződésbe hogyan lehet belépni stb.²¹ A csoportos biztosítási szerződésnél a szerződő fél egy szerződésben több biztosítottat jelöl meg. A

18 2013. évi V. törvény 6:441. §

19 2013. évi V. törvény 6: 459. § *Többszörös biztosítás*

20 A fedezetigazoló dokumentum új fogalma nem korlátozódik kizárólag a régi szabályozás szerinti biztosítási kötvényre, bélyegre vagy igazoló jegyre.

21 2013. évi V. törvény miniszteri indokolása

biztosítottak meghatározása valamely szervezethez való tartozásuk, a biztosítottak és a szerződő fél között fennálló jogviszony vagy egyéb kapcsolat alapján történik.

A csoportos biztosítások fontos és elengedhetetlen eleme az a tény, hogy a biztosító kockázatának vizsgálatára és a kockázat vállalására a csoportra tekintettel kerül sor. A csoportos biztosítás esetén a biztosítási esemény időpontjának és pontos meghatározásának kiemelt jelentősége van: ha a szerződésben a biztosított személyeket kizárólag valamely csoporthoz tartozásuk alapján határozták meg, azokat a személyeket kell biztosítottnak tekinteni, akik a biztosítási esemény bekövetkezésének időpontjában a csoporthoz tartoztak. Az új törvényi rendelkezés, mely szerint biztosított lehet a csoport tagjának hozzátartozója is, biztosításszakmai körökben régóta fennálló vitát zár le, hiszen jogszabályi lehetőség lett immár, hogy bármely csoporttag hozzátartozója is biztosított lehessen.

A Ptk. hatályos szövege az ésszerűség elvének figyelembevételével egyértelművé tette a felek kötelezettségét: kimondja, hogy a csoportos biztosítások esetén a biztosítónak a szerződő felet kell tájékoztatnia, a szerződő fél a hozzá intézett nyilatkozatokról és a szerződésben bekövetkezett változásokról köteles a biztosítottakat tájékoztatni. Ezekkel a személyekkel a kapcsolattartás a biztosító számára nehézkes lehet, míg a szerződő fél a csoportképzésre alapot adó jogviszony okán folyamatos kapcsolattal rendelkezik (vagy elvi lehetősége a kapcsolatra folyamatosan fennáll). Az adott csoportos biztosítások körébe tartozó személyek személyi köre akár változhat is. Például a munkáltató által kötött biztosítás során a csoport létszáma bővül, ha új dolgozó kerül felvételre, míg más esetben a csoport létszáma szűkül, ha valamely biztosított dolgozó munkaviszonya megszűnik. A változásról korrekt, naprakész információkkal csak a szerződő fél rendelkezik.

A csoportos biztosításokra vonatkozó egyik új rendelkezés a biztosított belépési jogának különös szabályozása. A régi Ptk. és az új Ptk. egyaránt ismeri és szabályozza a biztosított belépési jogát a biztosítási szerződésbe. Az új szabályozás a belépés jogát a biztosítási szerződésekre vonatkozó általános szabályok között rendezi, és megállapítja a belépés jogkövetkezményeit is. Abban az esetben, ha a szerződést nem a biztosított kötötte, a biztosított a biztosítóhoz intézett írásbeli nyilatkozattal a szerződésbe beléphet; a belépéshez a biztosító hozzájárulása nem szükséges. A belépéssel a szerződő felet megillető jogok és az őt terhelő kötelezettségek összessége a biztosítottra száll át. Ha a biztosított belép a szerződésbe, a folyó biztosítási időszakban esedékes díjakért a biztosított a szerződő féllel egyetemlegesen felelős. A szerződésbe belépő biztosított köteles a szerződő félnek a szerződésre fordított költségeit – ideértve a biztosítási díjat is – megtéríteni.²²

Csoportos biztosítások esetén az új szabályozás kétirányú kikötést is lehetővé tesz, a diszpozitív szabályozás elvének megfelelően a döntést a felek megegyezésére bízva. Egyik oldalról a jogi szabályozás nagyobb védelemben részesíti a szerződői pozíciót azáltal, hogy csoportos biztosítások esetén a szerződés korlátozhatja vagy kizárhatja a biztosított belépését a szerződésbe. Ennek indoka az, hogy a csoportos biztosítá-

²² 2013. V. törvény 6:451. §

soknak az a lényege, hogy a szerződő fél az általa biztosítani kívánt csoportba tartozó személyeket éppen a csoportra való tekintettel (és nem pedig individuálisan létező személyükben) kívánja biztosítani. Ezért indokolt annak a lehetőségnek a megadása, hogy a szerződő fél oldaláról megjelenő érdek esetén a biztosított belépési jogát korlátozni lehessen. Másik oldalról a biztosított csoporttag biztosítási fedezethez kapcsolódó érdekét elsődlegesnek tekintve az új Ptk. lehetőséget ad arra is, hogy – ha a szerződés úgy rendelkezik – a biztosítási fedezetet a biztosított és a szerződő fél között fennálló jogviszony megszűnése nem érintse.²³ Egyebekben a csoportos biztosítások részletszabályait a jogalkotó a felekre bízta, még a csoport létszámát sem szabályozza. A felek maguk dönthetik el a csoportba való belépés idejét, módját, az elszámolás, kapcsolattartás feltételeit. Mindezekre a kérdésekre a biztosítók az elmúlt években már kidolgozták megfelelően működő biztosítási feltételeiket.

Az egészségbiztosítás

Az elmúlt évtizedben felmerült társadalmi igényeket kívánja kielégíteni az új Ptk. azzal, hogy – egyelőre csak néhány szabállyal – bevezeti az egészségbiztosítást.²⁴ Az egészségbiztosításra részben a kárbiztosítás, részben az életbiztosítás szabályait kell alkalmazni.²⁵ Egészségbiztosítási szerződés alapján a biztosító a biztosított megbetegedése esetén a szerződésben meghatározott szolgáltatások teljesítésére vállal kötelezettséget.

Az új tételes jogi rendelkezés a biztosítási szakmában hosszú idő óta fennálló vita végére tesz pontot, ugyanis tételesen kimondja, hogy a biztosító szolgáltatása kiterjedhet a szerződésben meghatározott egészségügyi szolgáltatások egészséges személy általi igénybevételekor felmerülő költségek megtérítésére is. Ez alapján tehát egészséges biztosítottaknak is nyújtható az állapotuknak megfelelő, annak megtartására vagy javítására irányuló szolgáltatás. E rendelkezések feltehetőleg tág teret nyitnak majd a biztosítók számára szolgáltatásaik bővítésére, mert a jogalkotás lehetőséget teremt a szűrési jellegű szolgáltatások nyújtása mellett ún. primer – megelőzést szolgáló – és szekunder – korai felismerést szolgáló – prevenciós szolgáltatások nyújtására is.

E szolgáltatások igénybevétele az egészségügyről szóló törvényben meghatározott cél megvalósulását segíti: a biztosítási szerződések útján, az öngondoskodás eszközeivel is elő lehet segíteni az egyén, és ezáltal a lakosság egészségi állapotának javulását.²⁶ A biztosítási szerződések esetén a biztosító kockázatvállalását alapjaiban érinti a várakozási idő szabályozása. A felek a szerződésben kiköthetik, hogy a biztosító valamely

23 2013. V. törvény 6:442. §

24 2013. évi V. törvény miniszteri indokolása

25 A jogszabályi rendelkezések értelmében az egészségbiztosításra az életbiztosítás szabályait kell alkalmazni a következő kérdésekben: a) csoportos biztosítás; b) a biztosított részéről szükséges hozzájárulás, ha nem a biztosított a szerződő fél; c) a biztosított hozzájáruló nyilatkozatának visszavonása; d) a biztosító kötelezettségeinek beállása a közlési kötelezettség megsértése esetén. Ugyanakkor, ha az egészségbiztosítást kárbiztosításként kötötték, a kárbiztosításra vonatkozó rendelkezéseket a következő eltérésekkel kell alkalmazni: a) a kárenyhítési kötelezettség szabályainak alkalmazása során nem tekinthető a biztosító mentesülését eredményező oknak, ha a biztosított az öt törvény alapján megillető rendelkezési jogával élve az orvosi beavatkozáshoz nem járul hozzá; b) nem terheli a biztosítottat állapotmegőrzési kötelezettség a biztosítási esemény bekövetkezése esetén.

26 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről

biztosítási esemény kockázatát csak a szerződés létrejöttét követő későbbi időponttól vállalja, vagy – ha a biztosítási esemény a kikötött várakozási időn belül következik be – jogosult a szolgáltatást csökkenteni. Az egészségbiztosításoknál az ápolási szolgáltatásra irányuló biztosításnál, illetve akkor, ha a biztosított valamely tartós betegsége a szerződéskötéskor mindkét fél által ismert volt, az említett betegségekre vonatkozóan az egészségbiztosítási szerződésben hat hónapnál hosszabb, legfeljebb azonban hároméves várakozási időt is kiköthetnek. Ez az általános szabályhoz képest ügyféloldalról szigorúbb szabálynak tűnik. A középkorúak s annál idősebbek (vagy az ismert betegséggel küzdők) esetén a hosszabb tartamú kikötés mégis pozitív hatással bírhat. A biztosító a hosszabb várakozási idő lehetőségével élve az ismert betegség vonatkozásában a kockázatviselés kezdeti idejét kitolhatja, így a szerződéskötést nem fogja – valószínűség szerint – automatikusan elutasítani.

Az egészségbiztosítások esetén nem alkalmazható a túlbiztosítás tilalma, valamint a jelentős kockázatnövekedés miatti felmondás szabálya. Az új törvényi rendelkezés kategorikusan kimondja, hogy nem tekinthető a biztosítási kockázat jelentős növekedésének a biztosított életkora előrehaladtából származó természetes egészségromlásának lehetősége. Az egészségbiztosítást a biztosító rendes felmondással nem szüntetheti meg.

A fentiekben tárgyalt új rendelkezések gyakorlatban történő alkalmazása fogja igazolni vagy cáfolni a szabályozás megfelelőségét és elegendőségét.

IRODALOMJEGYZÉK

- Banyár József (1994): *Az életbiztosítás alapjai*. Budapest, Bankárképző Biztosítási Oktatási Központ.
- Glatz Ferenc Henrik (2005): Biztosítási jog – a rendszerváltozástól az EU-csatlakozásig. In Sárközy Tamás (szerk.): *A rendszerváltozás gazdasági joga*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- József-Polonyi Gábor (2007): Biztosítások adózási és elszámolási szabályai. In: *Biztosítási Szemle*, 53. évf. 11–12. sz. 3–40.
1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről
1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről
2013. évi LX. törvény a biztosítókról és a biztosítási tevékenységről
2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről
2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, miniszteri indokolás

SUMMARY

The Insurance Contracts' Certain Current Matters

HARGITAI Vera

The insurance agreement is a special type of agreement form. The author presents the historical reasons for the development of the insurance agreement drawing the attention to its key elements: the element of risk and the concept of risk pool. The author describes risk pool as a legal concept writing about its origin and its present and future legal regulation. The author also examines those insurance services in detail which are not regulated by the present Hungarian civil law codex in spite of being real insurance practices. The author therefore presents those types of insurance forms where the legislative procedure is still in process. The study also examines the legal concept of group insurances describing the legal characteristics of group insurances and the rights and duties of the contracting parties. At last the study summarizes the current legislation of health insurance, presents its main rules and points out the main differences between health insurance and other insurance types also drawing the attention to the self-sufficient nature of health insurance.

Megjegyzések a nemzetbiztonsági ellenőrzés új szabályai kapcsán

MÁRTON András

2013 júniusában az Országgyűlés elfogadta a nemzetbiztonsági ellenőrzés szabályait módosító törvényt. Az Alkotmánybíróság az alapvető jogok biztosának indítványa alapján felfüggesztette a módosítás hatálybalépését, és megkezdte egyes rendelkezések alaptörvény-ellenességének vizsgálatát. Az új rendelkezések a beadvány alapján sértik a hatalommegosztás és a jogállamiság elveit, valamint a magán- és családi élet tiszteletben tartásához fűződő jogot.

A titkosszolgálati, másként – napjaink jogalkotásában uralkodó terminológiát használva – a nemzetbiztonsági tevékenység jogállami követelményeknek megfelelő szabályozása elsőként az 1989–1990. évi társadalmi és politikai rendszerváltozás folyamatában vált lehetővé Magyarországon. A „Duna-gate-botrány”¹ hatására az akkori politikai ellenzék tagjai felismerték, hogy az állambiztonsági szervek irányítási rendszere és struktúrája nem tartható fent a többpártrendszeren alapuló demokratikus viszonyok között, mivel azok képességei veszélyt jelenthetnek hazánk új alkotmányos berendezkedésére. Ennek eredményeként fogadta el az Országgyűlés az 1990. évi X. törvényt, valamint a 26/1990. MT rendeletet,² melyek a nemzetbiztonsági szervezetrendszerre és a titkos információgyűjtés szervrendszeren kívüli engedélyezésére vonatkozó átmeneti szabályokat határozták meg.³

Az Országgyűlés az Alkotmány 40/A. §-ában⁴ foglaltakra való tekintettel kezdte meg egy új törvény tervezetének kidolgozását, amely a kodifikációs bizottság elképzelései szerint felölelte volna a magyar titkosszolgálatok működésére vonatkozó legfontosabb szervezeti jogi, anyagi jogi és eljárási jogi normákat. A tervezet újításai közé tartozott, hogy önálló cím alatt tárgyalta a nemzetbiztonsági szolgálatok adatkezelésére vonatkozó szabályokat és a nemzetbiztonsági védelem és ellenőrzés szabályait.

Katona Béla, korábbi polgári titkosszolgálatokat felügyelő tárca nélküli miniszter az ágazati törvény vitája során kitért a nemzetbiztonsági ellenőrzés hiányából fakadó veszélyekre, és részletesen indokolta az egyes bizalmas munkaköröket betöltő személyek ellenőrzésének szükségességét: „...El kell, mondjam, hogy ma csak a véletlen ment meg bennünket attól, hogy igen komoly államtitkokkal járó, államtitkok birtokába jutó pozícióba ne kerüljenek kinevezésre valamelyik ellenünk dolgozó titkosszolgálat ügynökei vagy esetleg

1 Révész (2006) 12.

2 26/1990. (II. 14.) MT rendelet a nemzetbiztonsági feladatok ellátásának átmeneti szabályozásáról

3 1990. évi X. törvény 3. §

4 1949. évi XX. törvény – A Magyar Köztársaság Alkotmánya, VIII. fejezet – A Magyar Honvédség és a rendvédelmi szervek, 40/A–40/C. §

a szervezett bűnözés delegáltjai...”⁵ Felszólalásában hangsúlyozta, hogy a tervezet által bevezetni kívánt ellenőrzési mechanizmus nem jelent veszélyt a jogállami értékekre és az egyéni szabadságjogokra, mert arra csak az érintettek előzetes beleegyezése alapján kerülhet sor, és az ellenőrzés során feltárt nemzetbiztonsági kockázat miatti elutasításról vagy felmentésről nem az ellenőrzést lefolytató nemzetbiztonsági szolgálat vezetője, hanem az ellenőrzés kezdeményezésére jogosult személy dönt.

A korábbi szabályozás

Az Országgyűlés 1995. december 19-én fogadta el az 1995. évi CXXV. törvényt a nemzetbiztonsági szolgálatokról (a továbbiakban: Nbtv.). A nemzetbiztonsági védelem és ellenőrzés (a továbbiakban: ellenőrzés) szabályait a 67–72. § tartalmazta. A jogalkotó az ellenőrzésre vonatkozó részletes szabályokat az ágazati törvényben, és nem egy ahhoz kapcsolódó rendeletben határozta meg. Ennek indoka, hogy a törvényhozó hatalom által megalkotott, és csak kétharmados felhatalmazással módosítható normában kívánta deklarálni az alapjog-korlátozást megvalósító szabályokat. Az Nbtv. 68. §-a határozta meg az ellenőrzés célját és annak feltételeit. Utóbbi rendelkezést az 1998. évi LXXXV. törvény 13. §-a módosította.⁶ Ezzel megszülettek a fontos és bizalmas munkakört betöltő személyek ellenőrzésére vonatkozó szabályok. A törvény az ún. „kockázati tényezők” fogalmát nem határozta meg. Ezek két nagy csoportra oszthatók az alapján, hogy az ellenőrzés alá vont személy tudata kiterjed-e a vele szemben tanúsított jogellenes befolyás megszerzésére irányuló magatartásra. Így a kockázati tényezők első csoportjába tartoznak a zsarolásra vagy megvesztegetésre okot adó tények, míg a második csoportba olyan személyiségi jellemzők tartoznak, melyek felhasználásával az érintettek könnyen áldozattá válhatnak. Idesorolható az ún. „fecsegő természet”.⁷ A fontos és bizalmas munkakört betöltő személyek körét a törvény 2. számú melléklete határozta meg.⁸ Az ellenőrzést a munkakör betöltésére való jelölést követően a kinevezés előtt, valamint az utolsó ellenőrzéstől számított öt év eltelte előtt a törvényben meghatározott ún. „kezdeményezésre jogosult személy” diszkrecionális jogkörében kezdeményezhette.⁹

A „kezdeményezésre jogosultak” körét a törvény 69. §-a sorolta fel. Az Nbtv. az ellenőrzés lefolytatását az érintett előzetes tájékoztatásától és írásbeli hozzájárulásától tette függővé. A hozzájárulás megtagadása esetén az ellenőrzés nem volt lefolytatható, azonban az érintett nem volt kinevezhető a kérdéses munkakörbe.¹⁰ Az ellenőrzés

5 Katona Béla országgyűlési képviselő, korábbi titkosszolgálatokat felügyelő tárca nélküli miniszter (1994. jún. 5. – 1995. ápr. 1.) hozzászólása az Nbtv. tervezetének parlamenti vitájához. Forrás: www.varhalmi.hu/cucc/361114_122.pdf (2013. 11. 30.)

6 1995. évi CXXV. törvény 68. § (1): „A nemzetbiztonsági szolgálatok által végzett nemzetbiztonsági ellenőrzés (a továbbiakban: ellenőrzés) célja annak vizsgálata, hogy fontos és bizalmas munkakörre jelölt, illetve az ilyen munkakört betöltő személyek megfelelnek-e az állami élet és a nemzetgazdaság jogszerű működéséhez szükséges, valamint – amennyiben szükséges – a nemzetközi kötelezettségvállalásokból fakadó biztonsági feltételeknek.”

7 Dezső-Hajas (2000) 329.

8 Nbtv. 68. § (3)

9 Nbtv. 68. § (3) és 70. § (1)–(2)

10 Nbtv. 70. § (4)–(5)

megkezdése előtt az érintett a törvény 3. számú mellékletében szereplő kérdőívet volt köteles kitölteni. Az Nbtv. megfogalmazásakor a jogalkotó az említett kérdőív három típusát alkotta meg. Az ellenőrzés alá vont személy által betölteni kívánt fontos és bizalmas munkakör jelleg határozta meg, hogy mely típusú kérdőívet kell kitöltenie. Az ellenőrzés időtartamát az eljárás alapjául szolgáló kérdőív közvetetten a betölteni kívánt fontos és bizalmas munkakör jelleghez igazította.¹¹

Az ellenőrzés eredményeként a hatáskörrel rendelkező nemzetbiztonsági szolgálat¹² „szakvéleményt” készített, amelyet miniszteri ellenjegyzést követően a kezdeményezőnek továbbított. A kezdeményező a szakvéleményben foglaltak figyelembevételével, de önállóan döntött az érintett alkalmasságáról. Nem illette meg a kezdeményezőt a döntés meghozatala során a teljes körű diszkréció, ha az ellenőrzés célja a „nemzetközi kötelezettségvállalás alapján biztonsági ellenőrzéssel védendő adatok megismeréséhez szükséges biztonsági tanúsítványra” való jogosultság megállapítása volt.¹³

Az ellenőrzés alá vont személy a szakvéleményben szereplő és általa valótlannak ítélt tényekkel szemben panasszal élhetett a nemzetbiztonsági szolgálat főigazgatója útján a szolgálatot irányító miniszternél. A miniszter a törvény kógens rendelkezése alapján köteles volt a panaszt harminc napon belül kivizsgálni, és a panaszost az általa hozott döntésről, valamint a megtett intézkedésről tájékoztatni. Az Nbtv. lehetőséget biztosított a miniszter számára az eljárási határidő további harminc nappal történő meghosszabbítására.¹⁴ A panaszos a miniszteri intézkedéssel szemben nem vehetett további közigazgatási vagy bírói jogorvoslatot igénybe. Egyedül az Országgyűlésnek a nemzetbiztonsági szolgálatok felügyeletét ellátó Nemzetbiztonsági Bizottsága (a továbbiakban: bizottság) előtt kezdeményezhetett vizsgálatot a miniszteri döntés vonatkozásában. A bizottság a vizsgálatot csak akkor folytatta le, ha azt a panasz súlyára való tekintettel, tagjai egyharmadának szavazata alapján indokoltnak tekintette. Amennyiben a vizsgálat során az ellenőrzést lefolytató nemzetbiztonsági szolgálat jogszabályellenes vagy nem rendeltetésszerű működésének tényét állapította meg, az irányító minisztert vizsgálat lefolytatására és tájékoztatásra kötelezte. Ezt követően a vizsgálat eredményéről a bizottság tájékoztatta a panaszost.¹⁵

A nemzetbiztonsági ellenőrzés hatályos szabályai

Az Országgyűlés a T/10102. számú előterjesztés alapján 2013. június 4-én fogadta el a 2013. évi LXXII. törvényt (a továbbiakban: Nbtv. mód.), amely több ponton kívánta

11 Nbtv. 71. § (5): „A” típusú kérdőív esetében az elrendeléstől számított harminc nap, „B” típusú esetében negyvenöt nap, „C” típusú esetében hatvan nap állt az ellenőrzést lefolytató nemzetbiztonsági szolgálat rendelkezésére. A törvény lehetővé tette indokolt esetben az érintett és a kezdeményező egyidejű tájékoztatása mellett a határidő egyszeri, harminc nappal történő meghosszabbítását.

12 Lásd: a 2012. jan. 1-ig hatályos Nbtv. 4. § g), 5. § f), 6. § h), 7. § h), valamint 8. § f) pontja

13 Az Nbtv. 72. § (1) bekezdése alapján a szakvéleményt a nemzetbiztonsági szolgálat a Nemzeti Biztonsági Felügyelethez (a továbbiakban: NBF) köteles továbbítani, amely Magyarország EU- és NATO-kötelezettségvállalása alapján kockázati tényező fennállása esetén, mérlegelési jogkör hiányában a külföldi minősített adat kezeléséhez szükséges személyi biztonsági tanúsítványt nem adhatja ki. Dezső–Hajas (2000) 331–332.

14 Nbtv. 11. § (5)

15 Nbtv. 14. § (4) c)–d)

módosítani a fent bemutatott ellenőrzés szabályait.¹⁶ Összességében megállapítható, hogy az ellenőrzésre vonatkozó főbb törvényi szabályok nem, vagy csak részben változtak, így a továbbiakban az eltérések bemutatására kerül sor. Az Nbtv. mód. által bevezetett legfontosabb változás, hogy megszűnt az Nbtv. által korábban deklarált háromszintű ellenőrzési rendszer. Az új rendelkezés alapján az érintettek az ellenőrzés előtt azonos kérdőívet kötelesek kitölteni, tekintet nélkül a betölteni kívánt munkakörre.¹⁷ Az ellenőrzés lefolytatására főszabály szerint az Alkotmányvédelmi Hivatal jogosult.¹⁸ Az Információs Hivatal, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat és a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat csak a törvény által meghatározott esetekben folytathat le nemzetbiztonsági ellenőrzést.¹⁹ Kérdéses, hogy az Alkotmányvédelmi Hivatal (a továbbiakban: AH) dekoncentrált területi szerveire támaszkodva képes lesz-e az ellenőrzések törvényi határidőn belüli lefolytatására, mert a hatáskörébe tartozó nemzetbiztonsági ellenőrzések száma korábban is elérte a háromezret évente. A nemzetbiztonsági ellenőrzés mellett az AH végzi a hatályos Nbtv. szerint a hatáskörébe tartozó ügyekben a személyi biztonsági és telephely-biztonsági tanúsítványok kiadásával kapcsolatos, valamint az állampolgársági, menekültügyi és letelepedési eljárások során folytatott ellenőrzéseket is.

Az ellenőrzés hatálya alá tartozó személyek körét továbbra is a törvény 2. számú melléklete határozza meg. Az érintettek köre kibővült azon országgyűlési vizsgálóbizottság vagy eseti bizottság tagjaival, ennek eljárásában közreműködő szakértővel, valamint a minősített adatot felhasználó szervvel közreműködő vagy gazdálkodó szervezetnél minősített adatot kezelő személyekkel, akik feladataik ellátása során bizalmas vagy annál magasabb szintű minősített adatot kezelnek.²⁰ Nem kell kezdeményezni a nemzetbiztonsági ellenőrzést a törvény 69. § (5) bekezdésében meghatározott személyi kör vonatkozásában, valamint azon esetekben, amikor az érintett egyéb törvény alapján jogosult minősített adat kezelésére. Amennyiben a nemzetbiztonsági ellenőrzés kockázati tényezőt tár fel, és az ellenőrzést lefolytató szolgálat nem adja meg a hozzájárulását vagy a korábban megadott hozzájárulását visszavonja, az érintett csak az Nbtv. 70. § (1) bekezdésében meghatározott személyek, illetve szervek hozzájárulásának megadása után nevezhető ki. A hozzájárulást a kezdeményező indítványozza, aki továbbra is önállóan jogosult dönteni a szolgálat által számára beterjesztett szakvélemény alapján.²¹

A szakvéleményben foglaltakkal szembeni jogorvoslat főbb szabályai nem változtak. Az új szabályozás önálló alcímként tárgyalja az eljárásra nyitva álló határidőket, a főigazgató és a miniszter döntési jogkörének kereteit.²² Negatívumként értékelhető,

16 2013. évi LXXII. törvény egyes törvényeknek a nemzetbiztonsági ellenőrzés új szabályainak megállapítása érdekében szükséges módosításáról

17 Nbtv. 71. § (1)

18 Nbtv. 5. § f): „*ellátja a hatáskörébe tartozó személyek nemzetbiztonsági védelmének feladatait, illetve elvégzi – a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, valamint az Információs Hivatal hatáskörébe tartozó személyek kivételével – a nemzetbiztonsági ellenőrzés alá eső személyek nemzetbiztonsági ellenőrzésének feladatait*”.

19 Lásd: a 2013. jún. 4-től hatályos Nbtv. 4. § i), 7. § r), valamint 8. § f) pontja

20 Nbtv. 68. § (3)–(4)

21 Nbtv. 71. § (4)

22 Nbtv. 72/C–72/D. §

hogy a jogalkotó továbbra sem biztosítja a miniszteri döntéssel szemben a bírói jogorvoslatot. Így az érintettek a jövőben is csak az Nbtv. 11. § (5) bekezdésén alapuló bizottsági vizsgálat lefolytatását kezdeményezhetik, annak ellenére, hogy a „common law” országai mellett a kontinentális jog államaiban is egyre szélesebb körben terjed az *a priori* és az *ex post facto* jellegű bírói kontroll.²³

Az Alkotmánybíróság 19/2013. számú határozata és az utólagos bírói kontroll hiányából fakadó problémák

Az Nbtv. mód. egyes rendelkezéseinek²⁴ hatálybalépését az Alkotmánybíróság (a továbbiakban: AB) 2013. július 15-én hozott határozatával felfüggesztette, mert a jogszabály hatálybalépéséig²⁵ hátralévő idő alatt a bíróság a vizsgált rendelkezések alaptörvénybe ütközését előreláthatólag nem lett volna képes megítélni. Az utólagos normakontroll-eljárást az alapvető jogok biztosa kezdeményezte 2013. június 24-i beadványával.²⁶ Az AB a 19/2013. számú határozat indokolásában kifejtette, hogy az Nbtv. mód. 9. § (4) bekezdése a „folyamatos ellenőrzés” lehetőségének biztosításával parttalanná tenné az érintettnek a magán- és családi élet védelméhez fűződő alapvető joga korlátozását, ami sérti az Alaptörvény VI. cikkét. A beadványban a biztos hivatkozott a C. cikk (hatalommegosztás elve) megsértésére is. Az AB vizsgálni kezdte az ellenőrzés alá vonható személyek köre kapcsán megfogalmazott módosítást. Eszerint a személyi kört nem az Nbtv. melléklete, hanem „kormányzati irányítás alatt álló foglalkoztató szerv esetében a kormány rendeletében”, míg „nem kormányzati irányítás alatt álló foglalkoztató szerv esetében” az érintett szerv vezetője az ellenőrzést lefolytató nemzetbiztonsági szolgálatot irányító miniszter jóváhagyását követően közjogi szervezetszabályozó eszközben határozná meg. A 19/2013. számú határozat szerint a rendelkezés sérti a hatalommegosztás elvét, mert a kormány – mint a végrehajtó hatalom általános szerve²⁷ – közvetlenül határozhatná meg, mely tőle független szervek személyi állománya körében és mely munkakörök vonatkozásában kell lefolytatni az ellenőrzést.

Az AB felhívta továbbá a figyelmet arra, hogy az Nbtv. mód. által bevezetett jogorvoslat sem teszi lehetővé az ellenőrzés alá vont személy számára, hogy valódi külső jogorvoslatot vehessen igénybe. A testület szerint az Nbtv. mód. megismétli a korábbi törvényi szabályozást, így csak egyfokú jogorvoslatot tesz lehetővé, amely nem biztosít a döntés önkényességével szemben érdemi garanciát. Az új szabályozás megalkotása során a jogalkotónak figyelembe kellett volna vennie az Európa Tanács (a továbbiakban: ET) tagállamaiban működő belső biztonsági szolgálatok működésére vonatkozó 1402/1999. számú ajánlást. Ennek jelentősége, hogy összefoglalja az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) által az Emberi Jogok Európai Egyezményének megsértése miatt a titkosszolgálati tevékenységgel összefüggésben hozott ítéle-

²³ Márton-Tózsér (2013) 50–51.

²⁴ Nbtv. mód. 9. § é), 13. §

²⁵ A 2013. évi LXXII. törvényben a hatálybalépés tervezett időpontja: 2013. aug. 1.

²⁶ Ügyszám: II/00981/2013.

²⁷ Alaptörvény 15. cikk (1)

tek lényeges elemeit. Ezzel iránymutatásul szolgál az egyezményben részes államok számára a nemzetközi kötelezettségvállalással összeférő belső jogi szabályozás kialakításához. Fontos hangsúlyozni, hogy az ajánlás nem kötelező nemzetközi jogi aktus, azonban attól való eltérés esetén a részes állam állampolgárainak lehetősége van a belső jogi jogorvoslat kimerítését követően fellépni az EJEB előtt. Az ajánlás három kritériumot határoz meg a jogállami keretek között végzett nemzetbiztonsági tevékenység ismérveként. Ezek között szerepel a tevékenység joghoz kötöttsége. Az ET és az EJEB megköveteli, hogy a nemzetbiztonsági (titkosszolgálati) tevékenységet az érintett állam az állampolgárok által megismerhető jogi normában szabályozza. Ennek a kritériumnak az Nbtv. mód. által bevezetett módosítás megfelel, mert a speciális eljárás részletes szabályai továbbra is törvény által deklaráltak. További követelmény, hogy a szolgálatok működésével kapcsolatos politikai felelősséget az irányítással kapcsolatos hatáskörök címzettjének, vagyis a miniszternek kell viselnie. Utóbbi követelménynek a törvény rendelkezései szintén megfelelnek.²⁸ Végezetül az ajánlás a titkosszolgálati tevékenységet folytató szervek vonatkozásában megköveteli az utólagos bírói kontroll meglétét a vizsgált szerv egyedi közhatalmi aktusainak vonatkozásában.²⁹

Az ajánlás különbséget tesz előzetes engedélyezéssel kapcsolatos (*a priori*) és eseménykövető (*ex post facto*) jellegű bírói hatáskörök között. Az Nbtv. mód. által bevezetett szabályozás nem érinti az Nbtv. korábban hatályos előzetes bírói engedélyezésre vonatkozó rendelkezéseit,³⁰ azonban a korábbi szabályozáshoz hasonlóan nem biztosítja a nemzetbiztonsági szolgálat által készített szakvéleményen alapuló döntés elleni bírói jogorvoslat igénybevételét. A miniszter által folytatott vizsgálat nem felel meg az ET joggyakorlata alapján megkövetelt külső kontroll követelményének. Ennek oka, hogy a miniszter az Nbtv. alapján jogosult az ellenőrzést lefolytató nemzetbiztonsági szolgálat irányítására, s ennek köszönhetően olyan hatáskörökkel rendelkezik, melyek segítségével képes az irányítása alatt álló struktúra lényeges viszonyainak befolyásolására.³¹ Mindezek mellett a miniszterek – mint a kormány tagjai – jogosultak az Nbtv. alapján a nemzetbiztonsági szolgálatoktól információt igényelni,³² így a nemzetbiztonsági tevékenység eredményeként keletkező információk legfontosabb felhasználója a kormány. Ezen tényezők alapján nem lehet a miniszteri vizsgálatot a külső kontroll kategóriájába tartozónak tekinteni, annak ellenére, hogy a miniszter kívül helyezkedik el az általa irányított szervrendszeren.³³

28 Nbtv. 10–12. §

29 Vö.: Patyi–Varga (2008) 212–215.

30 Vö.: Nbtv. 56–62. §

31 Nbtv. 11–11/A. §

32 Nbtv. 11. § (2) a)–b)

33 Vö.: Adatvédelmi Biztos 1813/T/2008. 4. számú ajánlása

IRODALOMJEGYZÉK

- Dezső Lajos – Hajas Gábor (2000): *A nemzetbiztonsági tevékenységre vonatkozó jogszabályok*. Budapest, HVG-ORAC.
- Katona Béla múltbeli országgyűlési képviselő hozzászólása a nemzetbiztonsági törvény tárgyalásához. Forrás: www.varhalmi.hu/cucc/361114_122.pdf (2013. 11. 30.)
- Márton András – Tózsér Tamás János (2013): A titkosszolgálati tevékenység parlamenti bizottsági ellenőrzésének lehetőségei a hazai és a nemzetközi gyakorlat tükrében. In Ádány–Pogácsás–Szilágyi (szerk.): *Varietas Delectat, A PPKE JÁK hallgatóinak válogatott tanulmányai*. Budapest, Pázmány Press.
- Patyi András – Varga Zs. András (2008): *Általános közigazgatási jog*. Budapest, Mandamus Publishing.
- Révész Béla (2006): A „Duna-gate” ügy jelentősége a rendszerváltás történelmében (Politológiai értelmezési lehetőségek). In: *Acta Juridica et Politica*, Tomus LXVIII. Fasc. 19.
1949. évi XX. törvény – a Magyar Köztársaság Alkotmánya
1990. évi X. törvény a különleges titkosszolgálati eszközök és módszerek engedélyezésének átmeneti szabályairól
- 26/1990. (II. 14.) MT rendelet a nemzetbiztonsági feladatok ellátásának átmeneti szabályozásáról
1995. évi CXXV. törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról
1998. évi LXXXV. törvény a Nemzeti Biztonsági Felügyeletről
2013. évi LXXII. törvény egyes törvényeknek a nemzetbiztonsági ellenőrzés új szabályainak megállapítása érdekében szükséges módosításáról
- 19/2013. (VII. 19.) AB határozat az egyes törvényeknek a nemzetbiztonsági ellenőrzés új szabályainak megállapítása érdekében szükséges módosításáról szóló 2013. évi LXXII. törvény 9. és 13. §-a hatálybalépésének felfüggesztéséről
- Az Adatvédelmi Biztos 1813/T/2008. 4. számú ajánlása
- Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt egyezmény (az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyvvel egységes szerkezetben kihirdette az 1993. évi XXXI. törvény)
- Az Európa Tanács 1402/1999. (04. 26.) számú ajánlása: Az ET tagállamaiban működő belső biztonsági szolgálatok felügyeletéről
- Magyarország Alaptörvénye

SUMMARY

Comments about the New Rules of the National Security Review

MÁRTON András

In June 2013 the Hungarian Parliament adopted the act amending the rules of the national security review. The Constitutional Court suspended the amendment on the ombudsman's proposal and started to test the unconstitutionality of some provisions. According to the proposal, the new provisions infringe the principle of the separation of powers, the rule of law and the right to respect for the private and family life.

Aktualitások a rendészeti vezetőképzésben és -kiválasztásban

PANKÁR Tibor

A 20. század végétől a felgyorsult társadalmi, gazdasági és technológiai változások hatásaként a mai kor vezetőjének egyre kevesebb erőforrással kell egyre több feladatot megoldania, felelősségteljes döntéseket hoznia. Ez a tendencia jellemző a rendvédelem területére is, s ezáltal egyre hangsúlyosabbá válik a rendészeti vezetők felkészítésének folyamata, annak minősége. Jelen tanulmányban bemutatom a rendészeti vezetőképzés jelenlegi helyzetét Magyarországon, kitérve a jogi szabályzókra és a vezetőképzési rendszer működésére is.

A 20. század végétől fokozatosan egyre határozottabban érzékelhető társadalmi-, gazdasági- és technológiai változások hatásaként az utóbbi években jelentősen megváltoztak a vezetőkkel szemben támasztott követelmények. Egyre kevesebb erőforrással kell egyre több feladatot megoldaniuk, felelősségteljes döntéseket hozniuk. Emiatt a korábban bevált vezetői módszerek már nem elegendőek, új – a vezető személyes hatékonyságán alapuló – módszerekre és szemléletre van szükség. A vezetéselméleti kutatók és a gyakorlati szakemberek is folyamatosan keresik a választ, hogy milyen egyetemes tulajdonságok és viselkedésformák tesznek eredményessé egy vezetőt. Számtalan felmérés és kutatás jelenik meg a témában napjainkban is, nem beszélve a szakértők véleménynyilvánításairól. A hazai szakma álláspontja alapján a rátermett vezető mint kompetens vezető jelenik meg a rendvédelmi szervek működésében is, ennek értelmében releváns a kérdés, hogy a rendvédelmi vezetők felkészítése milyen módon és milyen minőségben történik napjainkban.¹

A rendészeti vezetőképzés múltja és jelene

A Belügyminisztérium Oktatási, Képzési és Tudományszervezési Főigazgatóság (a továbbiakban: BM OKTF) a rendészeti szervezet keretén belül fiatal intézménynek számít. A jelenlegi működéshez hasonló szervezeti és intézményes jelleggel működő rendészeti vezetőképzési tevékenységről tulajdonképpen 2000. február elejétől beszélhetünk, amikor – a BM OKTF jogelőd intézményének tekinthetően – a Rendőrtiszti Főiskola (a továbbiakban: RTF) szervezeteként megkezdte működését a Rendészeti Vezetőképző, Továbbképző és Kutatóintézet. Ez az intézet az elődjének tekinthető RTF Rendészeti Kutatóintézet (1991), ORFK Vezetőképző és Továbbképző Intézet (1996)

¹ Szabó (2006) 131.

és a Határőrség Vezetőképző és Továbbképző Intézetének (1997) tevékenységét igyekezett összefoglalni. A 2000-ben megalakult intézetben dr. Dános Valér nyugállományú rendőr dandártábornok irányítása mellett kiemelkedő szerepet kapott a vezetőképzés, szervezeti formában, jogszabályi háttérrel, új szemléletű vezetőképzési gyakorlattal. A továbbképzési és tudományos kutatótevékenységi feladatokat külön szervezeti egységek látták el. 2002 tavaszától az intézet tevékenységéhez méltó helyet kapott Adyligeten, ahol jelenleg is magas színvonalon látja el feladatait.

2005 áprilisától az RTF alárendeltségéből kiválva és az akkori Belügyminisztérium Oktatási Főigazgatóságának szervezetébe tagozódva Rendészeti és Bünmegelőzési Intézet néven folytatta tevékenységét. A továbbképzési és a tudományos kutatói feladatok ugyanakkor az RTF hatáskörében maradtak.

A politikai és jogi környezet 2006-os változásának hatására az intézet átkerült az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Oktatási Főigazgatóságához. Feladatait három képzési területen – rendészeti szakvizsga, bünmegelőzés és vezető-továbbképzés – látta el. A szervezési és vezetőképzési feladatok ellátására egy szervezeti egység alakult Vezetőképzési és Szervezési Osztály néven. Az osztályon belül a Szervezési Csoport a továbbképzések szervezési, lebonyolítási és egyéb adminisztrációs feladatait, valamint a résztvevőkkel, oktatókkal és trénerekkel való kapcsolattartási tevékenységet látta el. A Vezetőképzési Csoport a számára jogszabályban – a 14/2006. (BK. 7.) BM utasításban – meghatározott vezetőképzési és továbbképzési feladatokat hajtotta végre. 2010. január elsejétől kezdődően az intézethez tartozó rendészeti szakvizsgarendszer felügyeletét az illetékes miniszter az RTF tevékenységi körébe telepítette át.

Egy évre rá, 2011. január elején újabb változás következett, így az intézet a Belügyminisztérium önállóan működő költségvetési szerveként, Rendészeti Vezetőképző és Kutatóintézet néven, elsősorban a rendőrség vezetőképzésében közreműködve folytatta tevékenységét. A folyamatos szervezeti fejlődés eredményeképpen, 2012. január elsejétől megváltozott névvel – Belügyminisztérium Oktatási, Képzési és Tudomány-szervezési Főigazgatóság (BM OKTF) – és megnövekedett feladatokkal, továbbra is magas színvonalon végezte tevékenységét. A rendőrség vezetőképzésében folytatott tevékenység mellett immár a BM felügyelete alatt álló összes rendvédelmi szerv tekintetében látta el képzési feladatát. Emellett a rendészeti szakközépiskolák, valamint az egyéb, a belügyi szervek által fenntartott oktatási intézmények oktatásigazgatási felügyelete is a főigazgatóság feladatává vált.

A jogi háttér rövid bemutatása

2002 óta a mindenkor illetékes minisztériumok szabályozták a főigazgatóság szervezeti, működési, hatásköri és feladatbeli rendszerét. Számos BM-utasítást követően az első jelentős jogszabályi alapot a 21/2011. (VII. 13.) BM-rendelet adta. A rendelet a rendészeti szakvizsga és rendészeti vezetőképzés szabályait rögzítette. A rendelet 26. §-a értelmében a rendészeti vezetőképzés szervezését és lebonyolítását a BM OKTF

végezte.² A rendelet tételesen meghatározta azokat a vezetőképzési formákat, amelyek szervezése a BM OKTF feladata volt: rendészeti vezetővé képző, rendészeti mestervezetővé képző tanfolyam, rendészeti vezetői rekreáció, rendészeti vezetői továbbképzés és a Rendészeti Szakvizsgabizottság működtetése. A rendészeti vezetővé képző tanfolyam és a rendészeti mestervezetővé képző tanfolyam tanulmányi rendjét a BM OKTF igazgatója által jóváhagyott képzési program tartalmazza.

Ezt követte a 2/2013. (I. 30.) BM rendelet (a továbbiakban: rendelet) a belügyminiszter irányítása alá tartozó szervek hivatásos állományú tagjainak továbbképzési és vezetőképzési rendszeréről, valamint a rendészeti utánpótlási és vezetői adatbank létrehozásáról. A rendelet értelmében a belügyi szervek hivatásos állományának továbbképzését a BM OKTF által szervezett és lebonyolított központi rendészeti és vezetői továbbképzési programokkal, a belügyi szerv által szervezett továbbképzésekkel, valamint az intézményi akkreditációval rendelkező képzőintézmények képzési programjainak igénybevételel kell megvalósítani. A rendelet hangsúlyozza, hogy a rendészeti vezetői továbbképzés szervezésére csak a BM OKTF jogosult. A belügyi szerv vezetőjének és helyettesének továbbképzését a BM OKTF a Nemzeti Közszerológati Egyetem bevonásával hajtja végre.³

A továbbképzési rendszer működéséhez kapcsolódóan lényeges kiemelni, hogy a későbbiek során részletesen bemutatásra kerülő rendészeti vezetővé és mestervezetővé képző tanfolyamok nem képezik a továbbképzési rendszer részét, attól függetlenek, ennek értelmében nem jár értük továbbképzési pont. Az állományi továbbképzési kötelezettség teljesítése a meglévő beosztás megtartásának feltételeihez kapcsolódik, a rendészeti vezetővé és mestervezetővé képző tanfolyamok ettől eltérően a beosztás betöltéséhez szükséges képzések.

A rendelet – tanulmányunk szempontjából – érdemi része a III. fejezet, a rendészeti vezetőképzési és tehetséggondozási rendszer szabályozásáról. A rendszer működésének bemutatására az alábbiakban kerül sor, különös tekintettel a vezetőkiválasztási eljárásra, melynek szabályozását a 45/2013. (VIII. 15.) BM rendelet⁴ helyenként módosította, megteremtve ezáltal a tényleges önkéntesség elvének érvényesítését a rendészeti tehetséggondozásban.

A rendészeti vezetőképzési és tehetséggondozási rendszer működése

Amint azt a jogi háttér bemutatásánál említettük, a rendészeti vezetőképzési és tehetséggondozási rendszerbe (a továbbiakban: RVT-rendszer) csakis a BM OKTF által végzett vezetőkiválasztási eljárás útján kerülhet be a hivatásos állomány tagja. Az RVT-rendszerbe való bekerülésre kétféle módon van lehetősége a rendészeti szerv hi-

2 21/2011. (VII. 13.) BM rendelet a rendészeti szakvizsgáról és a rendészeti vezetőképzésről: 26. § (1) bekezdés

3 2/2013. (I. 30.) BM rendelet a belügyminiszter irányítása alá tartozó szervek hivatásos állományú tagjainak továbbképzési és vezetőképzési rendszeréről, valamint a rendészeti utánpótlási és vezetői adatbankról: 3. § (1) és (3) bekezdés

4 45/2013. (VIII. 15.) BM rendelet a könnyített szolgálatban foglalkoztatottak által betölthető beosztásokról és a betöltésükhöz szükséges követelményekről, továbbá egyes BM rendeletek módosításáról

vatásos állományú tagjának. Egyrészt az állományilletékes parancsnok – a jelölt személy beleegyezésével párosul – kezdeményezése alapján, másrészt pedig a hivatásos állomány tagjának önkéntes jelentkezésével. A rendelet 2013. március elsején hatályos állapota még állományilletékes parancsnoki engedélyhez kötötte az egyéni önkéntes jelentkezést, ez a kitétel azonban – lehetővé téve a valódi önkéntesség megvalósulását a jelentkezéssel kapcsolatban – a 45/2013. (VIII. 15.) BM rendelet által módosításra került 2013. augusztus 15-től. A jelentkezés előfeltétele a hivatásos állományú tagságon kívül a minimum négy év szolgálati viszony, valamint az, hogy a legutolsó éves teljesítményértékelés „kivételes” vagy „jó” teljesítményfokozatú legyen.⁵

A BM OKTF a Belügyminisztérium alá tartozó szervek számára a képzési időszak kezdete előtt általános tájékoztató levelet küld a képzések várható időpontjával, a résztvevői keretlétszámokkal kapcsolatban. A tájékoztató alapján a szervek illetékes osztályai összeállítják a következő időszakban a képzésbe (önként) jelentkezők, illetve (állományilletékes parancsnoki kezdeményezésre) beiskoláztak névsorát, valamint az esetleges mentesítési kérelmeket és kapcsolódó dokumentumokat, és visszaküldik a BM OKTF részére.

A rendszerbe történő jelentkezést és időpont-egyeztetést követően a BM OKTF által meghatározott szakmai protokoll alapján működő vezetőikiválasztási eljárás on vesz részt a jelentkező. A kiválasztási eljárás két szakaszból áll, és a vezetői tevékenység eredményességére befolyással bíró kompetenciaelemek aktuális szintjének megismerésére szolgál. Az első szakasz közvetlen célja az, hogy az eljárás sikeres teljesítése révén a résztvevők bekerüljenek a belügyi szerv által vezetett rendészeti utánpótlási és vezetői adatbank (a továbbiakban: adatbank) meghatározott részébe, amely alapján lehetőségük lesz részt venni a rendészeti vezetővé képző tanfolyamon, illetve – felgyorsított előmeneteli lehetőségként – a rendészeti vezetői tehetséggondozási programban.

A kiválasztási eljárás első szakaszában a vezetői munkában nélkülözhetetlen személyiségjegyekről, a gondolkodás rugalmasságáról, a komplex információkezelésről és a szervező-, illetve tervezőképeségről képet adó kérdőívek, tesztek felvétele történik. A rendelet szellemisége értelmében a résztvevők közül azok kerülnek be az adatbank utánpótlási nyilvántartásába, akik a felmérésen legalább ötvenöt százalékos szintet teljesítettek. Az egyéni teljesítési szint kiszámítási módját az eljárás szakmai protokollja szabályozza részletesen. Az ötvenöt százalékos szint elérése nélkül záródó kiválasztási eljárás egy év eltelte után ismételhető meg első alkalommal, ismételt eredménytelenség esetén pedig háromévenként.

Az adatbankba történő bekerülés után a kiválasztási eljárás első szakasza lezárul. Az adatbankba történő bekerülés jelentősége abban áll, hogy ezáltal válik lehetővé a hivatásos állományú tag számára a kompetenciaalapú rendészeti vezetővé képző tanfolyamon vagy a felmérésen kiemelkedő eredmény elérése és – a lentebb részletesebben kifejtett – további feltételek teljesülése esetén a rendészeti tehetséggondozási programon való részvétel. A rendelet szellemiségéhez igazodva a BM OKTF törekvése, hogy a közeljövőben az adatbankba történő bekerüléskor a belügyi szerv illetékes képviselő-

5 A teljesítményértékelés a közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCV. törvény rendelkezései alapján történik.

je, a kiválasztási eljárásban közreműködő szakértő és az érintett részvételével – alapul véve a belügyi szerv érdekét és igényeit, a kiválasztási eljárás eredményeit, valamint az érintett karrierelképzeléseit – definiálásra kerüljön a kiválasztásban részt vevő egyéni karrierterve.

A rendészeti vezetővé képző tanfolyam

A rendészeti vezetővé képző tanfolyam moduláris alapokon nyugvó, középvezetői készségek és kompetenciák fejlesztésére fókuszáló, a belügyi szervnél rendszeresített vezetői beosztások betöltéséhez előírt, iskolarendszeren kívüli képzés. A rendelet 35. § (2) bekezdése alapján: *„Belügyi szervnél osztályvezetői vagy főosztályvezető-helyettesi illetményre jogosító beosztásba a hivatásos állomány azon tagja nevezhető ki, illetve ilyen beosztás ellátásával azon tagja bízható meg, aki – a beosztás betöltéséhez előírt képesítési követelményeken túl – a rendészeti vezetővé képző tanfolyamot eredményesen teljesítette.”* A tanfolyam elvégzése alól mentesül, aki az NKE RTK rendészeti mestervezető képzésében szerzett mesterfokozatú végzettséget, valamint akinek a BM OKTF vezetője az itthoni vagy külföldi vezetőképzésben szerzett végzettségét a vezetővé képző tanfolyammal azonos értékűnek ismeri el. A tanfolyamon való részvétel további feltétele – az adatbankban való szereplésen túl – a rendészeti szakvizsgával való rendelkezés vagy az alóli mentesülés.

Kivételesen fontos szolgálati érdek teljesülése esetén az adatbankban szereplő hivatásos állomány tagja a rendészeti vezetővé képző tanfolyam elvégzése nélkül is kinevezhető a fentebb leírt beosztásba, illetve megbízható annak ellátásával, azzal a kitételrel, hogy a tanfolyam részvételi feltételeinek teljesülését követően a rendészeti vezetővé képző tanfolyamot a kinevezéstől számított egy éven belül köteles elvégezni.

A képzési modulok eltérnek a hagyományos jellegű információátadáson alapuló fejlesztésektől, sokkal inkább a saját tapasztalatszerzésre és az abból való tanulásra épülnek. A cél a hatékony vezetéshez kapcsolódó személyes és szociális készségek formálása, fejlesztése. Ilyen terület többek között az önismeret, az együttműködés, a kommunikáció, az asszertivitás, a konfliktus- és stresszkezelés, a problémamegoldás és a motiválás. A résztvevők az elméleti információátadás mellett a korszerű menedzsertechnikák megismerése és szimulációs helyzetekben való kipróbálása révén tapasztalatokat szerezhetnek az egyes vezetői módszerek gyakorlati alkalmazása terén, amely mellett rendszeresen kapnak visszajelzéseket is a saját készségeik aktuális szintjére vonatkozóan. A gyakorlati tapasztalatok és a segítő visszajelzések lehetőséget nyújtanak az egyéni erősségek és fejlesztendő területek, a további lehetőségek felismerésére, egy tudatosabb vezetői hozzáállás és magatartás kialakítására. Az egyes modulokon keresztül a résztvevők felismerhetik a vezetői önismeret fontosságát, azt, hogy a vezetői szerep sikeres ellátásához a munkatársak, a munkahelyi környezet objektív megítélése szükséges, s ehhez saját maguk megismerésén keresztül vezet csak út. Növelhetik hatékonyságukat a motiválás, az időgazdálkodás, a delegálás területén, valamint az információáramlás különböző csatornáinak és eszközeinek használatában. Megfelelő

elméleti és egyúttal saját élményekkel gazdagított háttérrel kapnak a különféle konfliktusok felismeréséhez, eredményesen alkalmazható konfliktuskezelési megoldások kialakításához, a nyertes-nyertes helyzetek megtalálásához. A résztvevők képet kapnak a rendészeti csoportok hatékony irányításáról, gyakorlatot szerezhhetnek a tervezés, a szervezés, továbbá az egyéni és csoportos döntéshozatal területén is. A tanfolyam szóbeli és írásbeli részekből álló záróvizsgálattal fejeződik be, ahol a résztvevők számot adnak elméleti tudásuk bővüléséről és kompetenciafejlődésükről. A tanfolyam eredményes teljesítéséről a résztvevők rendészeti középvezetői beosztás betöltésére jogosító tanúsítványt kapnak, és középvezetői kinevezés vagy megbízás esetén felvételt nyernek a belügyi szerv által működtetett adatbank vezetői részébe. A záróvizsga keretében szervezett számonkérés két célt is szolgál: egyrészt a rendészeti vezetővé képző tanfolyam lezárását, másrészt pedig a szituatív feladatok megoldásából álló vizsgarész a vezető kiválasztási eljárás második részének, a mestervezetői kompetenciamegfelelést mérő eljárás első ütemének⁶ teljesítésére is szolgál.

A rendészeti vezetővé képző tanfolyam elvégzése után a hivatásos állomány tagja szolgálati helyén és beosztásában történő munkavégzése mellett a rendészeti továbbképzési programokban való részvételen keresztül képes szinten tartani, illetve bővíteni megszerzett tudását.

A rendészeti tehetséggondozási program

Az RVT-rendszerbe való jelentkezést követően a hivatásos állomány tagja, aki a kiválasztási eljárás első szakaszát kiemelkedő eredménnyel teljesíti, amennyiben nem tölt be vezetői beosztást, és rendelkezik legalább négy év szolgálati viszonnal, felsőfokú végzettséggel, meghatározott nyelvekből legalább középfokú C típusú nyelvvizsgálattal, és teljesítménye alapján rangsorolást nyer az adott belügyi szerv számára meghatározott létszámkeretbe, lehetőséget kap a rendészeti tehetséggondozási programban való részvételre.

A rendészeti tehetséggondozási program egy komplex, elméleti és gyakorlati megalapozottságú képzést nyújtó, kompetenciaalapú továbbképzési rendszer. Célja a vezetői utánpótlás tervszerű biztosítása, valamint a tehetségek felkarolása és előmenetelük elősegítése. A program során a vezetői irányultságokkal rendelkező résztvevő vezetőképzési programban (rendészeti vezetővé és mestervezetővé képző tanfolyam) képzzi magát, a hivatásos állomány nem vezetői irányultságú tagja szakértői karrierfejlesztő programban vesz részt. A tehetséggondozási program harmadik lábát jelentő logisztikai, informatikai, idegen nyelvi képzések célja a vezetőképzési vagy szakértői karrierfejlesztő programban való részvételhez szükséges végzettségek és képzettségek megszerzése.⁷ A tehetséggondozási program során a programban részt vevőknek megadott időközönként és helyszíneken, mentori tevékenységet végző rendészeti középvezetők,

6 A kiválasztási eljárás második szakasza (a mestervezetővé képző tanfolyamon való részvétel feltétele) két ütemből áll. Az első ütem a fent említett szituatív helyzetek megoldása, a második ütem egy strukturált interjú felvétele.

7 A rendelet 48. §-a.

valamint felsővezetők mellett területi szakmai gyakorlatokat kell teljesíteniük. A gyakorlaton való részvételüket a mentorok értékelik, továbbá a program során időközi, a teljes tehetséggondozási program végén pedig programzáró vizsgát kell eredményesen teljesíteniük. A programzáró vizsga írásbeli és szóbeli részből áll. Az írásbeli rész további két egységre oszlik: írásbeli vizsgadolgozatra és az elméleti tudásról képet adó tesztfeladatok megoldására. A szóbeli vizsga során a vizsgázónak a vizsgadolgozatát kell bemutatnia, prezentálnia és megvédenie a vizsgabizottság előtt, továbbá a bizottság által meghatározott szituatív jellegű feladat megoldásában kell részt vennie. A teljes tehetséggondozási program záróvizsgáját eredményesen teljesítő résztvevő, akinek a szakmai gyakorlati értékelése legalább „megfelelt” minősítésű, a tehetséggondozási program elvégzését igazoló és rendészeti felsővezetői beosztás betöltésére jogosító kompetenciák meglétéről szóló tanúsítványt kap. A záróvizsga után a tehetségek kísérése még nem ér, nem érhet véget. Egy szisztematikusan felépülő utánkövetési folyamat kialakítása és működtetése szükséges az érintett szervekkel közösen, a résztvevők által elsajátított ismeretek alkalmazásának értékelésére, valamint az időközben felmerülő problémák feldolgozására.

A rendészeti mestervezetővé képző tanfolyam

Amennyiben a középvezetői beosztást betöltő hivatásos állományú tag esetében időszerűvé válik a – belügyi szerveknél rendszeresített főosztályvezetői vagy annál magasabb vezetői besorolású, vagy ilyen illetményre jogosító beosztásba való – kinevezése vagy megbízása, úgy az állományilletékes parancsnoka kötelezi az érintettet a rendészeti mestervezetővé képző tanfolyamon való részvételre. A másik út a mestervezetővé képző tanfolyamon való részvételhez a tehetséggondozási programon keresztül vezet. Azok a személyek, akik kiválasztási eredményeik alapján a tehetséggondozási programban vesznek részt, és a fentebb kifejtett úgynevezett időközi vizsgát eredményesen teljesítik, szintén a mestervezető képzésbe kerülnek.⁸

A rendészeti mestervezetővé képző tanfolyam felsővezetői készségeket fejlesztő, iskolarendszeren kívüli, a belügyi szervnél rendszeresített főosztályvezetői, vagy annál magasabb vezetői besorolású beosztások betöltéséhez előírt tanfolyam. A rendelet 44. § (2) bekezdése alapján: *„Belügyi szervnél főosztályvezetői, vagy annál magasabb vezetői besorolású, vagy ilyen illetményre jogosító beosztásba a hivatásos állomány azon tagja nevezhető ki, vagy ilyen beosztás ellátásával azon tagja bízható meg, aki – a beosztás betöltéséhez előírt képesítési követelményeken túl – a rendészeti mestervezetővé képző tanfolyam követelményeit eredményesen teljesítette.”*

Kivételesen fontos szolgálati érdek fennállása esetén is kinevezhető az említett beosztásba a hivatásos állománynak az adatbank utánpótlási nyilvántartásában szereplő tagja, azzal a kitéttel, hogy a beosztásba helyezéstől számított egy éven belül köteles a rendészeti vezetővé képző tanfolyamot, a beosztásba helyezéstől számított két éven belül pedig a mestervezetővé képző tanfolyamot elvégezni.

⁸ A rendelet 48. § (3) bekezdése.

A mestervezetővé képző tanfolyamon azon hivatásos állományú tag vehet részt, aki a rendészeti vezetővé képző tanfolyam követelményeinek eleget tett, illetve annak teljesítése alól mentesült, valamint a mestervezetői kompetenciafelmérést – mint a kiválasztási eljárás második szakaszának első ütemét – eredményesen teljesítette. E szakasz második ütemeként vezetői attitűdöket, viszonyulásokat, működési formákat feltáró strukturált interjú felvételére kerül sor. A két ütem együttes eredményeinek meghatározott módon történő számszerűsítése alapján értékelhető a kiválasztási eljárás második szakaszának hetven százalékos minimumteljesítményhez kötött eredményessége.

A mestervezetővé képző tanfolyam egyes moduljainak teljesítése által a résztvevők erősödnek a stratégiai gondolkodás területén, kiterjesztik ismereteiket a változásmenedzsment eszközrendszerének megismerése, begyakorlása és az emberierőforrás-gazdálkodás terén. Továbbá a projektmenedzsment és a rendésztigazdálkodás-menedzsment területén is növelik jártasságukat. Megismerik az eredményes médiakommunikáció és a hatékony protokolláris viselkedés elemeit, valamint elsajátítják a coaching szemléletű vezetés eszköztárát. A mestervezetővé képző tanfolyam szóbeli és írásbeli részekből álló záróvizsgával fejeződik be, amelynek eredményes teljesítését követően a résztvevő a rendészeti mestervezetővé képző tanfolyam elvégzését igazoló, felsővezetői beosztás betöltésére jogosító tanúsítványt kap.

Összegzés

Jelen tanulmányban a hangsúlyt a rendészeti vezetőképzés aktuális szabályozásának és működésének bemutatása kapta. Mindemellett kiemelendő, hogy a rendészeti vezetővé és mestervezetővé képző tanfolyamok – jogszabályban megfogalmazott törvényi kötelezettség teljesítésén túli – célja a rendészeti szervek nyitottságának, rugalmasságának növelése, a kifelé és befelé irányuló kommunikáció javítása, a rendészeti szervek proaktív szemléletének elősegítése, és az egyes szervezeti egységek közötti együttműködés erősítése. A változó környezeti kihívásoknak való minél hatékonyabb megfelelést szem előtt tartva folyamatos fejlesztési szándék jellemzi a BM OKTF rendészeti vezetőképzési tevékenységét.

IRODALOMJEGYZÉK

Szabó Szilvia (2006): Vezetői kompetencia alapú képzés a rendvédelem (rendőrség, határőrség) állománya körében. In: *Kard és Toll*, 7. évf. 3. sz. 131–140.

21/2011. (VII. 13.) BM rendelet a rendészeti szakvizsgáról és a rendészeti vezetőképzésről

2/2013. (I. 30.) BM rendelet a belügyminiszter irányítása alá tartozó szervek hivatásos állományú tagjainak továbbképzési és vezetőképzési rendszeréről, valamint a rendészeti utánpótlási és vezetői adatbankról

45/2013. (VIII. 15.) BM rendelet a könnyített szolgálatban foglalkoztatottak által betölthető beosztásokról és a betöltésükhöz szükséges követelményekről, továbbá egyes BM rendeletek módosításáról

www.oktf.hu

SUMMARY

Current Issues of Hungarian Law Enforcement Officer's Training and Selection

PANKÁR Tibor

From the end of the XXth century, as an effect of the accelerated social, economic and technological changes, the modern leader has to solve more and more tasks and make responsible decisions with less and less resources. This also applies to the area of law enforcement. Therefore the process and quality of the law enforcement officers' training is becoming emphatic and important. In this paper I present the current state of the law enforcement management training in Hungary, covering the legal background and the operation of the leadership training system too.

Alkotmányjogi megjegyzések a katonai ügyészi és a katonai bírói jogviszony kapcsán

SZILVÁSY György Péter

Ha szemügyre vesszük a magyar katonai büntetőeljárás hatályos szabályozását, egy – vélhetőleg – diszkriminatív sajátosságra bukkanhatunk: a rendvédelmi szervek és az Országgyűlési Őrség hivatásos állományú tagjai a katonai büntetőeljárásban kizárólag a terhelt (vádlott) szerepét tölthetik be, nincs mód arra, hogy katonai ügyészként vagy katonai bíróként vegyenek részt az eljárásban. Ez utóbbi tisztségek betöltéséhez ugyanis a Magyar Honvédség katonájának kell lenni. Jelen tanulmányban az ezzel kapcsolatos alkotmányossági aggályokat vizsgálom.

A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.) XLV. fejezete az ún. katonai bűncselekményeket szabályozza. Katonai bűncselekmény elkövetője tettesként – a Btk. 127. § (3) bekezdése szerint – csak katona lehet. A Btk. alkalmazásában használt „katona” fogalmat a Btk. hatályos 127. § (1) bekezdése a következőképp határozza meg: „127. § (1) E törvény alkalmazásában katona a Magyar Honvédség tényleges állományú, a rendőrség, az Országgyűlési Őrség, a büntetés-végrehajtási szervezet, a hivatásos katasztrófavédelmi szerv, valamint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagja.”

A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (Be.) 472. § (1) bekezdése szerint a katonai büntetőeljárásban hivatásos bíróként katonai bíró jár el, a 474. § (1) bekezdése szerint az ügyész feladatát – többek közt – a katonai ügyész látja el.¹

Az igazságszolgáltatással összefüggő hatályos törvényi szabályok mind a katonai ügyészi, mind a katonai bírói kinevezés többletfeltételeként előírják, hogy a kinevezendő személy legyen a Magyar Honvédség hivatásos (állományú) tisztje. Az említett szabályok a következők:

1. „A katonai ügyészi kinevezés további feltétele, hogy a kinevezendő személy a Magyar Honvédség hivatásos állományú tisztje legyen.”²
2. „A katonai bíróvá való kinevezés előfeltétele az is, hogy a kinevezendő személy a Magyar Honvédség hivatásos tisztje legyen.”³

1 A katonai ügyészek és a katonai bírák büntetőeljárásban betöltött szerepéről lásd részletesen a katonai büntetőjog legújabb magyar monográfiáit: Hautzinger (2010) 152–159., ill. uő. (2011) 99–102., 112–116.

2 A legfőbb ügyész, az ügyészek és más ügyészségi alkalmazottak jogállásáról és az ügyészi életpályáról szóló 2011. évi CLXIV. törvény 11. § (1) bekezdése

3 A bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény 5. § (1) bekezdése

A fenti rendelkezésekből az következik, hogy a Magyar Honvédség állományában szolgálatot ellátó katonák mellett a rendőrség, az Országgyűlési Őrség, a büntetés-végrehajtási szervezet, a hivatásos katasztrófavédelmi szerv (tűzoltók) és a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjai ellen folyó büntetőeljárásokban mind az ügyészi, mind a bírói feladatokat kizárólag a Magyar Honvédség tisztjei (főtisztjei, tábornokai) látják el. (A Be. fentebb említett 474. §-a ugyanakkor már lehetővé teszi, hogy „civil” ügyészeket katonai büntetőeljárásra jelöljenek ki. Ez azonban nem változtat azon, hogy a szűk értelemben vett katonai ügyészi feladatokat csak a honvédség katonája láthatja el.) Nem teremtette meg tehát a törvényalkotó annak lehetőségét, hogy a rendvédelmi szervek hivatásos állományú tagjai (és az országgyűlési őrök) elleni büntetőeljárásokban az ügyészi és a bírói tisztséget is elláthassa rendvédelmi szerv tagja (országgyűlési őr), ezzel – megítélésem szerint – sérülhet a szóban forgó személyek közhivatal-viselésével összefüggő alkotmányos joga, elképzelhető továbbá, hogy a szabály diszkriminációt is megvalósíthat. (Mindezzel sérülhet a jogállamiság alaptörvényi elve is.)

Nem kizárt, hogy a szabályozás eredete a népköztársasági államberendezkedés idejére nyúlik vissza. Az állam szolgálatában álló egyik különleges munkavégzésre irányuló jogviszony, a hivatásos szolgálati jogviszony szabályozása ugyanis sokáig azonos volt a fegyveres erők (néphadsereg és határőrség) és egyéb fegyveres testületek (rendőrség, büntetés-végrehajtási testület, nemzetbiztonsági szolgálatok) esetében, ahogy ezt eredetileg a fegyveres erők és a fegyveres testületek hivatásos állományának szolgálati viszonyáról szóló 1971. évi 10. törvényerejű rendelet 2. §-a kimondta (elképzelhető, hogy ennek eredete a minden férfit egyaránt kötelező sorkatonai szolgálattal is összefüggött, amely mintegy „megalapozta” a későbbi hivatásos szolgálat ellátását). Sajátos módon azonban ez a szabályozás a rendszerváltás után is megmaradt: a törvényerejű rendelet egészen 1996-ig hatályban maradt, majd amikor törvényi szabályozás váltotta fel – a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról szóló 1996. évi XLIII. törvény (Hszt.) –, a jogalkotó ezt a sajátos koncepciót akkor is megőrizte. [Bár a fegyveres erőkön kívüli szervek körében a törvény hatálya alá tartozó szervek száma növekedett. A Hszt. eredeti 1. § (1) bekezdése szerint hatálya a fegyveres erők (Magyar Honvédség, határőrség), a rendvédelmi szervek (a rendőrség, a polgári védelem, a vám- és pénzügyőrség, a büntetés-végrehajtási szervezet, az állami és hivatásos önkormányzati tűzoltóság), valamint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyára terjedt ki].

2001-ben azonban változás történt: a Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományú katonáinak jogállásáról szóló 2001. évi XCV. törvény a katonák jogállását újraszabályozta, egyidejűleg a Hszt. katonákra vonatkozó rendelkezéseit hatályon kívül helyezte. A különállást megőrizte a honvédek jogállásáról szóló hatályos 2012. évi CCV. törvény is.

Ma tehát – kapcsolódóan az előbb bemutatott szabályokhoz – az a helyzet, hogy a Magyar Honvédség katonái végzik a nyomozást (jellemzően) és hoznak ítéletet olyan (katonai) büntetőeljárásokban is, ahol a vád tárgyává tett cselekmény igen gyakran egy

másik, a leginkább rendvédelmi szervek jogállását szabályozó törvény (a Hszt.) rendelkezéseinek megsértését (is) jelenti, jelentheti. Ez még – megítélésem szerint – önmagában nem lenne jelentős probléma, azt azonban komoly gondnak tartom, hogy nemhogy „fordított helyzetre” nincs lehetőség, de még arra sem, hogy a rendvédelmi szerv (Országgyűlési Őrség) hivatásos állományú tagja nyomozzon (hozzon ítéletet) a rendvédelmi szerv (Országgyűlési Őrség) hivatásos állományú tagja ellen.⁴

Ennek kapcsán nem tartom elfogadhatónak azt az ellenérvet sem, hogy „nem szerencsés”, ha azonos „fegyveres szerv” tagja nyomoz vagy ítélkezik saját szervének munkatársai felett. Hiszen ez kizárná azt is, hogy a honvédség katonája ellen a honvédség katonája járjon el (de ha a „civil” szférára kiterjesztenénk ezt az ellenérvet, oda is eljuthatnánk, hogy ügyészek és bírák büntetőügyeiben se ügyészek és bírák járjanak el).

A rendőrség hivatásos állományú tagjainak esetében felvethető lenne az az ellenérv is, hogy a rendőrség maga is nyomozó hatóság, így sajátos „kettősséget” teremtené az a helyzet, hogy valaki egyszer rendőrként az ügyész számára készíti elő a nyomozás során a nyomozati anyagokat – s akár az ügyész utasítását is végre kell hajtania –, máskor pedig maga is ügyészként nyomoz. Megítélésem szerint azonban ez a helyzet elkerülhető olyan jogi szabályozással, amely a Hszt.-ben rendezné a kérdést (pl. rendelkezési állományba helyezés mellett katonai ügyészként vagy katonai bíróként vezényelve vagy berendelve történő szolgálatteljesítés; hasonlóan pl. a minisztériumba beosztott ügyészek vagy bírák jogviszonyához, akik „eredeti” feladatuk ellátása alól ezen időtartam alatt mentesülnek, ugyancsak hasonlóan a katonai ügyészek és bírák jelenlegi helyzetéhez, akiket a honvédségtől szintén rendelkezési állományba helyeznek). Említést érdemel, hogy a Hszt. már most is ismeri az ügyészséghez vezénylés lehetőségét [Hszt. 42. § (2) bek. j) pont, valamint 49/E–F. §], azonban ez jelenleg nem jelentheti ügyészi feladatok ellátását (ugyanakkor a szabály kiterjesztése – ideértve a bíróságokat is – megítélésem szerint a fentiek alapján lehetséges lenne). Természetesen mindez nem jelentené az ügyészi vagy bírói kinevezéshez egyébként (általában) szükséges általános feltételek meglétének enyhítését (egyetemi jogi végzettség, jogi szakvizsga stb.).

A fentiek mellett külön indokolt utalni arra, hogy a katonai büntetőeljárásban a rendvédelmi szervek hivatásos állományú tagjai a bírói tanácsban ülnökként részt vehetnek (ügyészként azonban nem). A 2011. évi CLXII. törvény 212. § (2) bekezdése szerint:

„A katonai büntetőeljárásban eljáró katonai tanácsok ülnökeinek (a továbbiakban: katonai ülnök) megválasztásához [...] az is szükséges, hogy a jelölt a Magyar Honvédségnél, illetve rendvédelmi szervnél hivatásos szolgálati jogviszonyban álljon.”

[Sajnos a jogalkotó – legalábbis egyelőre – nem gondoskodott arról, hogy országgyűlési örök is lehessenek katonai ülnökök. A rendvédelmi szerveket ugyanis a központi államigazgatási szervekről, valamint a kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról

4 A katonai ügyészi és katonai bírói rendszer magyarországi történetéről lásd részletesen: Hautzinger (2011) 97–99., 108–110. Ebből kiolvashatónak tűnik, hogy mivel a katonai büntetőjog hatálya hosszú ideig a „tényleges” katonai tevékenységet végző katonákra terjedt ki, a katonai ügyészek és bírák is ebből a körből kerültek ki, amikor azonban a büntető anyagi jogi „katona” fogalmát egyre szélesebben kiterjesztették a rendvédelem körére, ezt nem követte az ügyészi és bírói jogviszony „kiterjesztése”.

szóló 2010. évi XLIII. törvény 1. § (5) bekezdése sorolja fel, és ebben a felsorolásban az Országgyűlési Őrség nem szerepel.] Ez azonban álláspontom szerint még kevés: igaz ugyan, hogy az ülnököket az ítékezésben a hivatásos bírakkal azonos jogok és kötelezettségek illetik meg [Be. 14. § (6) bek.], azonban olyan ügyekben, ahol kizárólag egyesbírók vagy tanácsban hivatásos (katonai) bírák járnak el, a rendvédelmi szerv hivatásos állományú tagjának részvétele nem biztosított. Egyébként is „rontja” a helyzetet a Be. 472. § (4) bekezdésébe foglalt szabály, amely igazságszolgáltatási érdekből lehetővé teszi, hogy adott esetben egy rendőr vádlott felett ítélező bírói tanács tagjai között egyetlen rendőr (vagy a Hszt. hatálya alá tartozó fegyveres szerv hivatásos állományú tagja) se legyen.⁵ (Véleményem szerint a szerencsés megoldás természetesen az lenne, ha az Országgyűlés törvényi szabályozással gondoskodna arról, hogy amely fegyveres szervnél a katonai büntetőeljárás vádlottja szolgálatot teljesít vagy az elkövetéskor teljesített, az egyesbíró vagy a bírói tanács elnöke ugyanazon fegyveres szerv hivatásos állományába tartozzék, de legalább a Hszt. hatálya kiterjedjen rá.)

Ismételten alá kívánom húzni: nem azt gondolom önmagában problémásnak, hogy rendvédelmi szervek hivatásos állományú tagjai (vagy országgyűlési őrok) elleni büntetőeljárásokban a honvédség katonái is eljárhatnak, hanem azt, hogy *kizárólag* a honvédség katonái járhatnak el, a rendvédelmi szervek hivatásos állományú tagjai (országgyűlési őrok) számára (akár ügyészként, akár bíróként) ez a lehetőség kizárt.⁶

Utalni kívánok még arra is: megítélésem szerint a jelenlegi jogi szabályozás hiányos abban a tekintetben is, hogy a rendvédelmi szervek (Országgyűlési Őrség) köréből a katonai ügyészi és katonai bírói kinevezés rendjét, feltételrendszerét rendezze. A fent vázolt szempontok miatt indokolt volna a katonai ügyészségi és bírósági rendszer részleges újraszabályozása is (ideértve pl. a fogalmazói vagy titkári tisztségek ellátásának szabályozását; az ügyészi vagy bírói kinevezések feltételei közé beemelni a hivatásos szolgálati jogviszonyban eltöltött időt is; pontosan szabályozni annak rendjét, hogy az egyes szervek hivatásos állományú tagjai ellen folyó katonai büntetőeljárásokban miképp vegyenek részt – katonai ügyészként, bíróként, ülnökként – más szervek hivatásos állományú tagjai; ki gyakorolja a kinevezési hatáskört és hogyan alakuljon a ki nevezéshez történő miniszteri hozzájárulás, a rendelkezési állományba helyezés stb.). Mindaddig azonban, amíg mindez meg nem valósul, megítélésem szerint a fent bemutatott hatályos szabályozás éppúgy diszkriminatív marad, mint a hatályos Btk., amely a „katona” fogalmának köréből kihagyja a pénzügyőröket. Ez utóbbi azonban már egy másik tanulmány tárgya.

5 Egy véletlenszerűen kiragadott, de viszonylag ismert példaként említhető a volt Nemzetbiztonsági Hivatal korábbi főigazgatója elleni egyik katonai büntetőeljárás is, ahol az első fokon eljáró tanácsban a bíró és egy ülnök honvédségi katona volt, a másik ülnök pedig rendőr. Igaz, a tanács összeállítását megnehezítette, hogy a vádlott – egy másik ügyben történt – lefokozása előtt tábornoki rendfokozatot viselt, és a Be. 472. § (4)–(5) bekezdésének szabályai miatt ez szigorú elvárást jelentett a tanács megalakítására (mindenképpen tábornoki rendfokozatú ülnökökre volt szükség).

6 Érdekesség, hogy Hautzinger Zoltán még „katonai védők” alkalmazását sem tartaná kizártnak a katonai büntetőeljárásokban. Lásd: Hautzinger (2009) 51; 57.

IRODALOMJEGYZÉK

- Hautzinger Zoltán (2009): A büntető eljárásjog alapelveinek hatása a katonai büntetőeljárásra. In: *Miskolci Jogi Szemle*, 4. évf. 1. sz. 43–62.
- Hautzinger Zoltán (2010): *A katonai büntetőjog rendszertana*. Pécs, AndAnn Kiadó.
- Hautzinger Zoltán (2011): *A magyar katonai büntetőeljárás fejlesztési irányai*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
1971. évi 10. törvényerejű rendelet a fegyveres erők és a fegyveres testületek hivatásos állományának szolgálati viszonyáról (nem hatályos)
1996. évi XLIII. törvény a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról
1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról
2001. évi XCV. törvény a Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományú katonáinak jogállásáról (nem hatályos)
2010. évi XLIII. törvény a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról
2011. évi CLXIV. törvény a legfőbb ügyész, az ügyészek és más ügyészségi alkalmazottak jogállásáról és az ügyészi életpályáról
2011. évi CLXII. törvény a bírák jogállásáról és javadalmazásáról
2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről
2012. évi CCV. törvény a honvédek jogállásáról
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

SUMMARY

Constitutional Comments on the Legal Status of Military Attorneys and Judges of Military Tribunals

SZILVÁSY György Péter

When examining the system of Hungarian military criminal procedure law, a possibly discriminative speciality can be found. Namely, the members of law enforcement agencies and the Parliamentary Guard can only be defendants during the criminal procedure. There is no possible way for them to be a military attorney or a judge of a military tribunal. For these functions, in Hungary, one has to be a member of the Hungarian Defence Forces. In this paper I would like to examine some questions about this – possibly unconstitutional – situation.

A bilingvizmus pszicho- és neuro-lingvisztikai aspektusai, határtudományai és oktatáspolitikai szerepe

ÜRMÖSNÉ SIMON Gabriella

Noha a kétnyelvűségnek már az ókorban is kitüntetett szerepe volt, az empirikus, pszicholingvisztikai és neurolingvisztikai kutatások középpontjában 1920-tól szerepel. Ebben a tanulmányban a fogalmat, kialakulását, a határtudományokat, az előnyöket, az egy- és kétnyelvűek agyi reprezentációit és eltérő adottságait részletezem. Ki szeretném továbbá hangsúlyozni, hogy a két- és többnyelvűségi kutatások miért lényegesek oktatáspolitikai, nyelvpolitikai és kisebbségtudományi szempontból.

A bilingvizmus koncepciója

A bilingvizmus eredete még az ókorra nyúlik vissza, amikor Quintilianus a retorika és az anyanyelv tökéletesítése mellett a korai kétnyelvűséget, Platón pedig a szókölcsönzést kutatta. Görög–latin kétnyelvű oktatással már ebben a korban is találkozhatunk, melynek célja a balansz kétnyelvűség kialakítása volt. A 20. század elején különböző naplófeljegyzések, leíró szülői vizsgálódások láttak napvilágot kétnyelvű gyermekekről, olyan családokból, ahol a szülők két különböző nyelven beszéltek gyermekeikhez, hovatartozásuktól függően. Az 1920-as évektől agyi folyamatokat vizsgáló klinikai eljárásokat alkalmaztak kutatók, továbbá afáziás betegeket is vizsgáltak kétnyelvűség-kutatásra. Mégis a kétnyelvűségről, mint sajátos elméleti és módszertani vizsgálati területről, csak az 1950-es évektől beszélhetünk. Az 1990-es évektől agyi folyamatokat vizsgáló klinikai eljárásokat alkalmaztak kutatók, s ezek során, műszerek bevonása révén (EKP – az agy elektromos aktivitását mutatja ki, miközben a kétnyelvű egyén feladatot teljesít –, CT, fMR, MEG és PET) fény derült arra, hogy a jobb oldali lebeny ugyanúgy részt vesz a nyelvi feldolgozásban, mint a bal.

Egyre több kutató próbálta körvonalazni a kétnyelvűség koncepcióját. Bloomfield a két nyelv anyanyelvi szintű ismeretével, Diebold már minimális nyelvtudással is, Weinreich pedig a két nyelv váltakozó használatával definiálta a kétnyelvűséget. Grosjean nem támogatta ezeket a nézeteket, mert hiányolta a nyelvtudás köztes ismeretének – anyanyelvi és minimális szint közötti – megjelenését. Az ő meglátása szerint kétnyelvűnek mondható az az ember, akinek a mindennapi életben szüksége van mind a két nyelvre, és ezeket rendszeresen használja.¹

1 Grosjean (1992)

Kétnyelvűvé válhat valaki, ha nyelvi kisebbséghez tartozik, vagy ha egyéni kétnyelvű, és ezáltal a társadalmi színterek és a nyelvpolitika határozza meg, hogy melyik nyelvét használja. Amikor egy ember egyéni kétnyelvűvé válik, annak okai szerteágazóak lehetnek: érvényesülés, megélhetési szempontok, házasságkötés, külföldön való tartózkodás, vegyes házasságban születés vagy emigránsok leszármazottjaként az eredeti kultúra preferálása. Kétnyelvűnek tekinthető a nyelvtanár is, aki a munkája során a mindennapi életben használja a másik nyelvet, és olyan szintű a nyelvi kompetenciája, hogy a célnyelvi országban meg tud élni. Az EU-csatlakozással szembe kell nézni azzal, hogy egyre több ember válik kétnyelvűvé, így egyre neuralgikusabbá válik az az igény, hogy minden nyelvvel foglalkozó szakember – így nyelvtanár, nyelvész, kutató – figyelmét felhívjuk a kétnyelvűség sajátosságaira.

Egyre több kérdés merült fel a kétnyelvűség, az oktatás, a politika, a társadalom, a neurolingvisztika, a kognitív nyelvészet, a geopolitika, a pszichológia, a szociológia, az antropológia és a nyelvpolitika kapcsolatát illetően, a nyelvi laterizáció és a mentális folyamatok kutatása során. A kétnyelvűség alapján véve a nemzeti kisebbségekben alakul ki, és oka a nyelvi keveredésnek. Csak Anglia területén több mint 100 kisebbségi nyelvet regisztráltak a kutatók, Pápua Új-Guineában 850 nyelvet tartanak számon, melyből hivatalosan hármat ismernek el. Indonéziában 670, Tanzániában 132, Nigériában 400, Kamerunban 279, míg Indiában 380 nyelvet regisztráltak a kutatók. Nigéria néprajzilag, antropológiailag, vallási, szociális, gazdasági és politikai szempontból a legtarkább összetételű állam. A csendes-óceáni Vanuatuban 100 ezer emberre jut 108 őshonos nyelv. Belgium hivatalosan is háromnyelvű állam, ahol a francia, a holland és a német nyelvet egyaránt használják, míg Ausztráliában a 18. században 500 törzsi nyelvet tartottak számon, napjainkban csupán 250-et dokumentáltak. Dél-Afrikában – Szomália kivételével – az állam nyelve nem a honi nyelv, hanem az angol, a francia, a spanyol, az olasz és a portugál.² Magyarország ugyancsak többnyelvűnek tekinthető a történelmi helyzetnek és a Kárpát-medencei elhelyezkedésének köszönhetően. A trianoni békeszerződés előtt Magyarország nyelvileg heterogénebb volt, de területe kétharmadának és lakossága felének elvesztésével nyelvileg homogénebb lett. Az 1868-as országgyűlés a magyart kiáltotta ki államnyelvvé, a nemzetiségek pedig a saját nyelvüket használták.³ Hazánkba Bajorföldről érkeztek németek a 11. században, később románok az 1700-as években, majd a 19–20. század derekán bolgárok, lengyelek, örmenyek, görögök és ruszinok.

Többnyire szakaszosan asszimilálódtak az etnikumok mind a kultúra, az érzelem és a társadalmi integráció terén, mely során nyelvmegtartás és nyelvcsere is történt. Vannak külső tényezők, melyek befolyásolhatják a kisebbség nyelvcserejét vagy nyelvmegőrzését, ilyen például a jó gazdasági státusz, a magas iskolázottság, az anyagiak csábítása vissza az anyaországba, a burkolt, tiltásorientált intézkedések vagy egy tengerparti lokalizáció, ahol a turizmus hatására az etnikum a többség nyelvét fogja hasz-

² Fodor (2001)

³ Navracsics (1999)

nálni.⁴ Természetesen egy kisebbség nyelve nyelvhalálban is végződhet háború vagy járvány folytán, ahogy ez a tasmán nyelvvel is megtörtént. Ugyanakkor megdöbbentő adat, hogy kéthetente hal ki egy nyelv világszerte. Az etnikumok kapcsán nem szabad megfélelkezünk a jelnyelvi kisebbségről sem, akiknek nincs területi koncentrációjuk, akiket nem ismernek el kétnyelvűnek, nem részesültek formális oktatásban, nem vezethetnek autót, akiknél az endogámia nem engedélyezett, és sok esetben deviánsnak bélyegzik meg őket, holott számuk hazánkban mintegy 60 000-re tehető.⁵ Nem szabad továbbá megfélelkezni olyan jelenségekről sem, mint az etnicizmus, a lingvicitizmus – mely legitimálja a nyelvek közötti egyenlőtlenségeket –, továbbá a kulturális genocídium, melynek esetében a kisebbségi csoport nem kommunikálhat a mindennapi életben, és nem nyomtathat a saját nyelvén.

Összességében a Föld népességének több mint a fele kétnyelvű vagy kétnyelvű környezetben él. Ezen adatok fényében nem csoda, hogy a két- és többnyelvűség-kutatás egyre nagyobb népszerűségnek örvend, és korántsem számít anomáliának vagy marginális kérdésnek.

Miben különböznek a monolingvis és a bilingvis egyének?

Felmerülhet a kérdés, vajon mennyiben mások a kétnyelvű egyének, mint egynyelvű társaik. 1960-ig azt tartották, hogy az egynyelvű gyermek körülbelül három évvel előzi meg kétnyelvű társait a verbális és a nonverbális intelligenciatesztben. Számos ellenérv látott napvilágot a kétnyelvűséggel szemben, mondván, hogy összezavarja és kórosan befolyásolja a beszédet, dadogást idéz elő, ágybavizelést okoz és egyik nyelvnek sem segíti elő a helyes használatát. Ezek a negatív nézetek mára már más megvilágítást nyertek, egyre inkább kimutatható az a tendencia, hogy a kétnyelvűség számos előnyvel jár.

A *Brain Briefings* 2008-as cikkében a korai kétnyelvűség pozitív hatásait taglalja. A cikk hangsúlyozza, hogy két nyelv közel egyidejű elsajátítása az egynyelvűekhez képest más agyi szervezettséget idéz elő. Mivel az agy vér- és oxigénellátottsága nagyobb, ezért az idegi kapcsolatok is hatékonyabbak. Ezáltal csökken a demencia és az Alzheimer-kór esélye, továbbá jobb koncentrálóképeség és iskolai teljesítmény alakulhat ki. Mindazonáltal a kétnyelvűeknek sűrűbb az információfeldolgozáshoz szükséges idegsejtekkel és rostokkal telt szövetű szürkeállományuk, különösen a bal féltekében, és különösen azoknál, akik ötéves koruk előtt kezdték meg a második nyelv elsajátítását.⁶ A csecsemők kapcsán 2009-ben, Kovács Ágnes vezetett egy kutatást, mely alapján héthónapos, születésüktől fogva két nyelvnek kitett csecsemőket hasonlított össze egynyelvűekkel. Először a csecsemőknek egy hangjelzést adtak, majd a képernyő egyik oldalán egy bábót mutattak fel. Mindkét csecsemőcsoport megtanult a képernyő azon oldalára pillantani, ahol feltételezte, hogy a bábu fel fog tűnni. Amikor a későbbi pró-

4 Bartha (1999)

5 Uo. 3.

6 Navracsics (2011)

bálozásokban a bábu a képernyő ellenkező oldalán tűnt fel, akkor azok a babák, akik kétnyelvű környezetnek voltak kitéve, gyorsan megtanultak a másik irányba nézni. Mechelli⁷ is a kétnyelvűség előnyeit emeli ki, mely alapján: egy új nyelv elsajátítása megnöveli a bal oldali fali lebeny alsó részében a szürkeállomány sűrűségét, és az ezen a területen bekövetkezett strukturális változások a nyelvi tudásszinttől és a nyelvelsajátítás idejétől függenek. A kétnyelvű egyének gondolkodása divergens és flexibilis, az ezen csoportba tartozó személyek érzékenyebbek a szociális problémákra és toleránsak más kultúrákkal szemben. Egymás beszédéhez igazodó, együttműködő magatartás, kölcsönös közeledés és nagyobb kognitív flexibilitás jellemzi őket.

Peal és Lambert,⁸ akik tízéves, montreali, francia kétnyelvű gyermekeket vizsgáltak, arra a következtetésre jutottak, hogy a kétnyelvűek jobban teljesítettek a verbális és nonverbális intelligenciatesztekben, a mentális manipulációban és a vizuális minták átszervezésében. Diaz⁹ álláspontja szerint a kétnyelvűség és a nonverbális intelligencia szoros összefüggésben van. Bialystok¹⁰ eredményei alapján a bilingvis egyének másként tudnak elnevezni ismert tárgyakat, jobb nyelvi készséggel, absztrahálással, nyelvi érzékenységgel és fejlettebb nyelvi analízálóképességgel rendelkeznek, továbbá nyitottabbak és rugalmasabbak, mint egynyelvű társaik. Göncz¹¹ fontosnak tartja a kétnyelvűséget az olvasás és az írás esetében a dekódolásnál és a figyelemösszpontosításnál, mivel a két nyelv elsajátítása nagyobb kognitív erőfeszítést igényel. Mindazonáltal növeli a nyelvi és a kulturális toleranciát, hiszen több kultúrába nyújt betekintést. Véleménye szerint a bilingvis gyermek fogékonyabb a fonetikai rendszer elsajátítására és a játékosagra egyaránt. Kevésbé gátlásos, és felnőtt korára jobb elemzőképességgel lesz megáldva. De Houwer álláspontja szerint a nyelvi rendszerek szeparált fejlődése a kétnyelvűeknél sajátos kétnyelvű kompetenciát eredményez. Véleménye szerint azért jobb a kétnyelvű gyermekek kommunikatív kompetenciája az egynyelvűekénél, mert az egynyelvűnek csak azt kell megtanulni, hogy milyen szituációban, mit és hogyan kell mondani, míg a kétnyelvű azt is megtanulja, hogy melyik kódot és milyen regisztert használjon a különböző helyzetekben, más-más személyekkel.¹²

A kétnyelvű gyermekek kognitív struktúrája rugalmasabb alkalmazkodást tesz lehetővé, így kreatívabbak, kommunikációs hatókörük kitágul, és a nyelvi kapcsolatok felvétele kiszélesedik számukra. Életük során nő az egyének nyelvi, kulturális és etnikai toleranciája, megértése, átélése és elfogadása. A kétnyelvűség a kognitív fejlődésüket elősegíti, növeli érzelmi alkalmazkodóképességüket, segíti őket a nyelvi készségek kiteljesedésében, továbbá erősíti nyelvi tudatosságukat.¹³

7 Mechelli et al. (2004)

8 Peal-Lambert (1962) 1–23.

9 Diaz (1984) 23–54.

10 Bialystok (1986) 498–510.

11 Göncz (1991)

12 Navracsics (1999)

13 Kiss (1995)

A bilingvizmus pszicholingvisztikai és neurolingvisztikai aspektusa

A két nyelv gyermekkorban történő elsajátítása azért is fontos, mert a pubertáskor végére a nyelvfeldolgozásért és beszédfunkcióért felelős domináns agyi területek plaszticitása elnyeri végleges állapotát. Penfield és Roberts, miközben Broca–Wernicke-féle afáziás gyermekeket vizsgáltak, arra a következtetésre jutottak, hogy gyermekkorban nagyobb a neurofiziológiai alkalmazkodóképesség, amely befolyásolja a hatékonyabb tanulást, mivel a domináns beszédközpontok és a nem domináns agykérgi területek közötti funkcionális átvitel idegélettanilag könnyen lehetséges.¹⁴ Poliglott afáziás betegek vizsgálata során rájöttek továbbá arra is, hogy a két nyelvi rendszer fokozatos kiépülése után hemiszferikusan kiegyenlítettebb, kevésbé „féloldalas” az agy, mint a monolingvis beszélőknél.¹⁵ A fluens kétnyelvűek esetében pedig nagyobb szimmetriát tapasztaltak a két félteke funkciói között. A természetes nyelvelsajátítás esetében erősebb a jobb oldali aktivitás, míg az iskolában a kétnyelvűeknél a bal oldali aktivitás dominánsabb. A beszédészlelés és -megértés központja a bal féltekében elhelyezkedő Wernicke-mezőben, míg a beszédprodukció központja a Broca-régióban található. Megfigyelték többnyelvű személyeknél, hogy az egyik nyelvben a sérülés után Broca-afázia lépett fel, míg a másik nyelvben Wernicke-afázia, mely egynyelvűek esetében elképzelhetetlen volt.¹⁶ Egyes többnyelvű afáziásoknál elkülönült a nyelvek tárolása, és a korábban tanult nyelv jobban megőrződik agykárosodás esetén, így hamarabb visszaállítható. Az afáziások gyógyulásmintái között ugyanakkor előfordul parallel gyógyulás is, melynek során a beteg két nyelve egyszerre, egy ütemben tér vissza, ez esetben feltételezzük a közös nyelvi tárolást. Arra is volt már precedens, hogy a legutóbb megtanult nyelv jön vissza leghamarabb és sérül legkevésbé, továbbá az sem ritka, hogy a két nyelv közül az egyik nem is épül fel, és nem tér már soha vissza.¹⁷

A két nyelv elsajátításának időbeli közelsége döntő fontosságú az agyi szerveződés során. A korai kétnyelvűek nagyobb jobb féltekei aktivitásának egyik lehetséges magyarázata a rendkívül fejlett metanyelvi tudás, illetve a pragmatikai készségek korai kialakulása. A kétnyelvű gyermek hamar megtanulja, hogy a kommunikációs szituációt fel kell mérni, és tudni kell, hogy mikor, milyen helyzetben, kivel milyen nyelvet kell használni.¹⁸ A deklaratív memóriának óriási szerepe van a szervezett keretek közötti nyelvtanulásban, amely sokban különbözik a természetes úton való nyelvelsajátítástól. Mivel az első nyelv elsajátítása az alsóbb agykérgi szinteket veszi igénybe, különbséget fogunk tapasztalni a két elsajátítás között, nevezetesen a folyékonyságot, szemben az osztálytermi akadozásokkal. A gyermekek neuromuszkuláris képessége jobb, és fogékonyabb a nyelvelsajátításra. Mi több, mint az kiderült Navracsics Judit többnyelvűségre vonatkozó kutatásából, 2–3 évvel rövidebb idő alatt ugyanannyi szót képesek megtanulni a többnyelvű gyermekek, mint egynyelvű társaik 5–6 év alatt. A többnyel-

¹⁴ Lenneberg (1967)

¹⁵ Bartha uo. 4.

¹⁶ Navracsics (1999) 6.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

vű gyermekeknek az elsajátítási mechanizmusok és a stratégiák terén is nagyobb jártasságuk van, továbbá a korszakokra jellemző gyermeknyelvi fázisokon is hamarabb túljutnak. Mindezekből látható, hogy a gyermekkori két- és háromnyelvűség között nemcsak minőségi, de mennyiségi különbség is van.

Korai vagy késői nyelvelsajátítás?

Ha a gyermeket születésétől kezdve kétnyelvű stimulus éri, akkor kétnyelvű elsőnyelv-elsajátító lesz belőle, kisgyermekkori elsajátítás esetén pedig korai kétnyelvű elsajátító.¹⁹ Ugyanakkor függetlenül attól, hogy a kései, mesterséges elsajátítás kevesebb motivációval és több erőfeszítéssel járhat, az idősebb nyelvtanulónak előnyt jelenthet a fejlettebb elemzőképesség. Késői kétnyelvűség is kialakulhat, hiszen bármilyen életkorban elsajátítható a nyelv, ha a nyelvtanuló kellően motivált, és a tanulás sem kikényszerített. A kétnyelvű elsőnyelv-elsajátítás esetében a gyermek már egy hónapos korától egyéves koráig ki van téve a második nyelvnek is. A kétnyelvű másodiknyelv-elsajátítás az élet első hónapja és egyéves kor között kezdődik el, míg az egy- és hároméves kor között megkezdett másodiknyelv-elsajátítás a korai másodiknyelv-elsajátítás kategóriájába tartozik. Korai kétnyelvűek azok az egyének, akik a prepubertáskor megkezdtek a második nyelv elsajátítását. A neurológiai kutatások szerint a második életévtől a kora pubertáskorig tart az a szenzitív életszakasz, amikor a gyermekek könnyen sajátítanak el nyelveket. Természetesen ebben az életkori szakaszban nagyon fontos az input, példa erre a „farkasgyerekek” későbbi szocializációja vagy a kaliforniai Genie esete, aki tizenhárom évet elsötétített, zárt szobában töltött, és a későbbi családjában sem haladta meg a három-négyéves szintet.²⁰ Mivel kétéves kor előtt a nyelvelsajátítás az érési folyamatok miatt nem lehetséges, a pubertáskor végén pedig az agy elveszti különleges fogékonyságát és formálhatóságát, ezért minősítik szenzitív periódusnak a második életévtől a kora pubertáskorig tartó szakaszt. Számos kutatás alátámasztotta, hogy a gyermekek olyan speciális motorikus képességekkel rendelkeznek a nyelvelsajátítás terén, melyekkel a felnőttek már nem, mint a nagyobb nyelvi funkciós flexibilitás, egyes biológiai tényezők, a szociális és a kulturális tényezők egyaránt. Ismeretes továbbá, hogy a fiatal tanulók jobban elsajátítják az anyanyelvi szintű kiejtést, mint az idősebbek. Az óvodáskori kétnyelvűség a metalingvisztikai fejlődés felgyorsulását eredményezi, mindazonáltal fejlettebb lesz a gyermek nyelvi analízálóképessége is. Ez a képesség fontos szerepet fog játszani a majdani olvasás- és íráselsajátítás folyamatában az absztrahálás, a dekódolás és a figyelemösszpontosítás terén egyaránt. Minél később kezdődik meg a második nyelv elsajátítása, annál nagyobb a különbség az agyi szerveződésben. Érdekes továbbá, hogy az agy fiatal korban plasztikus, dinamikusan változó szerv, amely a nyelvtanulással változtatható. Noha egy gyermek fogékonyabb a fonetikai rendszer elsajátítására, továbbá korán képessé válhat a folyékony beszédre az egyes pszichológiai tényezők segítségével – játékoság, gátlások hiánya, mimika –, mégis a felnőttek javára írható az analogikus és fejlettebb elemzőképesség.

¹⁹ Meisel (1989) 13–40.

²⁰ Bartha uo.

Mindezek tudatában elmondható, hogy a biztos kétnyelvűség kialakulása inkább pszichológiai, mint fiziológiai vagy biológiai tényezőktől függ. Vagyis a magatartás, a motiváció és a hajlandóság a második nyelven beszélőre irányuló azonosulásra a leginkább befolyásoló tényező. Ha instrukcionált a nyelvtanulás, azaz intézményesített keretek között folyik, akkor a nyelvtanulás kezdeti szakaszában azok a gyerekek a sikeresek, akik korán kezdtek ismerkedni a második nyelvvel. Nagyobb sikerrel tanulnak azok a felnőttek, akiknek gyermekkorukból vannak nyelvtanulási tapasztalataik. Mindazonáltal olvasni olyan eredményeket is, melyek esetében a második nyelv pubertáskor után megkezdett tanulása is akcentus nélküli nyelvtudást produkált. Volt már precedens arra is, hogy tizenkét éves kor után kezdtek el fiatalok nyelvet tanulni, és egyetemista korukra anyanyelvinek tekinthető lett a kiejtésük. A lexika elsajátítása terén kimutatták, hogy a felnőtt és a kamasz kezdők haladási tempója gyorsabb, mint a gyermekeké a szókincs terén, noha a természetes körülmények között folyó longitudinális megfigyelések arra világítottak rá, hogy minél korábban kezd az egyén a nyelvtanulást, annál tökéletesebb lesz a nyelvtudása. Azt, hogy mennyire függ a nyelvelsajátítás a motivációtól, az a példa szemlélteti, amely két amerikai nő arab nyelvtanulásáról számol be. Mindkét nő egy időben kezdte el a nyelv elsajátítását, de az egyik Egyiptomban, természetes úton tanulta, míg a másik az Egyesült Államokban, intézményesített keretek között. Amikor összehasonlították az azonos idő elteltével megszerzett nyelvtudásukat, akkor azonos nyelvi kompetenciával rendelkeztek.

Miért nem anomália a két- vagy többnyelvűség?

A migráció, a vegyes házasság, a szoros érintkezés más népcsoporttal, a bevándorlás, a cseregyerekprogram, az elit kétnyelvűség, a vallás, a háború, a munkavállalás és a nyelvtanulás mind-mind hozzájárul a két- vagy többnyelvűség kialakulásához. Mivel a két- vagy többnyelvűség mára már nem marginális kérdés, kutatása nagyon fontos mind az agyi reprezentációk, mind a bilingvis egyének viselkedése és kommunikációja kapcsán. Nem mindegy, hogy a mindennapi életük folyamán milyen megítélésben részesülnek ezek az emberek, nem részesei-e nyelvi genocídiumnak, nem kerülnek-e peremhelyzetbe, vagy nem sértik-e emberi méltóságukat. A nyelvpolitikának ezen a téren döntő szerepe van. Fontos továbbá kutatni a bilingvisek viselkedésmódját és diskurzusait egyaránt, annak érdekében, hogy megérthessük reakciójukat, kódváltásaikat, és semmiképpen ne tulajdonítsuk akár a kódváltásokat, akár a kevert nyelvi használatot anomáliának vagy helytelen nyelvhasználatnak, hiszen mindez a kétnyelvűség természetes velejárója. Ezek az egyének ebből fakadóan is érdekesek, színesebbek, és hozzák magukkal a bi- vagy multikulturális hagyományokat és értékeket. Ahhoz, hogy jobban megérthessük ezeket az egyéneket, valamint megóvjuk őket bármilyen kirekesztéstől, fontos, hogy a kutatók foglalkozzanak velük. A kutatásuk hasznunkra lehet abban is, hogy nyomon követhessük akár a kora gyermekkori nyelvelsajátításukat, ezáltal nyelvpedagógiai szempontból segíthetünk más nyelvtanulóknak is. Az agyi reprezentációjuk feltérképezése a nyelvek tárolására és előhívására nyújt adatokat. Mindezek

fényében fontosnak tartom a bilingvizmus kutatását. Megszívlelendő viszont, hogy kutatásuk során a kultúranropológiai vonatkozásokat mindig tartsuk szem előtt.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás óta még intenzívebben nő a kétnyelvű egyének száma. Mind a gazdasági, mind a kulturális életben egyre több külföldi keres nálunk boldogulási lehetőséget. A megnyílt határok a fiatalok számára tanulási és munkalehetőségeket kínálnak külföldön. Oktatáspolitikai szempontból sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a nyelvtanulási folyamat sok esetben nem éri el a kívánt szintet, és az EU-tagállamok közül a sor végén vagyunk az idegennyelv-tudás szempontjából, továbbá a diplomaszerezés elengedhetetlen követelménye a középfokú állami nyelvvizsga.

A téma nagyon aktuális Magyarországon, nemcsak a fenti indokok miatt, hanem nyelvészeti szempontból is, mivel láthatjuk, hogy nyelvtanárként, illetve szülőként másként tudunk hozzájárulni a gyerekkorú, és másként a felnőtt korú nyelvtanulók lexikonának kiépítéséhez.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bartha Csilla (1999): *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bialystok, Ellen (1986): Factors in the growth of linguistics awareness. In: *Child Development*, Vol. 57. 498–510.
- Diaz, Rafael M. (1984): Thought and two languages. The impact of bilingualism on cognitive development. In: *Review of Research in Education*, 23–54.
- Fodor István (2001): *Mire jó a nyelvtudomány?* Budapest, Balassi Kiadó.
- Grosjean, Francois (1992): Another view of bilingualism. In Harris, R. J. (ed.): *Cognitive Processing in Bilinguals*. Amsterdam, Elsevier.
- Göncz Lajos (1991): *The psychology of bilingualism. A synthesis of research findings and their educational implications in multilingual communities*. II. European Congress of Psychology. Budapest.
- Kiss Jenő (1995): *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lenneberg, Eric (1967): *Biological foundations of language*. New York, Wiley.
- Mechelli, A. – Crinion, J. T. – Noppeney, U. – O’Doherty, J. – Ashburner, J. – Frackowiak, R. S. – Price, C. J. (2004): Structural plasticity in the bilingual brain. In: *Nature*, Vol. 431. No. 7010. 757.
- Meisel, Jürgen M. (1989): Early differentiation of languages in bilingual children. In Hyltenstam, K. – Obler, L. (eds.): *Bilingualism Across a Lifespan: Aspects of Acquisition, Maturity and Loss*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Navracsics Judit (1999): *A kétnyelvű gyermek*. Budapest, Corvina Kiadó.
- Navracsics Judit (2011): *Szóaktiváció két nyelven*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Peal, Elizabeth – Lambert, Wallace E. (1962): The Relation of Bilingualism to Intelligence. In: *Psychological Monographs*, Vol. 76. No. 27. 1–23.

SUMMARY

Bilingualism from Psycholinguistic and Neurolinguistic Aspects, its Marginal Sciences and its Role in the Education Policy

ÜRMÖSNÉ SIMON Gabriella

Although bilingualism was considered to have a privileged role even in Ancient civilizations, it became in the focus of empirical, psycholinguistic and neurolinguistic researches from 1920s. In this study I intend to itemize the concept, its formation, marginal sciences, advantages and the discrepancies between mono-and bilinguals regarding their brain representations and various capabilities. I would also like to highlight why bilingual and multilingual researches are substantial concerning educational and language policy and minority science.

A Belügyi Szemle Tájékoztatójában a médiával kapcsolatban megjelent anyagok (1963–1972)

DEÁK József

A média már születése pillanatában jelentős befolyást gyakorolt a bűnözés terjedésére, megelőzésére, visszaszorítására, egy sor új lehetőséget és veszélyt hozva magával. Vajon tanultunk-e a fél évszázada feltárt tapasztalatokból?

Bő fél évszázada ülésezett a Belügyminisztérium Kollégiuma, amely 1962. április 12-i értekezletén megvizsgálta a BM-médiatermékek, -folyóiratok szakmai minőségét, megállapítva, hogy a sajtó eszközeivel jobban kell segíteni a BM előtt álló feladatok színvonalas végrehajtását.¹ Ennek a belügyi sajtómunkát serkentő kollégiumi ülésnek az egyenes folyományaként született meg a BM központi folyóirata, a Belügyi Szemle. „Ennek érdekében – az elmélet és gyakorlat legjobb szakembereinek bevonásával – olyan egységes elméleti folyóiratot kell kialakítani, amely az egész Belügyminisztériumban felmerülő elvi, politikai és szakmai kérdéseket tudományos színvonalon elemzi és magyarázza.”² „Új folyóiratot köszönhetünk: a Belügyminisztérium egész személyi állományához szóló elméleti lapunkat, a Belügyi Szemlét” – olvasható az első lapszám bevezető soraiban.³

Az irányadó szakmai és a kor szelleméhez igazodó politikai folyóiratban megjelenő anyagok, a hazai történések bemutatása mellett jellemzően kelet-európai bűneseteket, bűnügyi lapok írásait dolgozták fel. Mindezt jól kiegészítette a szintén a szerkesztőség munkatársai által összeállított, 1963-tól negyedévente, „szolgálati használatra” minősítéssel megjelentetett, „Belügyi Szemle Tájékoztatója” című periodika. Ez, a szerkesztőség rendelkezésére álló, többé-kevésbé átfogó, külföldi, főként nyugati szakfolyóirat-gyűjtemény felhasználásával, a szakismeretek bővítésére létrehozott kiadvány azoknak szólt, akik „elméleti vagy gyakorlati munkájukban az egyre fokozódó tudományos igényt igyekeznek megvalósítani.”⁴

A periodika összeállításáért felelős munkatársak éberren figyelték, válogatták és fordították a bűnügyi, szakmai lapokban a korszerű technikai eszközök bemutatásáról, ezek felhasználásának lehetséges módzatairól szóló írásokat. Fél évszázad távlatából időszerű visszatekinteni: milyen médiával kapcsolatos „nyugati” írásokat tartottak akkor figyelemre méltónak, ezeknek lett-e hazai hatásuk a Belügyminisztérium korabeli

1 Deák (2013) 20.

2 A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0023. sz. parancsa

3 Papp (1963) 5.

4 Belügyi Szemle Tájékoztatója (1963/1–2.) 3.

vagy későbbi tevékenységében, miben rejlik mondanivalójuk máig szóló érvénye? Az audiovizuális kommunikáció mindennapjaink részévé válása szolgál bizonyítékul e módszer alkalmazásának előnyeit tekintve. Ezért írásomban, hiánypótló szándékkal, főként az efféle kommunikációs módszer mára feledésbe merült, hátrányos következményeinek időtálló megállapításait veszem számba.

A nemzetközi és a hazai háttérkorszak keretei

Az 1960-as évek elejének világpolitikai helyzete meglehetősen ellentmondásosan alakult. Egyszerre érvényesült a világ első űrhajósának, a szovjet Jurij Gagarinnak az emberiség általi közös ünneplése, valamint a kubai rakétaválság okán a III. világháború kitörésével fenyegető fegyverkezési, hatalmi befolyásnövelési verseny. „Az 1970-es évek külpolitikai viszonyai – minden hullámszó ellenére – lényegesen kiegyensúlyozottabb, békésebb légkört biztosítottak az emberiség számára, mint az azt megelőző évtizedek.”⁵

Magyarországon hasonlóképp jelen voltak az 1956-os forradalom utáni leszámolás és a helyzet konszolidálását szolgáló megbékélés folyamatai. „Az 1956 utáni magyar belpolitikai helyzet rendezésének egyik fontos eleme volt, hogy az 1960-as évek elején Kádár János meghirdette az »Aki nincs ellenünk, az velünk van« elvét, lehetővé téve a »csendes többség« (a nem aktív ellenzék) zavartalanabb életét.”⁶

Az új helyzet megkívánta a belügyi tevékenységet népszerűsítő, a minisztériumi feladatokhoz a társadalom széles rétegeit megnyerni szándékozó belügyi propaganda korszerűsítését is. Eszközei közül abban az időben a legmeghatározóbbak, legerősebbek a belügyi kiadású sajtótermékek voltak, különösen a „zászlóshajó”, a Belügyi Szemle. Hasonló súlyú volt a szemle főként vezetőknek szóló és címzett, a nyugati világban megjelent, belügyi témába vágó cikkeiből összeállított időszakos Tájékoztatója, amely anyagaiban jelentős teret szentelt a figyelemre méltó, hasznosítható nyugati médiatapasztalatok ismertetésének is.

A média, mint ifjúságnevelő eszköz, és veszélyei

Werfer Gerhardtnak a német nyelvű, „Öffentliche Sicherheit” című osztrák folyóiratban megjelent, „A sajtó, a film, a rádió és a televízió, mint az ifjúság nevelésének eszközei és az ezekkel kapcsolatos veszélyek”⁷ című cikke szerint az emberiség történelmének minden korszaka „kitermelte magának az eszmék kicserélésére vonatkozó sajátos formákat. Ez által nyert minden időkben kielégítést az emberek közlési szükséglete egymás felé tudásukról, véleményükről, érzéseikről.”⁸

A máig időszerű megállapítást továbbgondolva: a szellemi javak régi hordozóit – az előadást, a színházat és a könyvet – ma már jóval hatásosabb és kényelmesebb eszközök

5 M. Szabó (2010) 5.

6 M. Szabó (2008) 12.

7 Belügyi Szemle Tájékoztatója (1963/1–2.) 10.

8 Werfer (1963) 10.

váltották fel, a média teljes tárházával, mint például az írott, illetve az elektronikus sajtó (eleinte csak a rádió, majd később a televízió is), a film, az internet nyújtotta lehetőségek legújabb, szinte kimeríthetetlen sora. Mindezeknek köszönhetően a nyilvános közlések száma némi túlzással végtelenre növekedett, a befogadóközönsséggel egyetemben. Nem csoda, hogy a nevelés szakemberei az új „tömegmédiákkal” azok megjelenésének pillanatától behatóan foglalkoznak, hatásmechanizmusuk folyamatos felderítésével, elemzésével állandóan aktuális választ keresve arra, hogy miként lehet leghatékonyabban hasznosítani ezek előnyeit, és leghatásosabban elhárítani hátrányaikat.

A nagy technikai találmányokat felfedezésüket követően, mint a civilizáció eszközeit, szellemi tartalommal töltjük meg, így azok egyben kulturális értéket is képviselnek. Ezzel együtt azonban többnyire társadalmi, gazdasági és kulturális problémák egész sorát vetik fel. Nézzük meg, miről szóltak ezek a problémák a hatvanas évek elején!

Unalomból teljes passzivitásba

Werfer Gerhardt írását, mint láthatjuk, a Belügyi Szemle Külföldi Figyelője vagy más néven Tájékoztatója e témában az elsők között válogatta be a lefordítandók, a magyar belügyi olvasótáborral is megismertetendők közé. Az osztrák szerző dolgozatában egyebek közt hozzáfűzi a korabeli technikai vívmányok értékeléseként, hogy az „emberek nagy része ma – az ésszerűsített munkaszervezés és a növekvő társadalmi intézkedések következtében – jóval több szabadidővel rendelkezik, mint a korábbi nemzedékek. Ugyanakkor sokkal nagyobb az unatkozás veszélye is.”⁹

A szerző a cikk további részében megállapítja, hogy valamennyi országban hatalmas, virágzó ipar fejlődött ki a technika új vívmányait is felhasználó, főként passzív unaloműzésre. Ebből a szempontból a felvázolt helyzet ma sincs másként – tehetjük hozzá. Ha végiggondoljuk: napjaink legkedveltebb szórakozási lehetőségei is jellemzően teljes passzivitásban tartják, és csupán mások szereplésének szemléltetőivé teszik használatukat. A feszített munkatempóban, munkahelyi stresszben alaposan elfáradó munkavállalók és vezetőik jó része igényli, hogy nem túl sok szabadidejét izgalmas, idegfeszítő szórakozással tölthesse, ha csak felületes és látszólagos módon is, de ki-kapcsolódhasson. De már rögtön a születés(ünke)t követően megfigyelhető, hogy a munkába hamarosan visszatérő anyát nélkülöző egyke gyermekeknél jelentkezik a szórakozásra való, akár erőszakos törekvés. A tömegmédiától a tapasztaltabb felnőtteknél sokkal védtelenebb gyermekek ebből fakadóan is lényegesen jobban ki vannak téve a szórakoztatási üzletág profi, egyben gyakran kapzsi üzletembereinek.

A sajtó képes képtelenségei

Amint Werfer Gerhardt cikkében leszögezi, az 1950-es években, az USA-ban és Nyugat-Európában a „comics” képregényekkel kapcsolatos üzleti siker minden idők legnagyobb eladási eredményét képezte. Az USA-ban egyes képregények egyszerre akár több

⁹ Uo. 11.

mint ötszáz amerikai újságban jelentek meg, 45–75 milliós olvasótáborral. Bécsben, 1955-ben ötven comicssorozat, hatvan szenny- és nyolcvan giccssorozat volt forgalomban.¹⁰ A „rémképregények” előre nem várt kedvezőtlen eredményeként viszont ugrásszerűen megnőtt az erőszakos cselekmények száma. Kénytelenek voltak megakadályozni a pornográf vagy bűnözésre csábító képregények széles körű nyilvános terjesztését – fejezi be a szerző ezt a gondolatmenetét.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért került ennyire előtérbe a képekkel történő kifejezőmód. A válasz egyszerűbb, mint gondolnánk: mert a kép az analfabéták által is könnyen érthető, szemben a szó, a mondat tartalmával, a kifejezőmóddal, melynek azonosítása, megértése bizonyos előképzettséget, felismerése összpontosítást igényel. Pedig a stílusukból adódóan elnagyolt képregények és különösen a másodperctörések alatt vibráló képes közlések – egyfajta melléktermékként – szétszórtságot és rendtelenséget, állandó nyughatatlanságot sugároznak.

A folyóiratcikk szerzője a veszélyeket sorolva, a képregények népszerűsítését felkaroló bulvársajtóval kapcsolatban rámutatott, hogy ezekben a sajtótermékekben a hangnem is igen alacsony színvonalú, a legdurvább utcai zsargont használó. Gyakoriak például az olyan riportok és cikkek, amelyekben bűnözők és félvilági hölgyek nyilatkoznak a maguk alvilági, triviális vagy szeméremszértlő stílusában.

A film mint boldogságpótlék

Az osztrák szerző a film hatását taglalva előrebozsátja, hogy a film káros hatásaival a pszichológusok és pedagógusok már behatóan foglalkoztak. Megállapításaik szerint a serdülőkor előtti gyermek a mindennapi élet valóságához illeszti a filmbeli történeteket. A profik által megtervezett látványos hatások viszont nemcsak a mozivásznak, még inkább a képernyők elé bilincselik a gyermekeket, hanem a világgal ismerkedő nemzedék szívesebben fogadja el a művilágot valónak és irányadónak, miután még kevés természetes élményben van részük. A film ismeretlen világba kalauzolja, izgalmas események részesévé teszi, serdülőknél felkelti érdeklődését, közeledését a nemi kapcsolatok iránt, megjelenik, kialakul benne a sztárkultusz. Az alkotás egyfajta boldogságpótlékként egyben növeli nézője önérzetét is, ami csak időleges ugyan, de sok moziba járással tovább fokozható. A filmben látottak szerint a felnőttek is gyakran tévednek, néha butábbak, mint a gyerekek, például a korabeli, népszerű Stan és Pan filmekben. Amint az osztrák szerző a témát kutató pszichológusokkal, pedagógusokkal egyetértve megállapítja, ezek az alkotások a tekintélyszegény világban a gyerekek számára feltétlenül igaznak hatnak. Az a megállapítása pedig ma is igaz, hogy a filmek jó része az életet elgiccsesíti, túlzottan leegyszerűsítve, a mesterkélt helyzeteket részletezve túl gondtalannak tünteti fel.

Az objektív képhez azonban saját tapasztalataink figyelembevételével is idekíváncozik mai audiovizuális világunkban a filmek pozitív hatása. Amelyek – értő használat esetében – jó hatást is gyakorolhatnak a felnövekvő nemzedékre, a jó filmek megraga-

¹⁰ Uo.

dó hatásukkal örök emberi értékekre, a becsületességre, a hűségre, a szorgalomra, az állatok szeretetére taníthatnak. A kíváncsi cél az lenne, hogy ne csak a kereskedelmi szempontok domináljanak az egyes műsorcsatornákon. Az óvodásoknak, iskolásoknak, majd később a felsőoktatásban részt vevőknek hasznos értékeket és kedvező környezeti befolyást nyújtó filmeket készítsenek, mutassanak be minél többet! Mindez szerencsére meg is figyelhető általában a közszolgálati csatornák filmválasztékában.

Televíziós mindenhatóság

Werfer Gerhardt dolgozatának befejező részében röviden szól az akkoriban újdonságnak számító rádióról és televízióról is. A rádió ismeretterjesztő hasznossága melletti veszélyét a szerző a korlátlan rádióhallgatásban, a zajkulissza-használatban látja. A televízió robbanásszerű terjedésének titka a szerző szerint az, hogy a képernyőről sugárzott műsor révén a néző mindent látónak, mindent tudónak és mindenütt jelen lévőnek, vagyis a régóta vágyott mindenhatóság útján haladónak érzi magát. Ugyanakkor, mint megjegyezte, egy televíziókészülék birtoklása a kezdetekben alkalmas volt a társadalmi felemelkedés fitogtatására is.

A cikk szerint a televíziózás első káros hatásai közt szerepel, hogy a tv elterjedésének hőskorában, a profi technikával, nagy megjelenítő erővel játszott izgalmas filmek nézése közben a nézők körében többször előfordult szívroham. Az egyéb tévés hatások tekintetében érdekes napjainkból visszatekinteni arra, hogy az USA kultúrkritikusai a televízió két legfőbb hatását az alábbiakban látták:

„1. A televízió unintelligens, passzív és ítélőképesség nélküli réteget hoz léte azokból, akik nap nap után némán ülnek a képernyő előtt.

2. A televízióval rendelkező legtöbb család szokásai, elfoglaltságai és a családi élet társadalmi formái megváltoznak.”¹¹

A cikk szerint a műsorok összeállításában kizárólag az üzleti szempontok vezetnek. A tévécsatornák nagy része a reklámbevételek növelése miatt szenzációk, izgalmas történetek sugárzására és a legkönnyebb műfajú szórakoztatásra törekszik. A mértéktelen televíziónézés a gyermekeknél alvási vagy akár komolyabb kezelést igénylő idegzavarokhoz vezethet, megzavarva érzelmi életük fejlődését, túlzottan az egyoldalú intellektuális felfogásra befolyásolva őket.

Werfer Gerhardt cikkét összefoglalóan azzal fejezi be, „hogy a sajtó, a film, a rádió és a televízió a modern élet realitásai, amelyek elől kitérni vagy valamelyik elől gyermekeinket elzárni nem tudjuk. Ha azt akarjuk, hogy a gyermek lelki, erkölcsi és művelődési fejlődésére kedvező hatást gyakoroljanak, úgy a szülőknek, az iskoláknak és a hatóságoknak maradéktalanul teljesíteniük kell a rájuk eső feladatokat annak érdekében, hogy az említett közlési eszközök a népművelés és a haladás eszközeivé válhassanak.”¹²

¹¹ Uo. 12.

¹² Uo.

Időtálló negatív hatások

A fenti cikknek a mértéktelen, válogatás nélküli televíziózás gyermekekre és felnőttekre gyakorolt káros hatásaival kapcsolatos gondolatai bő harminc év elteltével is aktuálisak maradtak, sőt kiegészültek újabban felfedezett negatív következményekkel. Ezek közül a hazai mérések korabeli kutatási eredményeiről az 1990-es évek végén dr. Jakab Tibor antropológus orvos számolt be előadásában a kispesti Waldorf iskolában. Eszerint „a két és öt év közötti korosztály egy országos felmérés adatai szerint hetente átlagban 32–34 órát (!) ül a televízió előtt.”¹³ Tegyük hozzá a fentiekhez, hogy örülhetnénk is gyermekeink világ iránti nyitottságának, felfokozott érdeklődésének, vagy annak az életnívónak, hogy mára szinte minden családban ott a plazmatévé és az internet, újabb kedvező és kedvezőtlen hatásokkal. Az életnívó azonban sokkal több összetevőből áll.

A gyermekek tévé elé kerülését pedig többnyire a kényszer szüli, és csak ritkán a megfontolt választás. A legkézenfekvőbb káros következmény a televízió, számítógép előtti görnyedt ülés, fekvés, tespedés vázizomzatra gyakorolt hatása. Kevesebben gondolnak bele, hogy a testi tespedés lassan, de biztosan szellemi-lelki tunyasághoz, leépüléshez is vezethet a számítógép összeszedett, koncentrált kezelésével, használatával járó kedvező szellemi hatások mellett.

Gyermekkorunkban már rendelkezünk a felnőtt agytérfogattal. A gyermek tüdeje viszont hétszer kisebb teljesítményre képes. Ennek is köszönhető, hogy a gyermekeknek igen nagy a mozgásigénye. A látvány által a tévé elé „szegezett” gyermek ezért – felkelve a készülék elől – hiperaktívvá válik, valamint így próbálja kiadni magából a képernyő borzalmait, illetve fel nem fogott képsorai által benne gerjesztett feszültséget. A gyermekek 10–12 éves korukig nem képesek olyan mérvű elvonatkoztatásra, amellyel a kameraváltásokat teljes mértékben fel tudnák dolgozni. Így aztán csak a legmegrendítőbb képeket jegyzi meg, amelyek jellemzően az erőszakhoz, illetve egyéb rémületet kiváltó hatásokhoz kötődnek. „A kisgyermek felfogható egy sajátos, rendkívül finom érzékszervként is, amelyben a külvilág ingerei azonnal testi-lelki hatást eredményeznek.”¹⁴ Megfigyelések szerint a képernyő elől felállva 5–30 perc szükséges ahhoz, hogy a gyermek visszazökkenjen a valóságba, majd ezt követi egy hosszabb időszak, amikor a képernyőn keresztül szerzett friss élményeket kijátssza magából.

A bűnözés és a tömegtájékoztatási eszközök veszélyes interakciója

A Belügyi Szemle 1969-es Tájékoztatójában szereplő, a korabeli meghatározás szerint „nyugatnémet” Kriminalistik 1969/1. számából a szerző említése nélkül átvett anyag kivonatos közlése szintén szolgál ma is hasznos, érvényes tanulságokkal. Amint a cikk megállapítja, a bűnözéssel foglalkozó híradások egyre jobban terjednek a tömegtájékoztatási eszközökben. Az írás azonban kevésbé tartja veszélyesnek a műsorok bűnözési

¹³ Deák (1999) 20.

¹⁴ Uo. 28.

módszereket, fogásokat terjesztő hatását. A szerző cikkében eddig ismeretlen veszélyekre hívja fel a figyelmet, amelyek viszont az újságokban, képes folyóiratokban éppen úgy napvilágra kerülnek, mint a mozik vásznain vagy a televízió-képernyőn.¹⁵

A bűncselekmény-dicsőítés

„Soha nem mutatták be a bűnözőket ilyen túlzott mértékben, irigységgel és csodálattal körülvett, sőt megdicsőült módon a közönséges polgároknak, mint napjainkban.”¹⁶ A példaként felhozott, az akkoriban a tévében sugárzott, feltárt tények alapján készült postarabló-sorozat nem várt hatásaként úgy tűnt, egyedül a postarablók élvezték a nézők bizalmát. Akik „csak” szükség esetén ütöttek le valakit egy vasrúddal, elhallgatva, hogy az illető egész életében nyomorék maradt... Mert ez már nem illett volna a „nemes úriember gengszterek” meséjébe. A nézők rosszallása mindig oda irányult, ahová a film készítői irányították.

Mint a szerző cikkében keserűen megállapítja, a tettettest hősként magasztaló sorozatra a gyártó 2,1 millió márkát fizetett, és a műsor kb. 20 millió embert vonzott a képernyők elé. „A szimpátiareklám rendkívül ésszerű volt, 10 pfennig esett egy személyre. Ezt, egyetlen, alvilág által megbízott reklámügynökség sem tudta volna olcsóbban megcsinálni...”¹⁷ Nem kevésbé figyelemre méltó a szerző következő észrevétele a média és a bűnözés kölcsönhatásáról.

Gyilkosságdömping

„Hulla nélkül a legjobb krimi sem ér semmit!” – hangzik a korabeli (és nem csak korabeli) szerzői bölcsesség. A néző, egyben állampolgár pedig a gyilkossági történetek tömegfogyasztójaként a benne kialakított kép szerint foglal állást a bűnözéssel kapcsolatban, azaz a közvélemény a képernyőn látottak, rádióban hallottak alapján szinte kizárólag az erőszakos bűncselekmények felderítésére igényli a rendőrségi erőfeszítések összpontosítását. Miközben a többi, kriminálpolitikai szempontból éppen ilyen fontos esetre jellemzően nem jut elég erő. A cikk frappáns példája szerint: „Egy 10 000 márkát magával ragadó bankrabló rendőrszázadokat mozgósít, miközben a gyanútlan, több száz és száz áldozatától milliókat kicsaló ügyével a rendőrség egyetlen tisztviselője foglalkozik, sokszor évekig.”¹⁸

Polgári joggal védett családok

A bűnmegelőzés és a nyilvánosság már akkoriban is sok ellentmondást próbált leküzdeni. „A modern család előszeretettel rejtőzik egy cég álarca alá. A rendőrség és a bíróságok fáradozása, egy ilyen szélhámos vállalat tevékenységét a büntetőjog esz-

¹⁵ Belügyi Szemle Tájékoztatója (1969/9.) 26.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. 27.

közeivel sújtani, sok évet vesz igénybe.”¹⁹ A cikk további részében taglalja, hogy e fáradozás közben miként gyarapszik az átvert áldozatok száma, akiket viszont nem lehet megóvni, hisz jogerős büntetőítéletig az ilyen vállalatok is változatlanul virágozhatnak, terjeszkedhetnek, hisz a polgári jog biztosítja számukra a „jó hírnévhez való jogot”.

A fenti írás gondolatai a megjelenésük óta eltelt harmincöt év folyton fejlődő társadalma, vele együtt joggyakorlata ellenére is fájó pontjai a bűnüldözés és a média kölcsönhatásának. Másként jelentkezik viszont a korabeli működési módjában megérteni sem egyszerű, akkoriban súlyos és az ifjúságra nézve veszélyes, mára szinte ismeretlen, az akkori formájában alighanem teljesen megoldódott, következő problémakör.

Ifjúságvédelem kontra sajtószabadság az NSZK-ban

Az 1959-ben, Berlinben, Schilling Robert, az NSZK egyik kormányfőtanácsosa által, a Literarischer Jugendschutz hasábjairól átvett írás arról szól, hogy a korabeli NSZK-ban évről évre növekedett a zug- és szennyirodalmi termékek mennyisége. A szerző ennek visszaszorítására és az ifjúság védelmére szükségesnek tartotta az e tárgyban korábban hozott jogszabály módosítását. Mint a kormányfőtanácsos leszögezi, a zug- és szennyirodalom terjesztése mellett tilalmazni kell a nivótlan irodalmi termékeket is. Ezek közé sorolja a nyers erőszakot, a bűnözést, a háborút vagy a faji gyűlöletet dicsőítő, népszerűsítő, borzalmaiknál fogva az ifjúság idegeire veszélyes alkotásokat is.

A korabeli NSZK-ban működő mintegy húszezer kölcsönkönyvtár²⁰ bő háromnegyedét zugkönyvtárak tették ki, főként giccsregényeket és hátborzongató rémregényeket nyújtva a közönségnek. A brutalitás kultusza mellett megtalálhatók voltak kínálatukban a csökkenő népszerűségű „comics” képregények, valamint az erotikus könyvirodalom is. A szerző kitér az aktképsorozatok és -füzetek, pornográf prospektusok forgalmazására, majd az ifjúságra veszélyes hanglemezek, filmek problémáját tárgyalja. A tanulmány szerzője jogszabály-módosító javaslata mellett már akkor fontosnak tartotta egyebek között az ifjúság védelmében a társadalom széles körű összefogását is, ami persze ma sincs másként.

Technikai vívmányok a korabeli bűnüldözés szolgálatában

A „Die Polizei” 1962/7. számából átvett rövid, egyoldalas írás²¹ a televízió New York-i rendőrség által történt felhasználásáról szól. Mint az anyagból kiderül, az USA-ban, a televíziózás hőskorában a körözés bevezetésével kapcsolatban keletkezett vita során is fő szempont volt mérlegelni, hogy a tévés körözés bevezetésével kapcsolatos költségek nem haladják-e meg a várható eredményeket. A hőskorban körözési fényképek rejtjelezett, rendőrsőkre történő továbbításával kísérleteztek,²² nagy reményeket fűzve a te-

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo. 44.

²¹ Belügyi Szemle Tájékoztatója (1963/1–2.) 36.

²² Uo.

levíziózás lehetőségeinek egyéb, a bűnüldözésben felhasználható módszereihez. Nem minden alap nélkül, tehetjük hozzá, gondolva napjaink hazai, bűnmegelőzést szolgáló televíziós műsoraira.

Rendőrségi televíziós szolgálat Angliában

Mint a szerző és eredeti cím nélkül szemlézett cikk bevezetője leszögezi, „az ipari televíziót mérsékelt sikerrel használják a közlekedés irányítására, ellenőrzésére. Viszont Liverpool nyüzsgő tömegét »1948« televíziós szem ellenőrzi, segítve kiemelni a bűnözőket, de ami még fontosabb, elriasztva a leendő törvénysértőket.”²³ A jövőt illetően pedig a szerző egy Országos Rendőrségi Televíziós Szolgálatra gondolt, amely gyorsan és eredményesen, a bűntettek felderítését szolgáló vizuális információkkal látná el az ország rendőrállomásait, rendőreit.

A cikk írója a korabeli hírközlő rendszerüket elavultnak tekinti, amelyből kiutat a már említett országos, illetve a régiók szintjén egy-egy régiós televíziós szolgálat jelen-tené, a helyi jelentőségű bűntények felgöngyölítésének segítésére. A zárt láncú tévécsatornák alkalmasak lennének a személyi körözések mellett tárgykörözések közzétételére is. A rögzített időpontban sugárzott adást mindennap megismételnék egy adott időszámban. A járőrszolgálatban lévő rendőrök pedig a megfelelő időben betérnének a televízióval rendelkező szakasz- vagy körzeti rendőri egységhez. Amint a cikk szerzője jó érzékkel már akkor rögzítette, a tévészolgálat előnyei a nehézkesnek tűnő módszerrel együtt is túlszárnyalják a hátrányokat.

Körözés televízió segítségével

Az anyag kivonatos közlés a Kriminallistik 1971/2. számából s a hazánkban napjainkig sugárzott „Kékkfény” című műsorhoz hasonló „Aktajelzés: X.Y. megoldatlan” című nyugatnémet tévéműsor kapcsán kibontakozott viták tanulságait összegzi.²⁴ A felmerült kérdések: „Nem törvényellenes-e a televízión keresztül történő körözés? Milyen feltételek mellett tölt be kriminálpolitikai célokat? Mi kell ahhoz, hogy a körözés e módja taktikailag megfelelő legyen?”²⁵

Felmerült ugyanis, hogy egy bűneset kapcsán a nyilvánosság bevonása sérti a bűncselekmény sértettjének és elkövetőjének is az alapvető személyiségi jogait. A nyilvánosság bevonása nélkül azonban a hatóságok passzivitásra lennének kárhoztatva, nem vehetnék igénybe a lakosság segítségét. Viszont a magánérdeknél a közösség érdeke előbbre való. Ezért feltétlenül indokolt a „nagyfokú társadalomra veszélyességet magukban foglaló, súlyos bűncselekmények, a nagy károkat okozó bűncselekmény-sorozatok, a közveszélyű cselekmények, a szervezett bűnbandák, valamint a szokásos és hivatásos bűnözők esetében a körözés ezen eszközához folyamodni.”²⁶

²³ Belügyi Szemle Tájékoztatója (1968/8.) 32.

²⁴ Belügyi Szemle Tájékoztatója (1971/12.) 30.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo. 31.

A Szabad Európa Rádió, illetve a Szabadság Rádió jelene és jövője²⁷

A cikk arról számol be, hogy napirendre került a két világrendszer korabeli adás ideológiai, illetve médiaküzdelmét szimbolizáló két, CIA-működtetésű, reprezentáns rádióállomás jövőjének kérdése. A Münchenben működő „magánjellegű”, „hidegháborús csökevényeknek” is tartott amerikai adóállomások, a „Szabad Európa Rádió, a kelet-európaiakhoz öt nyelven, 46 hullámhosszon szóló (napi 20 óra Csehszlovákiának szánt adás, 19 óra Lengyelország és Magyarország számára stb.), illetve a Szovjetunió népeinek, 36 hullámhosszon sugárzott, Szabadság Rádió”²⁸ fenntartása újra éles viták tárgya volt az Egyesült Államokban. A Szabad Európa Rádió magyar nyelvű adása az 1990-es évek elején, 1993-ban meg is szűnt, a Szabadság Rádió pedig 2012-ben a költséges közhullámú sugárzásról az internetre költözött.

Összegzés

Az 1960–70-es évek rendőrségi témájú külföldi médiájának társadalmi következményeit, benne a bűnözés terjedésére, hatékony megelőzésére, a bűnüldözésre gyakorolt hatását vizsgáló írások fontos szerepet, szakmai tájékoztatást nyújtottak az akkoriban a témával foglalkozó szakembereknek, vezetőiknek. Fél évszázad távlatából visszatekintve láthatjuk, hogy bizonyos részeikben az akkoriban a Belügyi Szemle tapasztalt munkatársai által, értő módon kiválasztott, értékesnek ítélt, idegen nyelvről lefordított írások ma is időszerűek. Gondolhatunk a bűnmegelőzés vagy az ifjúságvédelem témájában megjelentetettre.

Az audiovizuális eszközök gyors népszerűvé válásakor már felvetődött káros következmények kiküszöbölésére ugyan történtek lépések, de a technika fejlődésével, például az internet, az okostelefonok elterjedésével kialakult újabb problémahalmaz megoldása komoly erőfeszítéseket igényel. De nemcsak az ifjúság, a felnövekvő nemzedék védelmében dolgozó bűnmegelőzési szakemberek vagy a bűnözés visszaszorításáért a bűnüldözés területén küzdő szakemberek, hanem – amint az egyik szemlézett német ifjúságvédelmi cikk összegzésében szerepelt – az egész társadalom összefogására van szükség. Érdekes kérdés lehet, vajon lépést tud-e tartani ez az összefogás a technika rohamos fejlődésével?

IRODALOMJEGYZÉK

Belügyi Szemle Tájékoztatója. Előszó. (1963) BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnöksége. 1. évf. 1–2. sz.

Belügyi Szemle Tájékoztatója. (1964–1972) BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnöksége. 3–12. sz.

Deák József (2013): Az állambiztonsági propagandától a nemzetbiztonságig – a Belügyi Szemleiben megjelentek tükrében. In: *Rendvédelem*, 2. évf. 3. sz. 15–23.

²⁷ Belügyi Szemle Tájékoztatója (1971/15.) 38–39.

²⁸ Uo. 38.

- Deák József (1999): Gyermektévészés felnőtt-szemszögből I. Fiziológiai következmények. In: *Határőr: a Határőrség képes lapja*, 1. évf. 20. sz. 20.
- Deák József (1999): Gyermektévészés felnőtt-szemszögből II. Lelki hatások. In: *Határőr: a Határőrség képes lapja*, 1. évf. 7. sz. 28.
- M. Szabó Miklós (2008): *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1961–1969*. Budapest, HM Zrínyi Kommunikációs Szolgáltató Kht. – Zrínyi Kiadó.
- M. Szabó Miklós (2010): *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1970–1979*. Budapest, HM Zrínyi Kommunikációs Szolgáltató Kht. – Zrínyi Kiadó.
- Papp János (1963): A Belügyi Szemle elé. In: *Belügyi Szemle*, 1. évf. 1. sz. 5.
- Werfer Gerhardt (1963): A sajtó, a film, a rádió és a televízió, mint az ifjúság nevelésének eszközei és az ezekkel kapcsolatos veszélyek. In: *Öffentliche Sicherheit*, 1–2. sz. 10–12.
- A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0023. sz. parancsa, Budapest, 1962. júl. 18.
Forrás: www.abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10_21_2 (2013. 03. 14.)

SUMMARY

Media-Related Articles in the Interior Ministry Review (1963–1972)

DEÁK József

Media has strongly influenced the spread and prevention of criminality since its birth, and opened up numerous new opportunities and dangers. Have we learnt from the half-century old experiences?

A rendészet megjelenése a hazai közigazgatási jog és közigazgatásban legkorábbi tudósainak monografikus munkásságában (1842–1855)

KOI Gyula

A tanulmány a 19. századi hazai közigazgatás-tudomány egy sajátos kérdését járja körül. A szerző a rendészettel kapcsolatos különféle kérdések feltűnését vizsgálja a közigazgatási jogban és a közigazgatásban 1842 és 1862 között. A legjelesebb honi tudományművelők ezen időszakban a közigazgatási jog és a közigazgatásban (Verwaltungslehre) területén Zsoldos Ignác, Récsi Emil, valamint Karvasy Ágoston.

A 18. századi kameralisztika (*politia et scientia cameralis*; *Kameral- und Polizeiwissenschaft*) a mai közigazgatás-tudomány, közgazdaságtan és pénzügytan tudományos előzménye (előfutára) volt. Az általánosan elfogadottnak tekinthető meghatározás elemei alapján a korai jóléti állam igazságügyi, pénzügyi, külügyi igazgatása, a gazdaságpolitika megvalósítása, az általános jólét és a népszaporulat előmozdítására szolgáló általános igazgatástant (és gazdaságtant), valamint annak tudományát értjük alatta.¹ A kameralisztika ugyan hazánkban jelen volt, a jogi karon oktatták osztrák nyomásra 1769-től, de csak kisebb mértékben hatott. Nem kellően vizsgált kérdés (az össze nem érő szálak miatt), hogy a hazai közigazgatási jogi irányzat² és a közigazgatás-tani irányzat (részben a kameralisztika közigazgatási része, az ún. *Polizeiwissenschaft*³ talaján⁴) feltűnése egyidejűleg történt. (A közigazgatás-tudomány jogi irányzata, vagyis a közigazgatási jog tudománya lényegében a kontinentális francia és német tudományművelésen alapul, a közigazgatást a jog szabályain keresztül vizsgáló, a közérdeket, a közigazgatás demokratizmusát és jogszerűségét előtérbe helyező, a 19. századtól felvirágzó diszciplína.⁵) Ennek keretei között (a monografikus tudományművelés keretében) a közigazgatással foglalkozó korai hazai tudósok 1842 és 1862 közötti közigazgatási (tételes) joggal és közigazgatástannal (*Verwaltungslehre*)⁶ kapcsolatos kutatásait vizsgáljuk a rendészetre vonatkozóan.

1 Lőrincz (2005) 24–25.

2 Zsoldos (1842)

3 Ez nem rendészettudomány volt, a *Polizei* szó a közigazgatás régi neve volt (a *Verwaltung* előtt). Hasonló a helyzet a franciában, ahol a *police* jelentette a mai *administration*-t. Az angolszászok sokáig nem foglalkoztak a *public administration* elkülönítésével a *common law* egységének jegyében.

4 Karvasy (1843–1844)

5 A fogalmi elemekre lásd: Lőrincz uo. 20–21.

6 Talán az amerikai közigazgatás-tudomány atyamestereként tisztelt, német egyetemen is tanult Woodrow Wilson szeme előtt is a *Verwaltungslehre* lebegett, mikor az új tudományt *Study of Public Administration* névvel illette.

A rendészet és Zsoldos Ignác

Zsoldos Ignáctól (1803–1885) ered (a kevésbé jogias kameralisztikai előzményeket nem tekintve) a magyar közigazgatás-tudományon belül a közigazgatási jogi irányzat. A megyei ranglétrán gyakorlati emberként induló Zsoldos Pozsonyban és Bécsben végezte jogi tanulmányait. Ezt követően pályája a tiszteletbeli aljegyzőségtől a megyei főszolgabírósáig és a Váltófeltörvényszék alelnöki tisztségéig, majd az összbirodalmi Legfelsőbb Ítélo- és Semmitőszék (*Oberster Gerichts- und Kassationshof*) ideiglenes magyar osztályán betöltött bírói pozícióig ívelt (1849–1861). Katedratudós ugyan soha nem lett, egyetemen nem tanított, de kisebb művei miatt már 1837-ben a formálódó Magyar Tudós Társaság (ma: Magyar Tudományos Akadémia) törvénytudományi osztálya levelező tagjai sorába emelte. Nagyon korán, már 1838-ban a közttestület rendes tagja lett.⁷ Legfontosabb monográfiája – eddig gyakorlatilag alig számon tartottan – a magyar közigazgatási jogtudomány egyik legelső darabja.

Zsoldos akadémikus fő művét⁸ két kötete osztja két, fundálásában önálló, de mégis összefüggő világra. A négy kiadást (1842, 1844, 1861, 1866) is megért „Törvénykezési rész” a szolgabíró⁹ bíraskodási jellegű feladatait ismerteti, a „Közrendtartási rész” (1842) mai szóval a szolgabíró (a korszak központi közigazgatásának kiépítetlensége miatt igen sokrétű) közigazgatási feladatait fejti ki.

Zsoldos szolgabírói hivatalról írott fő művében valamelyest rendszerességgel vizsgált kérdés a rendőrség, hiszen a rendészeti igazgatás történetileg mintegy bölcsője a szakigazgatásoknak. Zsoldos Ignác ekképpen vázolja a rendőrség szerepét: „Rend magában fenn nem tartódik; annak fenn kell tartatni. Kik a rend fenntartásában felvigyáznak, s a rendbontókat – törvény szabta büntetéseik elvétele végett – bejelentik: rendőröknek neveztetnek. A rendőrség tehát minden jól rendezett polgárzatok egyik fő kelléke; s van is minden művelt országban, csakhogy egyikben »constabler«, »gens d’armes«, »békebíró«, »csendőr«, »esküdt«; máshol más nevek alatt.”¹⁰ E körben csupán az angol és a francia szakszavak említésének jelentőségére hívjuk fel a figyelmet.

Szintén a rendőrség körében említi Zsoldos a mezei rendőrséget (*Feldpolizei*) – itt a német kifejezés alkalmazására hívjuk fel a figyelmet (korábban szóltunk arról, hogy Zsoldos mezei rendőrségről írott művének egy címlapvariánsában a kötet német címfordítása is ott van). E körben kifejti, hogy a mezei örök tevékenysége akkor lesz valóban mezei rendőri tevékenység, ha a bűnelkövetők ellen nemcsak dolgokat, hanem személyeket is oltalmazhatnak majd.¹¹

7 Zsoldos életére és tudományos pályájára lásd Koi (2013) 13–31.

8 Zsoldos uo. 401; 528.

9 A szolgabíró (lat. *iudex nobilium*, összevonva: *iudlium*; ang. *noble judge*; ném. *Stuhlrichter*) a nemesi (majd a polgári) vármegye önkormányzatának előbb tisztán bíraskodási, utóbb elsősorban igazgatási funkciókat ellátó tisztviselője járási szinten a 13. század (1268) és 1945 között. (A főszolgabíró, a *supremus iudlium* megyei szinten felügyelte és irányította a községek ügyeit, számos ügyben akár döntési joga is volt.) Egyes korszakokban a járásokat alkotó kerületekben alszolgabíró (*viceiudlium*) is szolgált. Ezeket a személyeket a nemesek közül választották. 1849 és 1870 között a szolgabíró helyét császári hivatalnok töltötte be (járási biztos néven). Lásd az angol és német elnevezésekre: Koi (2012) 425.

10 Zsoldos uo. II. 187.

11 Uo. 188. 1. lábjegyzet

A rendőrségről szólva a szolgabíró feladatai között említi meg az utcákon való rendtartás,¹² azaz az utcai rendőrködés (*Gassenpolizey*), mai magyarsággal utcai (rendőri) járőrözés szükségességét, hiszen a szolgabíró még a vérhatalommal bíró uradalmakban elkövetett és az egyszerű bűncselekmények esetében is bír hatáskörrel.¹³

A tűzrendészet körében a közismert tény említésekor szokásos magabiztossággal hivatkozik az USA egy példájára, mikor is a tűzrendészet körében a tűz elharapózását házsorok puskaporral történt felrobbantásával akadályozták meg.¹⁴ (Valószínűsíthetőleg az 1824-es bostoni tűzvészre céloz Zsoldos.)¹⁵

Az útlevelüggyel kapcsolatban a szerző rámutat arra a tényre, hogy Európában, mi több, a művelt világ egészében – Észak-Amerikát (az USA-t) kivéve – itt, Magyarországon lehet legszabadabban utazni, és ezt mintegy „becsület” gyanánt fogja fel. (Arról van szó, hogy Magyarországon az országhatárokon belül soha nem kellett útlevel, hanem csak külföldi országokba.) Zsoldos két fontos tényezőre mutat rá: szerinte közismert („tisztelt”) személyektől (itt Liszt Ferencet említi többek között) útlevelet kérni kíméletlenség, míg esetleg a nevüket bitorló csalóktól egyenesen kötelesség.¹⁶ Ez a fajta különbségtétel mai szemmel diszkriminatív, és nem túl igazságos. A határőrizeti szervek dolgozói nézetem szerint akkor járnak el helyesen, hogyha mindenkinek ellenőrzik az utazásra jogosító személyi okmányait. A példát csak az USA-val vont párhuzam miatt említettük.

Jelentős a mezei rendőrségről írt kis magyar¹⁷ kötetecske, ahol maga a könyvecske két részre osztható. A gazdálkodás és a mezei gazdaság fogalmának meghatározását¹⁸ követik a törvény nevezetesebb rendelkezései.¹⁹ A gazdálkodás Zsoldos szerint azon foglalatosság, melynél fogva vagyunkból – ügyes és szorgalmas használás által – minél több jövedelmet, vagyis hasznót venni iparkodunk.²⁰ A belső gazdálkodás a szerző szerint a házbán, és annak körén belül vezetettik,²¹ míg a külső gazdálkodást ezen kívül folytatják, és ennek nagyobb része a mezőn történik. Ezért nevezik ez utóbbit mezei gazdaságnak, mezei gazdálkodásnak (mai szóval: mezőgazdaságnak). E gazdálkodás biztosítására szükséges a rendet biztosítani, erre a felügyeletre alkalmas a mezei rendőrség (mai szóval a mezőőrök).²² Mind a hazai helyi önkormányzati jog, mind a szakigazgatások legkorábbi tudományos fundálója e munkája, „A szolgabírói hivatal” 1842-es kiadásával gyakorlatilag mégis hazai gazdasági szakigazgatásunk (azon belül

12 Uo. 191.

13 Uo. 191. 2. lábjegyzet

14 Uo. 202. 2. lábjegyzet

15 Az azonosításhoz lásd: Horrigan (2012)

16 Zsoldos uo. 98. 2. lábjegyzet

17 Zsoldos (1843) 48. (Az első kiadás 1842-ben jelent meg ugyanott. Ebből az OSZK-ban nincs példány.) A könyv megjelent szerb és román fordításban, továbbá német címlapvariánsal is.

18 Uo. 3–5.

19 Uo. 5–38.

20 Uo. 3.

21 Uo. 4.

22 Uo. 4–5.

mezőgazdasági igazgatásunk) elvi alapvetését adja, még a *magnum opus*²³ vonatkozó részének megjelente előtt. A kis munka ezáltal bír tudományos beccsel, gyakorlati iránya ellenére is.

Ezután következik a 44 szakaszból álló, a mezei rendőrségről²⁴ szóló 1840. évi IX. tc. szabályainak ismertetése, magyarázata. A törvény azért is kiemelkedő jelentőségű, mert az akkor szinte kizárólag földművelő Magyarország mezőgazdasága, a földművelés kincsei alig, gyakorlatilag semennyire nem voltak védve a károkozástól.²⁵ A törvény szabályainak ismertetése a következő felosztás szerint történt.

1. A törvény hatálya („E törvény rendelete alá esnek”): Szőlő, erdő, növény, vetés, nádlások (mai szóval: *nádasok*), legelőmezők, méhesek, országos dülők és vasutak, hidak, kőszénbányák, temetők, turfaterek (azaz tőzeglápok) területén elkövetett veszélyeztető cselekvések.²⁶
2. A törvény rendelete alá eső károsítások.²⁷ Ezeket Zsoldos az alábbi csomópontok formájában mutatja be:
 - a. beteg marhák okozta kár;
 - b. utakkal kapcsolatos károk;
 - c. aratók, nyomtatók, cséplők, más mezei munkások által (a szokásos károkozásokon felül például az elvállalt munka nem teljesítése is ide tartozik), illetve a nekik okozott károk (munkabér nem fizetése, kialkudott élelem szolgáltatásának megtagadása, felfogadott mezei munkás jogtalan elcsalása, mindkét fél részéről felfogható jogellenesnek a rendes útlevél nélküli felfogadás stb.);
 - d. kender- és lenáztatás.
3. Mezei rendőrségi büntetések formája.²⁸
4. Tiltatik a mezei rendőrségi törvényben.²⁹
5. A bíró (szolgabíró) kötelességei mezei károsítások esetében.³⁰
6. Más általi károkozás a mezei gazdaságban.³¹
7. Mezei kártételekre vonatkozó rendelkezések.³²
8. Különös rész.³³

Jól jellemzi a helyzetet a mezei rendőrséggel foglalkozó rész „A szolgabírói hivatal” című kötetben, amikor két külföldi rendészeti igazgatási jogintézménnyel veti össze a

23 A mezőrendészetről lásd Zsoldos (1842) II. 54–70., melyből világosan kiderül, hogy Zsoldos 1842-es első kiadású *Mezei rendőrsége* időben előbb jelent meg a fő műnél. Forrásszerű kifejezéssel a mezőrendőröket mezei öröknek hívták, és a mezőrendészetet a német *Feldpolizei* szóból származott.

24 A *rendőrség* szót Fogarasi János már 1836-ban szótároztatta, és jelen törvényben jelent meg jogszabályban először a *rendőrség* szó. Zsoldos a maga helyén már teljes természetességgel használja a nyelvújításkor létező fogalmat: Zsoldos (1842) II. 187–192. (XL. szócikk: *Rendőrség*).

25 Zsoldos uo. 54. a főszövegbeli idézet forrása, melyhez még némi elmés malíciával hozzáfűzi szerzőnk: „És íme e nagy honi szükségnek óhajtott magzatja, az 1840. IX. tc. megszületett. Örökké materiális előmenetel után sóvárgó lelkeink szomja tehát lecsillapodhatik.” Zsoldos uo.

26 Zsoldos (1843) 5–6., illetve 1840. évi IX. tc. 1. §

27 Uo. 6–9., illetve 1840. évi IX. tc. 37–38. §

28 Uo. 9–10., illetve 1840. évi IX. tc. 2. §

29 Uo. 10–16., illetve 1840. évi IX. tc. 8., 9., 18., 19., 23., 35., 40., 41. §

30 Uo. 16–20., illetve 1840. évi IX. tc. 7. §

31 Uo. 20–24., illetve 1840. évi IX. tc. 8–21., 23. §

32 Uo. 24–30., illetve 1840. évi IX. tc. 36–38., 39. §

33 Uo. 30–38., illetve 1840. évi IX. tc. korábban fel nem sorolt szakaszai

Zsoldos szerint sikerületlenül végrehajtott,³⁴ de kiemelkedő jelentőségű és tárgyi súlyú, a mezei rendőrségről szóló 1840. évi IX. törvény szövegében említett mezei őrt. „Pedig ne feledjük, az angol *constabler* kis pálcaja azért oly hullámcsillapító varázserejű, az amerikai békebíró azért oly hatalmas, mert háta megett, sőt, mellette áll a közvélemény óriás hatalma. Azonban ezek máshová valók, tudom én is [...]”³⁵ Az angol és amerikai példa felhozása a külföldi rendészettel kapcsolatos szép párhuzam, közigazgatási szempontból igen korai, bár nem kimondottan tudományos jellegű, de a vázolt probléma a napjainkig is az: a hazai közvélemény kevésbé áll a ma (és a tegnapok) rendőrei partján.

A rendészet és Récsi Emil

Récsi Emil (1822–1864) a magyar közigazgatási jog első professzora és első tankönyvírója volt a Bach-rendszer idején a Pesti Egyetemen. Nyughatatlan lángelme volt, aki több tudományterülettel foglalkozott (közigazgatási jog, alkotmányjog, római jog), a korabeli egyetemi tanrendszer, melyből hiányzott a szeminárium, kortársaival együtt (Frank Ignác, Wenzel Gusztáv) önművelésre készítette, így magának Récsinek is a külföldi (német és francia, az előzmények tekintetében latin, kivételesen angol) szakirodalmak olvasására kellett szorítkoznia. 1858-ban lett az MTA levelező tagja.³⁶ Récsi közigazgatási joggal foglalkozó monumentális, másfél ezer oldalas fő műve³⁷ a közigazgatási rendőrség teendőinek körét az alábbiakban foglalja össze:

„A rendőr-igazgatás által teljesítendő feladat általában három fő pontra visszavihető. Áll az tudniillik:

Közbátorlét [személy- és vagyónbiztonság, közbiztonság] és belcsend [köznyugalom] fenntartásából;

Személy és vagyón bátorléte [biztonsága] iránti gondoskodásból;

A közrend fenntartásából.

A közigazgatási rendőrségnek ebbeli hivatalos működése figyelő, előző és óvó, ellenében a törvényszéki rendőrség működésével, mely a jogsértések és károsítások előfordultakor a törvény áthágóinak felfedezésére, s mennyiben maga a fenyítés jogával nem bír, az illetékes büntető hatóságnak kezébe szolgáltatására van irányozva. Mi a fennebb említett fenyítés jogát illeti, ez általánosságban szabályoztatik az 1854. ápr. 20-ról kelt cs. rendelet által; a koronaországok fővárosaiban fennálló cs. k. rendőrhatalóságok büntető törvényhatósága pedig az 1854. márt. 11. cs. rendelet által. A jelen fejezetben különösen a közbátorlét és belcsend fenntartására irányzott törvényes in-

34 „De mi különös, mintha e hazán átok feküdnék; éppen ezen legóhajtottabb, – mondhatni legszükségesebb – törvény az, mely oly igen siker nélküli mindedig.” Zsoldos (1842) II. 54.

35 Uo. 54–55.

36 Életére és tudományos pályájára: Koi uo. 51–61.

37 Récsi fő művének pontos bibliográfiai leírását lásd Récsi (1854–1855). Megjegyzendő, hogy 2007. november havában teljes példányt csak az OSZK őrzött. Az ELTE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszék teljes példánya 2007-ben nem volt megtalálható, lappangott (2005-ben az itteni példányt használtam), az első kötet 2010-ben újra feltűnt. Az I. és II. töredékkötetből példányt őriz a Miskolci Egyetem és a Veres Pálné Gimnázium könyvtára. (Lelőhelyadatok az OSZK tájékoztatása alapján.) Árverésen a könyv tudomásom szerint egy alkalommal, a Honterus Antikváriumnál fordult elő az 1990-es évek elején.

tézkedések adatnak elő, melyek által tudni illik oly veszélyek megelőzése és elhárítása céloztatik, melyek az államnak belső kötelékét támadnák meg, belcsendjét, nyugalmát zavarnák s az általános országos bátorlétet háborítanak.”³⁸

A közigazgatási rendőrség (ma talán az igazgatásrendészet mutat vele némi rokon-ságot) és a törvényszéki rendőrséget egybevető szövegrész törvényszéki rendőrségre vonatkozó passzusait egy magyarra le nem fordított, és Récsi által közelebbről nem identifikált német nyelvű szabályozás, a *Wirkungskreis der k. k. Polizeibehörden* (A cs. k. rendőrhatóságok hatásköre) 7. §-a szabályozta. Az idézett szövegrész kezdőmondatai utalnak a rendészet duális, dichotomikus rendeltetésére, a közbiztonsági szolgálat és a bűnügyi szolgálat eltérő jellegére is (erről a korban nem nyilvánvaló kérdésről a 20. században Concha Győző mutatja majd ki, hogy a közbiztonsági rendészet a végrehajtó hatalom felelőssége, míg a bűnügyi nyomozás az igazságszolgáltató – bírói – hatalom gyakorlásának az előkészítése).

Akad utalás a feljelentési kötelezettségre is („Oly személyek, kik magzatelhajtó vagy mérgezszeret kérnék a gyógyszerertárból orvosi rendelés nélkül, titkon a politikai hatóságnak feljelentendők”).³⁹ Ez a szabályozás tartalmilag helyeselhető, de érvrendszerében a kor, a Bach-rendszer világát tükrözi.

A rendészet és Karvasy Ágoston

Karvasy (Karpf) Ágoston (Ágost) (1809–1896) a kameralisztika kései, már magyar nyelven alkotó művelőjeként vagy a közigazgatástan első hazai képviselőjeként egyaránt jellemezhető. A Nagyvárad-i Jogakadémián, a Győri Jogakadémián, végül a Pesti Egyetemen tanított, ahol dékán is volt. 1846-ban lett az MTA tagja. Ha Karvasy „A politika tudománya rendszeresen előadva című munkáját tekintjük, abból számunkra az Alkotmányi politika, általános igazgatási politika, igazságszolgáltatási politika, policiatudomány” című első kötet igazgatási politikáról⁴⁰ szóló része lehet érdekes. Karvasy sajnos nem tünteti fel forrásait, de talán Robert von Mohl korai műveinek hatása megkockáztatható.

1842–1843-ban azonban, amikor Karvasy könyve megjelenik, nem lehet nem észrevenni Zsoldos 1842-es, „A szolgabírói hivatal” című művét, amelynek semmi köze nincs a kameralisztikához, az élő magyar közigazgatási jog gyakorlati irányultságú, de tudományos foglalat, a közigazgatási jogi irányzat hazai kezdete. Azaz szinte évre egy-szerre lehetünk tanúi a közigazgatási jogi irányzat (1842) és a közigazgatás-tani irány-zat (1843–1844) kibontakozásának, és meglehetősen érdekes, hogy a Magyary-féle közigazgatás-tudományi irányzat nagy összefoglalása száz évvel ezt követően jelent meg (1942).

Karvasy ekként formulázza a rendészet, rendészeti igazgatás helyét, szerepét: „Az igazgatás fő ágai e következők: 1-ör az igazság kiszolgáltatása, 2-or a rendőrség, 3-or a

³⁸ Récsi uo. II. 189–190.

³⁹ Uo. III. 54.

⁴⁰ Karvasy uo. I. 41–53.

status [állam] gazdasága, 4-er a financia, és 5-ör a katonai ügyek.”⁴¹ A rendészeti igazgatás elismerésén túl (amely már a belügyi igazgatás körében az osztrák Sonnenfelsnél is megtalálható) az általános kérdések körében a szerző a korszakban mélyebben nem elemzi a kérdést. Később azonban a rendészet iránt monografikus érdeklődése támad,⁴² de ez a vizsgált korszakunkon túl van, és önálló tanulmány tárgya lehetne. A közigazgatástan későbbi hazai művelői (Concha Győző, Kautz Gusztáv, Haendel Vilmos) mélyebb kutatásokat végezve folytatják Karvasy munkásságát. De ez már egy új korszak új története.

Összegzés

A közigazgatási jog és közigazgatástan első alig másfél évtizedét (1842–1855) a rendészet vonatkozásában a jogi elemzés túlsúlya jellemezte. Az általános és rendszertani megállapításokon túl prioritást élveztek a reformkorban mezei rendőrökkel (mezőőrökkel) kapcsolatos vizsgálódások, az elszaporodott vagyon elleni bűncselekmények miatt. Az ezt követő (általunk terjedelmi okokból nem vizsgált) korszakban egyensúlyi állapot állt be Karvasy 1862-es munkájának köszönhetően. E folyamat igazolta a rendészettudományban a rendészeti igazgatás, a közigazgatási jog és a közigazgatástan helyét.

IRODALOMJEGYZÉK

- Horrigan, John (2012): *Great American Fires of the 19th century. Lecture and slide show*. Forrás: www.historylecture.org/greatfires.html
- Karvasy Ágost (1843–1844): *A politikai tudományok rendszeresen előadva. I. Alkotmányi politika, általános igazgatási politika, igazságszolgáltatási politika, policiatudomány. II. Státus gazdaságtudomány. III. Fináncstudomány*. Győr, Striebig.
- Karvasy Ágost (1862): *A körendészeti tudomány*. Pest, Emich.
- Koi Gyula (2012): *Scholars and Community. Foreign Influences in Hungarian Administrative Sciences with Regard to Municipality*. In Vojtech Vomacka (ed.): *COFOLA 2012. The Conference Proceedings*. Brno, Masaryk University Faculty of Law.
- Koi Gyula (2013): *Évszázadok mezsgyéjén. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpéldája*. Budapest, Nemzeti Közzolgálati és Tankönyv Kiadó.
- Lőrincz Lajos (2005): *A közigazgatás alapintézményei*. Budapest, HVG-Orac.
- Récsi Emil (1854–1855): *Közigazgatási törvénytudomány kézikönyve az ausztriai birodalmi törvényhozás jelen állása szerint különös tekintettel Magyarországra. I–IV. kötet. I. kötet: Az összes közigazgatási szervezet és az államszolgálati viszonyok rendszeres előadása. II. kötet: A politikai és rendőri közigazgatás ügyei. III. kötet: Rendőri közigazgatás (vége). Közoktatási ügyek. IV. kötet: Földművelési, ipar-, kereskedelmi és közlekedési ügyek; tökéletes betűsoros tárgymutatóval az egész munka tartalmáról*. Pest, Heckenast Gusztáv.
- Zsoldos Ignác (1842): *A szolgabírói hivatal. I. Törvénykezési rész., II. Közrendtartási rész*. Pápa, Pápai Református Kollégium.
- Zsoldos Ignác (1843): *A mezei rendőrség főbb szabályai. Az 1840: IX. törvénycikkely nyomán*. Pápa, Pápai Református Kollégium.

⁴¹ Uo. 41.

⁴² Karvasy (1862) IV. 162.

SUMMARY

The Question of Law Enforcement in the Oeuvre of the Earliest Scholars of the Hungarian Administrative Law and Study of Public Administration (Verwaltungslehre) at Monographic Level (1842-1855)

KOI Gyula

This paper deals with a special question of the Hungarian administrative sciences in the 19th century. The author examines the questions of law enforcement in the monographs of the early scholars of Hungarian administrative law and study of public administration (Verwaltungslehre) from 1842 to 1862. The most important Hungarian scholars in administrative law and study of public administration (Verwaltungslehre) in these times are Ignác Zsoldos, Emil Récsi, and Ágoston Karvasy.